

T.C.

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**KİRÂAT FARKLILIKLARI BAĞLAMINDA İLTİFÂT SANATININ
MÂNÂYA YANSIMASI: BAKARA SÛRESİ ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Raşide SUBAŞI

Düzce

Ağustos, 2022

T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KİRÂAT FARKLILIKLARI BAĞLAMINDA İLTİFÂT SANATININ
MÂNÂYA YANSIMASI: BAKARA SÛRESİ ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Raşide SUBAŞI

Danışman: Prof. Dr. İsmail Karagöz

Düzce

Ağustos, 2022

TEZ KABUL VE ONAY SAYFASI

Lisanüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Bu çalışma jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında oy birliği / oy çokluğu ile YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. İsmail Karagöz

(İmza)

Akademik Unvanı, Adı-Soyadı

Üye: Dr. Öğr. Üyesi. Kadri Ziyaeddin Coşan

(İmza)

Akademik Unvanı, Adı-Soyadı

Üye: Prof. Dr. Alican Dağdeviren

(İmza)

Akademik Unvanı, Adı-Soyadı

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

09/09/2022

Prof. Dr. Zafer Akbaş

Akademik Unvanı, Adı-Soyadı

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	III
ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR	VII

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi.....	1
II. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlandırılması.....	3
III. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM

KİRÂAT İLMİ VE TARİHÇESİ

I. KİRÂAT İLMİNİN TÂRİFİ, KONUSU, FAYDASI, AMACI VE HÜKMÜ ...	8
1. Kırâat İlminin Târifi.....	8
2. Kırâat İlminin Konusu.....	10
3. Kırâat İlminin Faydası.....	11
4. Kırâat İlminin Gayesi	11
5. Kırâat ilminin Hükümü	12
II. KİRÂAT İLMİNİN TARİHÇESİ	13
1. Hz. Peygamber Dönemi	13
2. Hz. Ebû Bekir Dönemi	15
3. Hz. Osman Dönemi ve Sonrası.....	15

İKİNCİ BÖLÜM

BELÂGAT İLMİ VE İLTİFÂT SANATI

I. BELÂGAT İLMİ.....	24
1. Meânî İlmi.....	26
2. Beyân İlmi	26
3. Bedî‘ İlmi.....	27
II. İLTİFÂT SANATI.....	29
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	44

KİRÂAT FARKLILIKLARI BAĞLAMINDA İLTİFÂT SANATININ MÂNÂYA YANSIMASI:

BAKARA SÛRESİ ÖRNEĞİ

I. ZAMİRLER	46
1. Birinci Şahıstan İkinci Şahsa Geçiş.....	46

2. Birinci Şahıstan Üçüncü Şahsa Geçiş	48
3. İkinci Şahıstan Birinci Şahsa Geçiş	52
4. İkinci Şahıstan Üçüncü Şahsa Geçiş.....	53
5.Üçüncü Şahıstan Birinci Şahsa Geçiş	57
6. Üçüncü Şahıstan İkinci Şahsa Geçiş	58
7. Zamir ve Zâhir İsim Arası Geçiş	61
7.1. Zâhir İsim Yerine Zamire Geçiş	61
7.2. Zamir Yerine Zâhir İsme Geçiş	62
7.2.1. Zâhir İsmın Tekrarının Zamirinin Yerine Geçışı	63
7.2.2. Önceden Zikri Geçen Zamirin Zâhir İsme Geçışı.....	64
8. Dişil ve Eril Arasında Geçiş.....	70
II. SAYILAR.....	73
1. Tekil ve Çoğul Arasında Geçiş	73
2. Tekil ve İkıl Arasında Geçiş	80
3. Çoğul ve İkıl Arasında Geçiş.....	83
III. ZAMANLAR	84
1. Geçmiş Zaman ile Şimdiki Zaman Arasında Geçiş	84
2. Geçmiş Zaman ile Emir Arasında Geçiş	88
3. Şimdiki Zaman ile Emir Arasında Geçiş	90
IV. SİĞALAR.....	92
1. Fiilin İki Sığası Arasında Geçiş.....	92
2. İsmın İki Sığası Arasında Geçiş	101
3. İsim ve Fiil Sıgaları Arasında Geçiş	106
V. EDATLAR	107
1. Birbirine Benzeyen Edatlar Arasında Geçiş.....	108
2. Edatın Hazfedilmesi ve Zikredilmesi ile ilgili Geçiş.....	108
VI. KELİMELER.....	110
VII. CÜMLELER.....	118
SONUÇ.....	129
KAYNAKÇA	132
EKLER.....	140
TABLO-1	140

ÖNSÖZ

Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun. Hz. Muhammed (s.a.s.)'e ve O'nun yolunda gidenlere salât ve selam olsun.

İnsanoğlunun ihtiyaçlarının arttığı, problemlerinin çoğaldığı ve hayat şartlarının her an değişkenlik gösterdiği çağımızda, inzâl olduğu andan itibaren tazeliğini koruyan ve yıllar geçse de değişmeyen ve değişmeyecek olan Kur'ân-ı Kerîm'in kırâati ve kırâatler arası farklılıkları birçok meselenin çözümünde referans olmuş, kıyamete kadar da olmaya devam edecektir. Gerek problemlerin çözümünde gerekse Allah'ın bize ilettiği mesajların anlaşılmasında ve doğru aktarılmasında kırâat farklılıklarının etkisi azımsanmayacak kadar çoktur. Kırâat ilmi, Kur'ân ilimleri arasında çok fazla ihtiyaç duyulan, müşkil konuların çözüme kavuşturulmasına kaynaklık eden önemli ilim dalları arasında yerini almıştır. Çünkü kırâat farklılıkları âyetler arasında gizlenmiş geniş anlam zenginliklerini açığa çıkarmada önemli bir yere sahiptir. Bu ilim, Kur'ân ilimlerinden biri olan belâgat sanatında da çok etkili olmuştur. Çokça belâgî ifadeler ve edebî cümleler kullanan toplumlar bile Kur'ân'ın belâgatı ve edebî ifadeleri karşısında âciz kalmışlar ve hayrete düşmüşlerdir.

Özellikle belâgat âlimlerinin edebî sanatlardan saydığı iltifât sanatı, mânâya ve lafza güzellik katan, derûnî anlamlar barındıran bir sanattır. Çünkü iltifât sanatı bulunduğu âyetlerde lafız ve mânâ açısından bir zenginlik sunmaktadır. Bu zenginlik, durumun gereğine uygun bir şekilde gelmekte ve mânâya güzellikler katarak bize derin bir tefekkür sağlamaktadır. Bu tefekkür de derin bir araştırmayı gerektirir. İşte bu derunî arayış bizi kırâatler açısından bu meseleyi incelemeye götürüp, işin püf noktalarını daha yakından görmemize vesile olmuştur. İltifât sanatı çoğunluğun görüşüne göre muhatabı hedef alan bir sanat olduğundan dolayı nahvî, işlevsellik, anlamsal güzellik sağlamasıyla meânî ilmine, lafzî güzellikler sağlamasıyla bedî' ilmine, zâhirin gereğinin dışına çıkma yönüyle de beyân ilmine dahil olmuştur. Bu çalışmanın konusunu teşkil eden bu edebî sanat, bazen aynı kırâat içinde bazen de kırâatler arası geçişlerde iltifât sanatının meydana gelmesine neden olmuştur. Özellikle kırâat ilmin de ferşu'l-hurûfların neden olduğu bu sanat dikkatimizi çekmiş ve bizi bu çalışmayı hazırlamaya sevk etmiştir. Araştırdığımız kadarıyla bu konuyu aşere bağlamında ele alan bir tez

çalışmasının olmayışı da bu çalışmaya başlarken bizi cesaretlendiren temel unsurlardan biri olmuştur. Böyle bir çalışmayı üstlenmemizin amacı hem kırâat hem de iltifât olgusunu birleştirip ortaya çıkan belâği güzellikleri belli bir sistem içerisinde ortaya koymaya çalışmak ve bu sanatın Kur'ân-ı Kerîm'in lafız ve mânâ zenginliğine nasıl yansıdığını keşfetmektir. İltifât sanatı ile ilgili kırâat vecihleri çok olması hasebiyle bu çalışma sadece el-Bakara sûresi bağlamında incelenmiştir. Bu sebeple iltifât sanatının yetlere kattığı anlamlar olabildiğince izâh edilmeye çalışılmıştır.

Bu bilgiler ışığında Kırâat Farklılıkları Bağlamında İltifât Sanatının Mânâyâ Yansıması: Bakara Sûresi Örneği adıyla hazırladığımız bu çalışma, 1400 yıl önce nâzil olan Kur'ân-ı Kerîm'in ve aynı dönemde varlık kazanan kırâat farklılıklarının tarihi serencamına ilişkin aşamalarını izâh etme, belâgat ilmi ve alt dallarından olan iltifât sanatı ile ilgili belli hususları analiz etme, aynı kırâat içinde veya farklı kırâat vecihleri arasındaki farklılıkların neden olduğu iltifât sanatlarını Medenî sûrelerin en uzun olan el-Bakara sûresi özelinde tahlil etme ve bu sanatın Kur'ân'ın daha iyi anlaşılmasına nasıl etki ettiğini ortaya koymak maksadıyla kaleme alınmıştır.

Bu vesileyle öğrenme, araştırma ve yazıya aktarma sürecinde değerli zamanlarını, görüş ve düşüncelerini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. İsmail Karagöz'e; çalışmamızın başlık seçiminde yol gösteren, teşvik ve tavsiyeleri ile yardımcı olan kıymetli hocam Prof. Dr. Alican Dağdeviren'e; tezimin son okumasını yaparken gereken özeni göstererek okuyan, tenkit ve tavsiyeleri ile metnin olgunlaşmasına katkı sağlayan saygıdeğer hocam Dr. Kadri Ziyaeddin Coşan'a; kırâat alanında çalışmaya yönlendirip teşvik eden, cesaretlendiren ve kırâat ilmini okumama vesile olan değerli hocam Kurra Hafız Fahri Yılmaz'a; kırâat ile ilgili konularda yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer hocam Mehmet Kılıç'a; özellikle tezimin olgunlaşmasında ve kaynaklara ulaşmamda maddî ve manevî bütün imkânlarını seferber eden kıymetli hocam Hüsamettin Ecer'e en içten teşekkürlerimi sunmayı ödenmesi zarûrî bir borç bilirim. Bu çalışmada desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen ve haklarını asla ödeyemeyeceğim anneme ve babama bir teşekkür vesilesi olmasını Rabbimden niyâz ediyorum. Son olarak bütün meşguliyetlerini bir kenara bırakıp, kendilerini kırâat ilmine vakfeden, bu ilmin günümüze taşınmasına vesile olan bütün kırâat ulemâsını da rahmetle anıyorum.

Raşide SUBAŞI

ÖZET

KİRÂAT FARKLILIKLARI BAĞLAMINDA İLTİFÂT SANATININ MÂNÂYA YANSIMASI: BAKARA SÛRESİ ÖRNEĞİ

SUBAŞI, Raşide

Yüksek Lisans, Temel İslami Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İsmail Karagöz

Ağustos/2022, 140+VII sayfa

Kırâat-ı aşere olgusu çerçevesinde el-Bakara sûresi örneğinde iltifât sanatına değinen bu çalışma bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın temel yapısına mesnet oluşturmak üzere ön bilgilere yer verilmiştir.

Kırâat tarihinin özet bir takdiminin yapıldığı birinci bölümde ilk olarak kırâat ilminin târifine, konusuna, faydasına, amacına ve hükmüne değinilmiş, ardından nüzûl dönemindeki hareketliliğini de içine alacak şekilde üç döneme ayırarak kırâat farklılıklarının ortaya çıkışını tarihi bir seyir içinde kısa ve öz bilgilerle izâh edilmeye çalışılmıştır.

Belâgat ve iltifât ile ilgili bazı temel bilgilerin yer aldığı ikinci bölümde; belâgat ilmi ile ilgili özet bir takdimin ardından iltifât sanatının tanıtımı yapılmıştır. Bu bağlamda iltifât sanatının şartları ele alınarak her bir şart iki örnekle detaylı bir şekilde anlatılmış, iltifât sanatının Kur'ân terkibindeki belâğî incelikleri ve edebî güzellikleri bu çerçevede, tefsirler ışığında aktarılmaya çalışılmıştır.

Aynı şekilde çalışmamızın bel kemiğini oluşturan üçüncü bölümde kırâat-ı aşere bağlamında el-Bakara sûresi örneğinde aynı kırâat içinde veya kırâatler arası geçişlerin neden olduğu iltifâtlar tespit edilmiş, iltifâtın tespit edildiği âyetlerde lafız ve mânâlar arasında gizlenmiş geniş anlam zenginliklerine yeri geldikçe değinilmeye çalışılmıştır. Böylece Kur'ân âyetlerinin anlaşılmasında iltifât ve kırâatler arasındaki bağın ne kadar kuvvetli olduğu örneklerle izâh edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırâat, iltifât, el-Bakara, belâgat, aşere, kurra, incelik

ABSTRACT

REFLECTION OF THE ART OF COMPLIMENT ON MEANING IN THE CONTEXT OF KIRÂAT DIFFERENCES: THE EXAMPLE OF SURAH AL BAKARA

SUBAŞI, Raşide

Master's Degree, Department of Commentary

Thesis Advisor: Prof. Dr. İsmail Karagöz

August/2022, 140+VIII pages

This study, which deals with the art of compliment in the example of al-Baqara within the framework of the phenomenon of recitation, consists of an introduction and three parts. In the introduction part, preliminary information is given to form a basis for the basic structure of the study. In the first chapter, in which a brief presentation of the history of recitation is made, first of all, the description, subject, benefits, purpose and judgment of the science of recitation are mentioned, and then, by dividing it into three periods, including its activity in the period of descent, the emergence of the differences in recitation in a historical course with brief and concise information. tried to be explained. In the second part, which includes some basic information about rhetoric and compliment; After a brief introduction about the science of rhetoric, the art of compliment was introduced. In this context, by considering the conditions of the art of compliment, each condition was explained in detail with two examples, and the eloquent subtleties and literary beauties of the art of compliment in the Qur'anic composition were tried to be conveyed in the light of commentaries.

Likewise, in the third part, which forms the backbone of our study, compliments caused by transitions within the same recitation or between recitations in the example of al-Baqara Surah in the context of qira'at-i ashare have been identified, and the richness of meaning hidden between words and meanings in the verses in which the compliment is determined has been tried to be mentioned when appropriate. Thus, it has been tried to explain with examples how strong the connection between compliments and recitations is in understanding the verses of the Qur'an.

Keywords: Recitation, compliment, al-Baqara, eloquence, ashare, kurra, delicacy

KISALTMALAR

s.a.s.	:	Sallallahü aleyhi ve sellem
a.s.	:	Aleyhisselâm
b.	:	Bin/İbn
bk.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
çev.	:	Çeviren
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	:	Editör
H.z.	:	Hazreti
ö.	:	Ölüm tarihi
M.Ü.	:	Marmara Üniversitesi
nşr.	:	Neşreden
r.a.	:	Radyallahu anh
s.	:	Sayfa
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	:	Tahkik
Ts.	:	Tarihsiz
OMÜ.	:	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
vb.	:	Ve benzeri
vd.	:	Ve diğerleri

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Kırâat ilmi, farklı vecihlerle okunmasına rağmen âyetler arasında hiçbir çelişkiye ve şüpheye mahal vermeyen ve Kur'ân'ın mûciz oluşunun delillerinden biri olan müstesna ilimlerden biridir. Ayrıca bu ilim, Kur'ân'ın bize vermek istediği mesajın ortaya çıkarılmasına katkı sağlayan, bazı âyetlerin tefsirinde farklı görüş ve düşünce zenginlikleri etrafında toplanmasına ve yorumlanmasına fırsat tanıyan bir vasıta olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kırâat ilminin asıl gâyesi, sahih kırâatleri diğer kırâatlerden ayıklamak, kırâat imamlarının her birinin okuyuşunu bilmek, Kur'ân'ın mehâric-i hurufuna dikkat ederek en güzel şekilde tilavet etmektir. Kur'ân'ın farklı kırâat vecihlerine ve lafızlarına ehemmiyet göstererek tecvitli okumak da Kur'ân tilavetinin ayrılmaz bir parçasıdır. Çünkü bu ilmin asıl temeli, nazarî bilgilerin fem-i muhsin eşliğinde pratiğe dönüşmesinde yatmaktadır. Ayrıca kırâat farklılıklarının, bizi Kur'ân'ı anlamaya, anlatmaya, yaşamaya ve yaşatmaya götüren bir vesile olduğu asla unutulmamalıdır. Eğer bu vasıta amaç haline dönüşürse, bu ilâhi mesajın doğru anlaşılmadığının ve yanlış aktarıldığının açık birer göstergesi olur. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'in nâzil olmasının asıl amacı, onu anlamak, anlatmak ve akabinde amel etmektir.

Şu husus iyi bilinmelidir ki hidâyet rehberi olan Kur'ân-ı Kerîm'in kendine has üslûbu vardır. Bu özel üslûp kendi içinde hazf, mârife, nekre, teşbih, istiâre ve mecaz gibi birçok edebî sanatla yoğrularak bizlere Kur'ân'ın anlamını daha derin incelememize ve detaylı düşünmemize fırsat tanımaktadır. Aynı şekilde Kur'ân'daki zenginlikleri görmemize imkân tanıyan bu edebî üslûp tarzlarından biri de iltifâttir. Burada akla şöyle bir soru gelebilir: Dil ve edebiyat sanatlarından olan iltifâtın kırâatlerle nasıl bir bağlantısı vardır? Bilindiği üzere kırâat ilmi Kur'ânî ilimler arasında yer alıp tefsirle bir bütündür. Aynı şekilde tefsir ilminin dil ve edebiyat ile de sıkı bir bağlantısı olduğu için bu iki ilim İslamî düşüncenin şekillenmesinde ve yorumlanmasında kayda değer bir öneme sahiptir. Çünkü bu ilimler, Kur'ân'ın mânâsına birçok güzellikler katarak bazı hikmetleri içermektedir. Bu hikmetler de, dil sanatları sayesinde âyetler arasına serpiştirilmiştir. Ayrıca erken dönem dil bilimcilerin çoğunun kurradan olması, kırâat

ile dil bilim eğitimleri ve çalışmaları arasında ne kadar sağlam bir ilişkinin olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Bu bilgiler ışığında edebî sanatlardan biri olan iltifât sanatının kırâatlerle birlikte incelenmesinin ve araştırılmasının faydalı olabileceğini müşahede ettik. Çünkü bu birlikteliğin, Kur'ân'daki zenginliklerin farkına varılmasına yardımcı olacağını, Kur'ân âyetlerinin üstündeki örtüyü bir nebze de olsa kaldırabileceğini düşündük. Ayrıca bu alanla ilgili yapılan bazı çalışmalar bize göstermiştir ki âyetler, kırâat farklılıkları ile birlikte bu edebî sanat bakış açısıyla yorumlandığında Kur'ân-ı Kerîm'i daha fazla anlamamıza olanak tanıyacaktır. Zaten asıl gayemiz, Kur'ân-ı Kerîm'i en güzel şekilde anlamak değil midir?

Özellikle bizi bu konuyu araştırmaya sevk eden sebeplerden biri de bu üslûp farklılıklarının Kur'ân'ın ilk sûresi olan Fâtiha sûresinden başlayıp sonuna kadarki her bir âyetin iltifât örnekleri ile örülmesidir. Bu da bize Kur'ân'ın iltifât sanatına verdiği önemi gözler önüne sermektedir. Örneğin, Fâtiha sûresindeki iltifât sanatı, üçüncü şahıstan ikinci şahsa geçilmesinde âyete edebî bakımdan bir incelik ve güzellik katmasının yanında anlam bakımından da Müslümanın dindarlığı açısından çok önemli bir gerçekliği de ortaya koymaktadır. Bu ve bunun benzeri geçişlerin ne ifade ettiğini bilmek ancak bu sanatı detaylıca araştırmakla mümkün olacaktır.

Bizim bu konuyu kırâatı aşere bağlamında ve el-Bakara sûresi özelinde ele almamızın başlıca sebepleri şunlardır:

İslâmın temel değerlerinden biri olan kırâat ilminin önemini bir kez daha vurgulamak, sahih kırâatlerin kendi aralarında çelişkiden âri olduğunu ve hepsinin bir bütünün parçası olduğunu kavramak ve kavratmaktır. Bununla birlikte kırâat ilmini bilmenin gereksiz bir uğraş olmadığını, aksine çok önemli bir meşgâle olduğu bilincini sağlamak ve bu ilmin ihtivâ ettiği pek çok ilmî ve fennî inceliklere dikkat çekebilme-tir. Günümüzde maalesef kırâat ilmini öğrenmenin bilim dünyasına pek bir katkısının olmadığını söyleyenler olduğu gibi bu ilmi öğrenmenin gereksiz bir uğraş olarak görmek isteyenler de mevcuttur. Biz de böyle bir çalışmayı kırâat-ı aşere bağlamında değerlendirme işini üstlenmekle kırâat ilmi ile ilgili bazı yanlış anlaşılmaları düzeltmeye bir nebze de olsa katkı sağlamak ve bu ilme hak ettiği değeri verip farkındalığını artırmak, özellikle Kur'ân'ın ilmek ilmek dokunmasına vesile olan kırâatlerin lafız ve

mânâ güzelliklerini edebî sanatlardan olan iltifât sanatı çerçevesinde bir plana oturtmaya çalışmaktır.

İltifât sanatı ile ilgili diğer bir mesele de bazı müelliflerin Kur’ân-ı Kerîm’deki iltifât örneklerinin sadece Mekkî sûrelerde olduğunu söylemeleri ve bu üslûp tarzının bu sûreler ile sınırlandırılmalarıdır. Bu çalışmamız da söz konusu sınırlandırmaların gerçeği yansıtmadığına dikkat çekmek ve bununla ilintili olan iltifât örneklerini izâh ederek meselenin özüne vâkîf olmaya gayret etmektir. Ayrıca bu çalışmamız bir yüksek lisans tezi olduğu için bunu sadece Medeni sûrelerden biri olan el-Bakara sûresi ile sınırlandırmanın yeterli olacağı gözükmemektedir. Çünkü bu çalışmamız kırâat vecihleri penceresinden inceleneceği ve elimizde bu konu ile ilgili yeterli veri olup ihtiyacımızı karşılayacağı için başka bir sûre eklemeye ihtiyaç bırakmayacağı saptanmıştır.

Kısacası çalışmamızın asıl amacı, belâgat sanatlarından biri olan iltifât sanatını geniş bir şekilde kırâat olgusu etrafında inceleyip devasa güzelliklerini ortaya çıkarmak, kırâat ile iltifât harmanlandığı zaman ne gibi edebî inceliklere gebe kalabileceğine, bu birlikteliğin neler doğurabileceğine bizâtihi şahit olup, bu güzellikleri sağlam bir zemine oturtmak düşüncesi ile yola çıkılmıştır. Böylece kırâat ve iltifât sanatının aralarındaki bağ münasebetiyle aynı kırâat içinde veya kırâatler arası geçişlerdeki iltifât sanatlarının yer aldığı âyetleri tespit ederek ilâhî kelâmıda birçok kimsenin farkemediği bu edebî yönüne dikkat çekip gerekli olan vurgulamaları yapmak olacaktır.

II. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlandırılması

İltifât sanatı ile ilgili olarak yaptığımız araştırma neticesinde bu alanla ilgili bazı akademik çalışmaların yapıldığı ve bu yapılan çalışmaların sınırlı sayıda olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu çalışmaları incelediğimizde büyük çoğunun İmam Âsım’ın Hafs rivâyetine göre yazıldığı¹, zaman ve şahıs iltifâtı esas alınarak hazırlandığını görmekteyiz.² İltifât ile ilgili diğer birkaç çalışmada ise, kırâat olgusu sadece zamir

¹ Talip Muhammed İsmâil Zevbeî, *Min Esâlibi 't-Ta' biri 'l-Kur'ânî* (Beyrut: Daru'n-Nahdetu'l-Arabiyye, 1996).

² Tükiyede yapılan çalışmalardan bazıları: Abdurrahman Özdemir, “Kadîm Bir Söz Sanatı: İltifât ve Kur’ân’da İltifât Örnekleri”, *İslami İlimler Dergisi* 2 (2006). Kadir Kınar, “Belâgatta İltifât”, *Bilimname* 8 (2005); Hasan Uçar, *Kur’ân-ı Kerîm’deki Anlamsal Bedî’ Sanatları* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013); Osman Arpaçukuru, “Meâller İltifât Sanatını Yansıtır mı?”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/3 (2020); Süleyman Mollaİbrahimoğlu, “Kur’ân-ı Kerîm’de İltifât Sanatı” 33/1 (1997); Müşerref Ulusu Ülger, *Arap Dili ve Belâgatında İltifât Sanatı* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008); Mahcûb el-Hasen Muhammed, “Kur’ân-ı Kerîm’de İltifât Sanatı”, çev. Mustafa Şentürk-Kasım Altuntaş, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2013). Diğer ülkelerde yapılan çalışmalardan bazıları:

iltifâtı etrafında işlenmiştir.³ Ayrıca bazı çalışmalar sahih-şaz kırâat ayırımı dikkate alınmadan bütün kırâatler temel alınarak yazılmış,⁴ belli bir sistematığı ihtiva etmeyip, iltifât olgusunun geniş bir bakış açısıyla işlenmediği çalışmalar olduğu tespit edilmiştir.⁵ Bu yapılan çalışmalar bir emek mahsülü olduğu için emek veren herkesi şükranla anıyoruz.

Kırâat-ı aşere⁶ bağlamında el-Bakara sûresi özelinde iltifât sanatının tamamına dair herhangi bir çalışmaya rastlayamadığımızdan dolayı tezimizi bu minvalde hazırlayacağız. Öncelikle iltifât sanatı alanına dâhil edilen bazı yeni bölümleri de belirlemeye gayret edeceğimiz bu çalışmamızda iltifât sanatını daha geniş bir perspektiften ele almaya çalışacağız. Çalışma esnasında kırâat, tefsir, belâgat, nâhiv, sarf alanlarına dair eserlerde bilinmesi gereken kavramları ve terimleri kullanacağız. Belâgat açısından zengin olmasına rağmen şaz kırâatler kullanılmayacaktır. Bu sebeple çalışmamızın temeli sahih kırâatler rotasında çizilecek ve kırâat-ı aşere ile sınırlandırılacaktır. Çünkü kırâatın gayelerinden biri de sahih kırâatleri diğer kırâatlerden ayırmak, kırâat imamlarının her birinin okuyuşunu bilmektir. Bu sebeple ilk önce kırâat ile ilgili temel bazı bilgilere yer verilecektir. Ardından aynı şekilde belâgat ile ilgili kısa bir takdim yapıldıktan sonra iltifât kısmına geçilecektir. İltifât sanatı ile ilgili kırâat vecihleri çok olması hasebiyle iltifât konusu sadece el-Bakara özelinde işlenecektir.

Hasan Tabl, *Uslûbu'l-İltifât fi'l-Belâgati'l-Kur'âniyye*, (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1998–1418); Tamer Selûm-Yusuf Selûm, “Zâhiretu'l-İltifât fi Keşşâfi'z-Zemahşeri”, *Mecme'u'l-Lugati'l-Arabîyye* 2/71 (1416 1996), 284-277; İsmail Hacı Abdulkâdir Seybuker, *Tenevvuu Suveri'l-İltifâti fi'l-Kur'ân'il-Kerîm ve Makasiduhu'l-Belağîyye ve'l-'caziyye* (Sudan: Camiet'u Ummi'd-Dermân el-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2008).

³ Necdet Çağıl, *Kur'ân Belâgati ve Fonetiki Yönünden Kırâatler* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü, Doktora Tezi, 2002);

⁴ Mehmet Dağ, *Kur'ân'da Üslûp Diyalektiği: İltifât (Zamanlar ve Şahıslar Arası Geçiş)* (Ankara: Salkımsöğüt Yayınları, 2008).

⁵ Ferit Dinçer, “Kırâat Farklılığından Dolayı Oluşan Zamir İltifâtı: Zemahşeri Örneği”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2009).

⁶ Çalışma boyunca kırâatlerini referans aldığımız bu on imam her birilerine ait ikişer râvisi ile birlikte şunlardır: 1. Nâfi' (ö.169 /785) râvileri: a) Kâlûn (ö. 220 /835) ve b) Verş (ö. 197/812) 2. İbn Kesîr (ö. 120 /738) Râvileri: a) Bezzî (ö. 250 /864) b) Kunbül (ö. 291 /904) 3. Ebû Amr (ö.154/771) Râvileri: a) Dûrî (ö. 248 /862) b) Sûsî (ö. 261/874) 4. İbn Âmir (ö. 118 /736) Râvileri: a) Hişâm b. Ammâr (ö. 245 /859) b) İbn Zekvân (ö. 242 /857) 5. Âsım (ö. 127 /745) Râvileri: a) Ebû Bekir Şu'be b. Ayyâş (ö. 193/808) b) Hafs b. Süleyman (ö.180/796) 6. Hamza b. Habîb (ö. 156/773) Râvileri a) Halef b. Hişâm(ö. 229 /844) b) Hallâd b. Hâlid (220/835) 7. Kisâî (ö.189/805) Râvileri a) Ebu'l-Hâris (ö.240/854) b) Dûrî (ö. 248/862) 8. Ebû Ca'fer el-Kârî (ö. 130/747-48) Râvileri a) İbn Verdân(ö. 160/777) b) İbn Cemmâz (ö.170/786) 9. Ya'kûb el-Hadramî (ö.205/821) Râvileri a) Ruveys (ö. 238 /852) b) Ravh b. Abdulmu'min (ö. 235/ 849) 10. Halef b. Hişâm (ö. 229/844) Râvileri: a) İshak el-Verrâk (ö. 286/889) b) İdrîs b. Abdulkarîm (ö. 292/905) Ebu'l Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, thk. Ali Muhammed Dabbâğ (Beyrut-Lübnan: Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, ts.), 1/112-191.

Bu çalışma, kırâat-ı aşere bağlamında belli bir sistem dâhilinde iltifât sanatını el-Bakara sûresi örneğinde inceleyerek Kur’ân’daki iltifât sanatını ve kırâat yapısını incelemeye yöneliktir.

III. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Yaptığımız plân doğrultusunda çalışmamız bir giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır:

Giriş kısmında araştırmanın gayesi, amacı, önemi, konuların kapsamı, yöntemi ve kaynaklarına yer verilmiştir.

Birinci bölümde kırâat ilmini tanımaya yönelik ön bilgiler verilmiş. Bu bağlamda kırâat tarihine giriş yapılarak Peygamberimiz (s.a.s.), Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman dönemi ve sonrası ile ilgili bilgiler verilmiş, kırâat ilminin yayılış süreci anlatılmıştır. Bu alanda özellikle kırâat tarihi ile ilgili birçok eserden yararlanılmıştır.

İkinci bölümde belâgat ilmi tanıtılmış ve gerekli bilgiler verildikten sonra iltifât konusunda giriş yapılmıştır. İltifât sanatının tanıtımı yapıldıktan sonra iltifât ile ilgili şartlar tanıtılarak her bir kısım en az iki örnekle anlatılmaya çalışılmıştır. Bu bölümdeki örnekler Kur’ân’ın tamamından Âsım kırâatinin Hafs rivâyeti esas alınarak yazılmıştır. Seçilen örnekler, takdim edilirken konunun daha iyi anlaşılması için âyetin metni hemen arkasından meâli verilmiştir. İltifât sanatının olduğu yerler siyah punto ile çizilmiştir. Çalışmamızdaki meâller, danışman hocam Prof. Dr. İsmail Karagöz tarafından hazırlanan “*Allah Kelâmı Kur’ân’ın Anlamı ve Tefsiri, Açıklamalı ve Kırık Meâli*” isimli çalışmasındaki meâl dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Üçüncü bölüm çalışmamızın adını verdiğimiz tezimizin esas olan bölümünü oluşturmaktadır. Çalışmamız kırâat ve iltifât olgusu etrafında döndüğü için kaynak olarak ilk önce Kur’ân-ı Kerîm’i kullandık. Bu sanatları on kırâat açısından da inceleyerek özellikle ferşteki farklılıkları ele almaya çalıştık. Çünkü ferşteki farklılıklar kelimenin yapısı ve mânâsı ile ilgili değişikliklerle ilgilenmektedir. Ayrıca usûl farklılıkları dediğimiz imâle, işmâm, tağlîz, terkik, sılâ gibi kelimenin fonetik yapısı ile ilgilenen bölümüne de iltifât ile ilgili âyetlerde bahsi geçen yerde değinmeye çalıştık. Benzer iltifât örneklerine dipnotta yer verdik. Anlamı kapalı olan terimleri yeri geldikçe dipnotta izâh etmeye çalıştık. Bazı âyetlerde birden fazla iltifât türü olduğu için aynı âyeti kendi kısmında izâh etmeye çalıştık. Bu bölümde tefsir, kırâat, nahiv, sarf,

sözlük vb. birçok kaynaktan da yeri geldikçe yararlanmaya çalıştık. Özellikle belâğî inceliklerin çok işlendiği tefsir kaynaklarını daha fazla kullandık. En fazla istifâde ettiğimiz Arapça tefsirlerden ilk beş tanesi şunlardır:

1) ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), *el-Keşşaf an Hakâiki Ğavâmidi 't-Tenzîl ve Uyûni 'l-Ekâvil fî Vucûhi 't-Te'vîl*

2) el-Kurtubî, (ö. 671/1273), *el-Câmi 'li Ahkâmi 'l-Kur'ân*

3) Fahreddîn er-Râzi (ö. 606/1210), *Mefâtîhu 'l-Gayb*

4) Ebussuûd (ö. 982/1574), *İrşâdu 'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâye 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*

5) Beydâvî (ö. 685/1286), *Envâru 't-Tenzî'l ve Esrâru 't-Te'vîl*

Bu tefsirlerin haricinde birçok tefsir ve kırâat eserinden yararlanarak iltifât sanatında kırâat farklılığının âyetlere kattığı anlam zenginliklerine de yer vermeye çalıştık. Çalışmamızın son bölümünde el-Bakara sûresindeki iltifâtları genel bir çerçevede görebilmek için ekler bölümüne tablo şeklinde yer verdik.

BİRİNCİ BÖLÜM

KİRÂAT İLMİ VE TARİHÇESİ

I. KIRÂAT İLMİNİN TÂRİFİ, KONUSU, FAYDASI, AMACI VE HÜKMÜ

Kur'ân ilimlerinden biri olan kırâat ilminin geneli hakkında bilgi sahibi olabilmek için târifini, konusunu, faydasını, amacını, hükmünü ve tarihini bilmemiz gerekmektedir. Çünkü din ilimleri geleneğinde belli bir disiplin altında olan tedrisatlarda söz konusu ilimle ilgili bu hususların bilinmesi güzel bir gelenek halini almıştır. Biz de bu geleneği takip ederek ana hatları ile kırâat ilminde uygulamaya karar verdik. Ayrıca kırâat tarihinin daha iyi anlaşılması ve yorumlanabilmesi için bazı dönemlerin de çok iyi bilinmesi gerekmektedir. Özellikle kırâat tarihi bölümünde kırâatin Peygamber Efendimiz ve sahâbeler dönemindeki durumu çok önemli olduğu için ana hatları ile değinmeye çalışılacaktır. Bu da bize kırâat ilminin geneli hakkında rahat bir tahlil imkânı verecektir.

1. Kırâat İlminin Târifi

Ka-ra-e (قرا) fiili lügâtte, “okumak, tilavet etmek, kadının hayız görmesi veya hayızdan temizlenmesi, vaktin ertelenmesi, birleştirmek, toplamak, hayvanın doğurması ve hâmile kalması⁷ mânâlarına gelmektedir.

Kırâat ise, ka-ra-e (قرا) fiilinin semâî “kural dışı” mastarı olup, okumak, tilâvet etmek mânâsına gelmektedir.⁸ Kırâat kelimesi, bu fiilin diğer semâî mastarı olan kur'ân (قرآن) kelimesi ile aynı mânâyı ifade etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de:

إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ

“Şüphesiz Kur'ân-ı hafızanda toplamak ve onu okumak bize aittir. Öyle ise biz Kur'ân-ı okuduğumuz zaman, onun okunuşuna uy, *sus ve dinle*.”⁹

⁷ Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Kahire: Dâru'l-Meârif, 2007), “ka-ra-e”, 3564.; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcu'l-Luğâ ve Sihâhu'l-Arabîyye*, thk. D.Muhammed Muhammed Tamir (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1430/2009), “ka-ra-e”, 924-925.; Ebu'l-Kasım Huseyn b. Muhammed b. Mufaddal Ragıp İsfahânî, *Mufredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan Dâvudî (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2009), 668.; Ebu'l-Hasan Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğâ*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), “ka-ra-e”, 5/78-79.

⁸ Muhammed Abdulazîm Zürkânî, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulumi'l-Kur'ân*, thk. İsa el-Babî el-Halebî (Kahire, 1362), 1/412.; el-Cevherî, “ka-ra-e”, 924.; Menna' Halil Kattan, *Mebâhis fî Ulûmi'l Kur'ân* (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1418/1998), 153.

⁹ İsmail Karagöz, *Allah Kelâmı Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri Açıklamalı ve Kırık Meâli*. (Ankara: Kar Yayınları, 2020); el-Kıyâme 75/ 17-18.

Yukarıdaki âyette قُرْآنَهُ kelimesi قِرَائَتِهِ mânâsında olup okumak mânâsı kastedilmiştir.¹⁰ Ayrıca her iki kelimenin toplamak anlamı da vardır. Çünkü topladığın her şeyi kırâat etmiş olursun. Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm hükümleri, kıssaları ve diğer hususları kendinde topladığı için bu isimle adlandırılmıştır.¹¹ Kaynaklarda kırâat kelimesinin birbirine yakın birçok târifi yapılmıştır. Bu târiflerden birkaçına değinelim:

Terim olarak kırâat, her bir kırâat imamının belirli rivâyet ve tarikleri kullanarak kendilerine özel metot ve kurallar ile diğer kırâat imamlarından farklı olarak Kur’ân-ı tilavet etmesine denir.¹² Müfessir ve Arap dil âlimi olan Râgıp el-İsfahânî’ye (ö. 502/1108) göre, “Tertil¹³ okuyuşta harfleri ve kelimeleri birbirine katmaya denir.”¹⁴ şeklinde ifade ederken, bu tanımın devamında tek bir harf okumaya kırâat denilemeyeceğini söylemiştir. Osmanlı âlimlerinden biri olan Ebu’l-Beka el-Kefevî (ö. 1095/1684) de bu tarife yakın bir tarif zikretmiştir.¹⁵ Bu tarifler, kırâat ilmini ifade etme hususunda kısır kalmıştır. Daha çok tecvîd ilmini ve Kur’ân-ı Kerîm’in nasıl okunacağını ortaya koymuştur.

Mısırlı âlim Zürkânî’ye (ö. 1367/1948) göre kırâat, “Kırâat imamlarından birinin rivâyet ve tariklerdeki ittifâkı ile Kur’ân-ı Kerîm’i okuma esnasında diğer imamlardan farklı olarak okumasıdır” şeklinde tarif etmiştir. Bu muhalefet, gerek Kur’ân lafızlarının okunuşu demek olan edâsı açısından olsun, gerek çatısında meydana gelen vecihler demek olan keyfiyeti açısından olsun fark etmez. Bunların hepsi kırâat kapsamına girmektedir.¹⁶

Meşhur kırâat âlimi İbnu’l-Cezerî (ö. 833/1429) kırâati, “Kur’ân-ı Kerîm’in kelimelerinin farklılıklarını ve edâ keyfiyetlerini kısacası bunların nasıl okunacağını nakil

¹⁰ Cevherî, “ka-ra-e”, 925.; İsfahânî, *Mufredât*, 668.; Zürkânî, *Menâhil*, 1/14.

¹¹ İbn Fâris, “ka-ra-e”, 5/78-79.

¹² Mehmet Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, ed. Ali Öge (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2019), 31.

¹³ Tertil (الترتيل): Lügatte kişinin sözlerini yavaş yavaş, ardı ardına dizmesi demektir. Terim olarak, tahkikten daha üstün bir merteye olup, tecvide ve okuyuşa riâyet ederek kırâati açık, tane tane okumaya denir. Yavuz Fırat, *Tecvîd ve Kırâat İlmî Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2018), 76.

¹⁴ İsfahânî, *Mufredât*, 668.

¹⁵ Ebü’l-Beka el-Kefevî: “Kur’ân-ı okuma esnasında harf ve kelimeleri birbirine katmaya” denir. Ebü’l Bekâ Eyyûp b. Mûsâ el-Hüseynî Kefevî, *el-Külliyât Mu’cem fi’l-Mustalâhât ve’l-Furuki’l-Luğaviyye*, thk. Adnan Derviş - Muhammed el-Mısırî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1998), “ka- ra-e”, 703.

¹⁶ Zürkânî, *Menâhil*, 412.

edenlere nispet ederek öğreten ilimdir.”¹⁷ şeklinde tanımlar. Diğer bir ifâde ile ilm-i kırâat, okunuş şekilleri olan hazf, ibdal, isbat, hareke, sûkun, fasl, vasl, nakil, imâle, tahkîk vb. hususları naklederken kırâat imamlarının Kur’ân-ı Kerîm’in okunuşundaki ittifâklarını ve farklılıklarını öğreten ilme denir.¹⁸

İmam el-Cezerî’nin yapmış olduğu tarif kırâat ilmine en uygun olan tariftir. Çünkü kırâat ilmi, Kur’ân-ı Kerîm’in tilâveti ile ilgilendiği gibi ayrıca lafızları ile de ilgilenmektedir. Bu tanım diğer ilimler olan sarf, nahiv ve tefsir gibi ilimleri de dışarıda bıraktığı için bu ilimlerde edâ keyfiyeti mecburi değildir.¹⁹

2. Kırâat İlminin Konusu

Kırâat ilmi, konu olarak Kur’ân kelimelerinin hallerinden bahseden yani med, kasr ve nakil gibi hususları araştıran bir ilimdir.²⁰

Başka bir ifade ile kırâat ilmi, Kur’ân kelimelerinin okunma şeklini, rivâyet edilen bütün ihtilâf ve ittifâk yönlerini nakledenin kendisine dayandırarak incelemesi ve araştırmasıdır. Bunun yanında tâli konu olarak kırâat çeşitleri, kırâat ilminin tarihi seyri ve ekolleri de bu alanın kapsamı dâhilindedir.²¹

¹⁷ Ebu’l Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed İbnu’l-Cezerî, *Muncidu’l-Mukriîn ve Murşidu’t-Tâlibîn*, nşr. Muhammed Ali Beydun (Beyrut: Dâru’l Kutubi’l İlmiyye, 1416/1995), 49.

¹⁸ **Hazf (الحذف)**: Kırâat ilminde “ harfî yazı ve lafızdan kaldırmayı ifade eden bir tabirdir”. Yani yerine herhangi bir harf getirmeden o harfî düşürmeye denir. **İbdâl (الإبدال)**: Lügatte “Bir şeyin yerine başka bir şeyi getirmektir. Yani bir harfin yerine başka bir harfî koymaktır. Kırâat ilmindeki anlamı: “Hemzenin yerine harfî med olan elif, vav veya harfini getirerek okumaya” denir. **İsbât (الإثبات)**: Bir şeyin var kılınması yani sabitlemek manasına gelmektedir. Bu sabit kılma eylemi harfî med olan vav, ya elifte olur. Buradaki mesele bu harfî medlerin kelime sonunda belirtilip belirtilmemesi ile alâkalı olup aslında Kur’ân’ın yazısını ile ilgili bir mevzudur. **Hareke (الحرك)**: “Bir elif miktarının yarısı demek olup farklı bir ifade ile tabiî meddin yarım miktarıdır.” **Fasl (الفصل)**: Lügatte “ayırarak” demektir. Peş peşe gelen iki hemzenin arasını ayırmak için hemzeler arasında dâhil olan elifi ifade eden bir ifade şeklidir. Ayrıca iki süre arasındaki geçiş halinde besmele ile okunacak süre arasında durmaya da denmektedir. **Vasl (الوصل)**: Lügatte bir şeyi diğerine bitişirmek demektir. Fasl kelimesinin zıddıdır. Kırâat ilmindeki tanımı: “Bir kelimeyi kendisinden sonra gelen kelimeye sesi ve nefesi kesmeden bağlayarak okumak manasına gelir.” **Nakil (النقل)**: “Hemzeye hazfettikten sonra harekesini kendisinden önce gelen sâkin harfe vermeye” denir. **İmâle (الإمالة)**: Lügatte eğmek demektir. İstilâh manasına gelince fetha harekeyi kesmeye doğru veya elif harfini ya harfine doğru eğmeye denir. Geniş bilgi için bkz. Fırat, *Tecvid ve Kırâat İlmi*, 18,41,4345,97,218.; Ünal, *Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 32.

¹⁹ Abdülhamit Birışık, *Kırâat İlmi ve Tarihi* (Bursa: Emin Yayınları, 2018), 23.

²⁰ Ahmed b. Muhammed el-Bennâ Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi’l-Beşer bi’l-Kirâati’l-Erba’ Aşer*, thk. Şaban Muhammed İsmail (Beyrut: Mektebetu’l Kulliyâti’l Ezher, 1987/1407), 67.

²¹ Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 35.

3. Kırâat İlminin Faydası

Kırâat ilmi, tefsir, fıkıh, hadis ve belâgat gibi birçok alana yarar sağlamıştır. Özellikle Kur’ân’ın doğru anlaşılmasında, yorumlanmasında kayda değer faydaları olmuştur. Bu ilmin önemini ortaya koyan birçok faydaları saymak mümkündür:

1. Kırâat ilmi, Kur’ân kelimelerinin tahrif edilip bozulmaktan ve tağyire uğramaktan korur.²²

2. Kırâat ilmi sayesinde âlimler, kârinin²³ okuduğu her bir harften dolayı diğer kırâatte olmayan farklı hükümleri istinbât etmeye devam etmişlerdir. Çünkü kırâat, hüküm istinbâtında âlimler için birer hüccettir.²⁴

3. Müphem dediğimiz kapalı olan bazı lafızların anlaşılması kırâat sayesinde olmuştur.²⁵

4. Âyetlerde ortaya çıkabilecek yanlış ifade tarzlarını ortadan kaldırmıştır.

5. Kur’ân-ı Kerîm’in yedi harf üzere indirildiği gerçeğini bize göstermektedir.²⁶

6. Kırâat ilmi bazı âyetlerin tefsirinde çelişki olmadığını ortaya koyarken bu farklı anlayışların daha geniş alana yayılmasına yardımcı olmuştur.

7. Aslında kırâatin en önemli faydası, Kur’ân-ı okumada büyük kolaylık sağlamasıdır. Çünkü ümmî olan, çeşitli lehçelere sahip bir toplumun, Kureyş lehçesini okurken sıkıntı çeken birçok Müslümâna büyük oranda kolaylık sağlamış ve Kur’ân-ı Kerîm’i kolaylarına geldiği şekilde okuma imkânına sahip olmuşlardır.²⁷

4. Kırâat İlminin Gayesi

Kırâat ilmi, kırâat imamlarından her birinin okuyuş şeklini bilmeyi ve öğretmeyi, sahih olan kırâati diğer kırâatlerden ayırmayı gaye edinmiştir.²⁸

²² Dimyâtî, *İthâf*, 67.

²³ Kârî (القارى): “Yedi veya on kırâat kendilerine nisbet olunan meşhur imamlara denir.” İsmail Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Nüzûlü ve Kırâati* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 241.

²⁴ Dimyâtî, *İthâf*, 67.

²⁵ Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 36.

²⁶ Zürkânî, *Menâhil*, 1/418.

²⁷ İbnu’l-Cezerî, Neşr, 1/52; Abdurrahman Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2020), 85.

²⁸ Dimyâtî, *İthâf*, 67.

Bu ilmin asıl gayesi, 1400 yıl önce nâzil olan ana metni korumak ve bunu sonraki nesillere aktarmaktır. Çünkü Kur'ân-ı Azimüşşan, yazıya geçirildiği şekliyle korunan, ses ve mânâ kaybına uğramayan, telaffuz şeklini muhafaza etmiş tek kutsal metindir. Rasûlullah (s.a.s.), bu âyetleri sahâbeye nasıl okuduysa, sahâbe de aynı şekilde tabîne, onlar da sonraki nesillere aktarmıştır. Böylece Peygamberimiz (s.a.s.)'in okuyuş şekli, gelecek nesillere aynen aktarılmıştır. Ayrıca okuma, öğrenme, anlama ve ezberleme metoduyla bu metnin orijinâl şekli korunmuş ve kıyamete kadar da korunmaya devam edecektir. Bu da kırâat ilmi sayesinde olmuştur.²⁹

5. Kırâat ilminin Hükümü

Kur'ân-ı Kerîm'i öğretmek ve ezberlemek farz-ı kifâyedir. Aynı şekilde kırâat ilmini okumak, onu öğrenmek ve öğretmek de farz-ı kifâyedir.³⁰

²⁹ Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 36.

³⁰ Dimyâtî, *İthâf*, 69.

II. KIRÂAT İLMİNİN TARİHÇESİ

Kırâat ilminin tarihçesini üç ana başlıkta toplamamız mümkündür:

1. Hz. Peygamber Dönemi

Kırâat ilminin, doğrudan Kur'ân-ı Kerîm ile bağlantısı olması sebebi ile Kur'ân'ın nüzûlü ile başladığını söylememiz mümkündür. Çünkü Kur'ân inmeye başladığında Peygamberimiz (s.a.s.) ümmî idi.³¹ Okumayı ve yazmayı bilmediği için inen âyetleri unuturum korkusuyla ezberleme işinde acele ederdi.³² Kendisine indirilen vahyi hemen ezberler, inen âyetleri sahâbeye ağır okuyuş demek olan tertil³³ ile kırâat eder ve onu ivedikle vahiy kâtiplerine yazdırır, âyetleri hangi sûrenin neresine konulacağını bizzat kendisi bildirirdi.³⁴ Bütün âyetler bu şekilde yazıldıktan sonra vahiy kâtipleri yazdıklarını Peygamberimiz (s.a.s.)'e okurlar ve tashih işlemi de gerçekleşmiş olurdu.³⁵ Bu da kırâat ilminin Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlü ile başladığını ifade etmektedir.

Peygamberimiz (s.a.s.), Cebrâil (a.s.) ile her yıl Ramazan ayında bir kere mukabele yapardı. Ancak vefat edeceği yıl iki kere mukabele yapmıştır.³⁶ Her yıl Cebrail (a.s.) vasıtasıyla o zamânâ kadar inen âyetlerin belirli sırayı takip ederek okunması kırâat ilmi açısından büyük öneme sahiptir. Bu takip etme işi Kur'ân-ı Kerîm'in tertip, okunmuş ve metin açısından muhafaza altına alındığının da önemli bir göstergesidir.³⁷

Kur'ân'ın ilk hafızı Rasûlullah (s.a.s.) idi. Kur'ân-ı Kerîm'i hem sadırda hem de satırlarda muhafaza ediyordu. Sahâbe arasında da Kur'ân-ı ezberleyenler çoktu. Bazı mühim olaylar bu gerçeği bize açıkça göstermektedir. Bi'ru Meûne vak'asında

³¹ Ankebut 29/48.; el-A'raf 7/157-158.

³² el-Kıyâme 75/16-17.

³³ el-Müzemmil 73/4.

³⁴ İsmail Karagöz, *İslam'ın Ana Kaynakları Kur'ân ve Sünnet*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2017, 35.

³⁵ İbrahim el İbrahim Musa, *Buhûsun Menheciyye fi Ulumi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Umman: Dâru'l-Ummare, 1416/1996), 46-47; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2013), 215.

³⁶ Zeynuddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif Zebîdî, *Sahih-i Buhâr-i Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, çev. Ahmed Naim-Kâmil Miras (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 150.

³⁷ Birişik, *Kırâat İlmî ve Tarihi*, 33.

yetmiş kadar hafızın şehit olması ayrıca Yemâme günü de aynı şekilde yetmiş hafızın şehit olması bunun delillerinden bir tanesidir.³⁸

İlk Kur’ân öğretmeni olan Peygamberimiz (s.a.s.), Kur’ân eğitimi ve öğretimi hususunda çok titiz davranmıştır. Cebrâil (a.s)’den aldığı öğretim metodunu bizzat sahâbeye uygulamıştır. Öğretim metodu olarak, sema’ ve arz metodunu sahâbeye öğretmiştir.³⁹Cebrâil (a.s), önce arz ediyor yani okuyor, Peygamberimiz (s.a.s.) dinliyordu, sonra Peygamberimiz (s.a.s.) arz ediyor, Cebrâil (a.s) dinliyordu. Bu her yıl böyle devam etmiştir.⁴⁰ Abdullah b. Mesud’un, “Vallahi ben Rasûllah’ın ağzından yetmiş kadar sûre öğrendim”⁴¹ şeklindeki ifadesi, bu metotları uyguladığının birer kanıtı niteliğindedir.

Peygamberimiz (s.a.s.) yirmi üç yıl boyunca inen vahyi insanlara bildirerek, ilahi tebliğ görevini yerine getirmeye gayret gösterdi. Ne zaman kendisine bir vahiy gelse, bunu önce erkek grubuna daha sonra da kadın grubuna tatbik ederek risâlet görevini yerine getirmiştir.⁴² Özellikle bu eğitimi Mescid-i Nebevî’nin bitişiğinde bulunan, İslâm’ın ilk üniversitesi olarak adlandırılan Suffe’de Ashab-ı Suffe’ye bizzat kendisi ders vermiştir. Yanında ona yardımcı olacak başka öğreticiler de vardı. Bunlardan biri Ubâde b. es-Sâmit’tir. Bu sahâbe okuma- yazma ve Kur’ân öğretme işi ile görevliydi⁴³

Elbette Kur’ân-ı Kerîm eğitimi Medine şehri ile sınırlı kalmamış, Rasûlullah (s.a.s.) diğer beldelere de muallimler göndererek Kur’ân’ın öğretilmesi sağlanmıştır. Muâz b. Cebel Yemen’de, Abdullah b. Mesud Kufe’de, Abdullah b. Abbas Mekke’de görev yapmışlardır. Peygamber Efendimiz zamanında başlatılan bu uygulama diğer halifeler zamanında devam etmiştir.⁴⁴

³⁸ Musa, *Buhûsun Menheciyye*, 47.

³⁹ Ünal, *Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 41.

⁴⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil Buhârî, *Sahihu’l-Buhârî* (Dimeşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1423/2002), 7:“Bed’u’l-Vahy”,4 (No.5)

⁴¹ Zebîdî, *Tecridi Sarîh Tercemesi*, 151.

⁴² Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2018), 578.

⁴³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 634.

⁴⁴ Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatlar*, 217.

2. Hz. Ebû Bekir Dönemi

Kur'ân'ın Hz. Ebû Bekir (r.a) (ö. 13/634) döneminde bir kitap haline getirilmesi zarûreti ortaya çıkmıştır. Savaşlarda birçok hafızın şehit olması, Kur'ân'ın korunması düşüncesini gündeme taşımıştır. Hz. Ömer (r.a) (ö. 23/644) bu konu ile ilgili endişesini Hz. Ebû Bekir'e bildirmiştir. Hz. Ebû Bekir Kur'ân'ı mushaf haline getirme görevini hafız ve vahiy kâtibi olan Zeyd b. Sabit (ö.45/665)'e vermiştir.⁴⁵ Her sahâbe elindeki Kur'ân âyetlerini iki şahitle⁴⁶ birlikte takdim etmişlerdir. Böylece Mushaf adı verilen bu kitap, Hz. Ebû Bekir'e teslim edilmiş, sonra Hz. Ömer'e, onun şehadetinden sonra kızı Hz. Hafsa'ya teslim edilmiştir.⁴⁷

3. Hz. Osman Dönemi ve Sonrası

Hz. Osman (r.a.) (ö. 35/656) döneminde fetihler çoğaldı. Müslümanlar, farklı şehirlere, bölgelere dağıldılar. Böylece Kur'ân eğitime olan ihtiyaç günbegün arttı. İslam beldelerinden her biri aralarındaki en meşhur olan sahâbîden Kur'ân eğitimi alıyorlardı. Şamlılar Übey b. Ka'b (ö. 33/654)'dan, Kûfeliler Abdullah b. Mes'ûd (ö.32/652)'dan diğerleri ise Ebû Musa el-Eş'âri (ö.42/662)'den kırâat eğitimi alıyorlardı.

Ancak sahâbe arasında da bazı harflerin söyleyiş şekli ve kırâat vecihlerden kaynaklanan birtakım ihtilâflar cereyan etti. Yedi harf ruhsatı gereği bazı küçük farklılıklar sonradan Müslüman olanlar tarafından bilinmediği için mesele net anlaşılamiyordu. Kur'ân-ı Kerîm'e verdikleri aşırı değer sebebiyle bu ihtilâflar, Kur'ân kırâatinde tartışma ve nizâyaya sevk edecek bir kapının aralanmasına sebep oldu. Her biri kendi kırâatlerinin daha doğru olduğunu söyleyerek farklı olan kırâati inkâr ediyordu. Bu durum birbirlerini imansızlıkla suçlama seviyesine ulaşmıştı. Aralarındaki tartışma halifenin huzurunda yapılıncı Hz. Osman (r.a) bu durumdan duyduğu rahatsızlığını şöyle dile getirmişti: “Sizler benim huzurumda ihtilâf ediyorsunuz. Farklı beldelede yaşayanlar bu hususta daha fazla ihtilâfa düşeceklerdir.”⁴⁸

⁴⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî ve Tercemesi*, çev. Mehmet Sofuoğlu (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1988), 5081; Buhârî, *Fedâilu'l-Kur'ân*, 3.

⁴⁶ İbn Hacer el-Askalânî'ye göre iki şahitten maksat: Hıfz ve kitabettir. Zürcânî, *Menâhil*, 252.

⁴⁷ Ebu'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şuayb Arnavut (Lübnan: Muessesetu'r-Risâletu Naşirûn, 1429/2008), 129-130; Zürcânî, *Menâhil*, 253; Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî ve Tercemesi*, 5084.

⁴⁸ Zürcânî, *Menâhil*, 255-256; Ünal, *Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 49; Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatlar*, 218.

Bu sözlerden sonra Hz. Osman çare olarak Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665) başkanlığında bir komisyon kurarak mushafı çoğaltmalarını istedi. Komisyondaki üyeler, sahâbenin en erdemli ve en güvenilir olanlarından sayılan şu kişilerden oluşmaktaydı: Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), Abdullah b. Zübeyr (ö.73/692), Said b. el-Âs (ö. 59/679), Abdurrahman b. Hâris b. Hişâm (ö. 43/633)'dır. Bunlardan son üç sahabî Kureyşlidir.⁴⁹ Diğer bir rivâyete göre komisyon 12 kişiden oluşmaktadır.⁵⁰

Çoğaltma esnasındaki önemli kriterlerden biri de Hz. Osman, Zeyd'in⁵¹ dışındaki Kureyşli üç kişiye Kur'ân'la ilgili bir hususta muhalefet ettikleri zaman Kureyş lehçesine göre yazmalarını istemiştir. Bunun sebebini Kur'ân-ı Kerîm'in Kureyş lehçesiyle nâzil olduğunu ifade etmiştir. Zeyd b. Sâbit, bu konu ile ilgili şöyle demiştir: "Biz bir âyet ile ilgili ihtilâf ettiğimizde toplanırız ve o konu ile ilgili tek bir hükümde karar kılırız. Mesela, bu konu ile ilgili التَّابُوتُ kelimesinde ihtilâf edildi. Ben bu âyetin okunuşunu التَّابُوتُ⁵² diye okuyunca; diğer Kureyşli sahâbî التَّابُوتُ⁵³ olarak okudular. Hz. Osman da Kur'ân-ı Kerîm'in Kureyş lehçesine göre nâzil olduğunu ifade ederek bu kelimenin التَّابُوتُ olarak yazılmasını emretti."⁵⁴

Mushaf esas alınıp çoğaltılmasında kriter olarak Peygamberimiz (s.a.s.)'in eşi Hz. Hafsa'nın elinde bulunan mushaf esas alınıp birkaç nüsha daha çoğaltıldı. Hz. Osman istinsâh işleminden sonra resmî mushaf dışındaki Kur'ân'ın yazılı olduğu bütün sahifeleri yakılmasını da emretmiştir.⁵⁵ Resmî mushafın dışında dört nüsha çoğaltıldı ve bu çoğaltılan nüshaları Kûfe, Şam, Basra beldelerine gönderdi. Hz. Osman bir nüshayı da kendi yanına bıraktı. Başka bir rivâyete göre çoğalttığı nüsha sayısının yedi olduğu bildirilmekte ve bunların Kûfe, Şam, Basra, Mekke, Yemen, Bahreyn beldelelerine gönderildiği ifade edilmektedir.⁵⁶ En sahih görüş, birinci görüştür.⁵⁷

⁴⁹ Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî ve Tercemesi*, 5078; Zürcânî, *Menâhil*, 257.

⁵⁰ Zürcânî, *Menâhil*, 257.

⁵¹ Zeyd, Hicretten on bir yıl önce (m. 611) Medine'de doğdu. Hazrec kabilesinin Neccâroğulları kolundandır.

⁵² Vakıf halinde he ile okunur.

⁵³ Vakıf halinde te ile okunur.

⁵⁴ Ebu Amr Osman b. Said Dâni, *el-Mukni' fi Ma'rifeti Mersûmi'l-Mesâhifi'l-Emsâr*, thk. Nure binti Hasan b. Fehd el-Humeydî (Riyad: Dâru't-Tedmuriyye, 1431/2010), 142-143; Zürcânî, *Menâhil*, 401.

⁵⁵ Zürcânî, *Menâhil*, 260; Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî ve Tercemesi*, 5083.

⁵⁶ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, ts., 7; Dimyâtî, *İthâf*, 70; Suyûtî, *el-İtkân*, 134; Zürcânî, *Menâhil*, 401.

⁵⁷ Dâni, *Mukni'*, 163.

Sahâbe, çoğaltılan mushafları son arzaya göre yazmışlardır. Tilâveti nesh edilmeyen kırâatleri yazıp, diğer kırâatleri yazmamışlardır. Örneğin, *فَاسْمَعُوا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ*⁵⁸ âyetindeki *فَاسْمَعُوا* yerine *فَاسْمَعُوا* kelimesinin tilâveti mensûh olduğu için yazmamışlardır. Aynı şekilde⁵⁹ *وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِيحَةٍ عَصَبًا* âyetindeki *سَفِيحَةٍ* kelimesinden sonra getirilen *صَالِحَةٍ* kelimesi de tilâveti mensûh olduğu için istinsâh işlemiyle yazılmamıştır.⁶⁰

Hiz. Osman mushafları farklı beldelere göndermek için ve içerisinde yedi harfi de kapsasın diye de müteaddit yazdırmıştır.⁶¹ Bu mushafların en önemli özelliği harekesiz ve noktasız olmalarıdır. Bu özelliğinden dolayı bir kelimenin birden fazla kırâat ile okuyabilmeyi içermesidir. Asıl amaç, aynı imlâ ile yazılan, bir kırâatten fazlasını içeren ve birden fazla vecihle okunan kelimeleri bir çatı altında toplamaktır. Böylece bütün mushaflarda birden fazla kırâat içeren kelimeler bir imlâ ile yazılmıştır. Mesela,⁶² *إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُو* âyetinde *فَتَبَيَّنُو* lafzı noktasız olduğu zaman *فَتَبَيَّنُو* şeklinde okunması mümkün hale gelmektedir.⁶³ *وَإَنْظُرْ إِلَىٰ الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِرُهَا*⁶⁴ âyetindeki *نُنشِرُهَا* kelimesi noktasız haldeyken *نُنشِرُهَا* şeklinde okunabilmesi sahîh kırâatin kapsamına dâhil olduğu için bu şekilde kırâat etmek de uygun hale gelmektedir.⁶⁵ Aynı şekilde *ف* kelimesi⁶⁶ de toplam otuz yedi vecihle okunmuştur.⁶⁷

Eğer bir kelime farklı imlâ ile yazılıyorsa (bir kırâatten fazlasını içermiyorsa), bu kelimelerden her biri ayrı ayrı mushaflarda yazılmıştır. Başka bir ifade ile bir lafız, bir kırâat vechi ile bir mushafta kendine uygun bir hat ile başka bir kırâat vechi ile de başka mushafta kendine uygun bir hat ile yazılmıştır. Mesela, *وَوَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمَ بَنِيهِ وَيَعْقُوبَ* âyetindeki⁶⁸ *وَوَصَّىٰ* lafzı bazı mushaflarda iki vav arasına hemze getirmek sûretiyle

⁵⁸ el-Cuma 62/9.

⁵⁹ el-Kehf 18/79.

⁶⁰ Zürcânî, *Menâhil*, 257.

⁶¹ Müteaddit yazdırılmasından maksat, mütevâtir kırâatler kapsamında olan ibdâl, hazf, isbât vb. gibi hususları da dikkate alınarak yazılmasıdır. Zürcânî, *Menâhil*, 258.

⁶² el-Hucûrât 49/6.

⁶³ *فَتَبَيَّنُو* şeklinde okuyan kırâat imamları: Hamza, Kisâi, ve Hâlef'in kırâatidir. İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, ts., 251.

⁶⁴ el-Bakara 2/259.

⁶⁵ *نُنشِرُهَا* şeklinde okuyan kırâat imamı Ebu Amr'dır. İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, ts., 231.

⁶⁶ el-Enbiyâ 21/67.

⁶⁷ Zürcânî, *Menâhil*, 258.

⁶⁸ el-Bakara 2/132.

وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ şeklinde imlâ edilip mushafta gösterilmiştir.⁶⁹ Aynı şekilde وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ şeklinde yazılmıştır.⁷⁰ Aynı şekilde وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ şeklinde yazılmıştır.⁷¹ Ferşu'l-hurûfların⁷² farklı mushaflarda yazılarak gösterilmesi bu kırâat farklılıklarının muhafaza altına alındığının açık birer delilidir.⁷³ Bu kırâat farklılıklarının çoğu hatta bağlı olmayıp, telaffuza bağlı farklılıklardır. Kısacası bunlar kitabî değil; şifahîdir.⁷⁴

Bunların hepsini göz önüne aldığımızda sahâbenin nüshaların yazımında bu kadar titiz davranmalarının tek sebebi, bütün kırâat vecihlerini, farklılıklarını, ferşu'l-hurûfları ve nâzil olan bütün harflerin ve bütün lafızların tevatür yoluyla Allah Rasûlu'nden bizzat almalarıdır. Bundan dolayı hiç kimse: “Kur'ân'daki kırâat vecihlerinden birini almadılar, düşürdüler ya da mâni oldular” deme hakkına sahip değildir. Hz. Osman (r.a), bu büyük görevi yaparak Kur'ân-ı Kerîm'i muhafaza etmiş, ümmetler arasındaki ihtilâfi önlemiş, fitne kapısını kapatmıştır.⁷⁵ Bu çoğaltma işlemi meşhur hadis âlimi İbn Hacer el-Askâlani (ö. 852/1449)'ye göre hicretin yirmi beşinci yılına, başka bir görüşe göre de hicretin otuzunca yılına tekabül etmektedir.⁷⁶

Hz. Osman (r.a), mushafların çoğaltılmasından sonra bunların her birini farklı beldelere gönderirken bunun yanında o beldelere o kırâat eğitimini almış ve bunu oradaki belde halkına okuyup öğretecek sahabîleri de göndermiştir. Çünkü bu sahabîler bu okuyuşları bizzat Rasûlullah'tan almışlardı.⁷⁷ Sahabîler de öğrendikleri okuyuşları tabîine onlar da diğer insanlara öğretmişlerdir. Gönderdikleri kârîler: Zeyd b. Sabit (ö. 45/665), Medine de kalmış, Abdullah b. Sâib (ö.70/689), Mekke'ye; Âmir b. Kays, (ö. 146/763) Basra'ya; Abdurrahman es-Sülemî (ö. 73/692) Kûfe'ye ve Muğîre b. Şihâb'tır (ö. 91/710).⁷⁸

⁶⁹ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ şeklinde okuyan kırâatler: İbn Âmir kırâatidir. Bu kırâat Şam ve Medine Mushafına uymaktadır. İbnu'l Cezerî, *Neşr*, 2/222.

⁷⁰ et-Tevbe 9/100.

⁷¹ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ şeklinde okuyan kırâat imamı İbn Kesîr'dir. İbnu'l Cezerî, *Neşr*, 2/280.

⁷² Hükümü belli meselelerde geçerli olan ve tek tarz üzere olmayan vecihleri belirten bir kavramdır. Fırat, *Tecvîd ve Kırâat İlmî*, 161

⁷³ Zürkânî, *Menâhil*, 258.

⁷⁴ Ebu'l Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, thk. Ali Muhammed Dabbâğ (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l İlmiyye, ts.), 6; Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatlar*, 220.

⁷⁵ Zürkânî, *Menâhil*, 1/261; İbnu'l Cezerî, *Neşr*, 1/33.

⁷⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, 133.

⁷⁷ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, ts., 8; Zürkânî, *Menâhil*, 413.

⁷⁸ Zürkânî, *Menâhil*, 404; Ünal, *Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 53; Birişik, *Kırâat İlmî ve Tarihi*, 63.

Kırâat farklılıkların temeli Peygamberimiz (s.a.s.)’e dayanır. Çünkü bazı sahabîler, Rasûlullah’tan bir kırâat almış; bazı sahabîler iki, bazıları ise daha fazla kırâat almıştır. Sahabîler de aldıkları bu çeşitli kırâatleri tâbiîne, onlarda etbeu’t-tâbiîne⁷⁹ bu şekilde aynen aktararak devam ettirmişlerdir. Bu silsile kırâatlerin kendilerine dayandığı meşhur kırâat imamlarına gelinceye kadar bu şekilde devam etmiştir. Çünkü kırâat imamları, bu kırâatleri tespit etmişler ve zapt altına almışlardır. Kendilerine nispet edilen kırâatleri yaymışlar ve onunla adlandırılmışlardır.⁸⁰ Dolayısı ile bu kırâatlerin meşhur imamlara nispet edilmesi o kırâati en çok okuyan, okutan, yayan, ömürlerini bu işe adayan kimseler olması sebebiyledir. Böylece tercih ettikleri kırâatlerle meşhur olmuşlar ve o kırâat o imama izâfe edilerek devam etmiştir. Bu kırâatle isimlendirilmeleri o kırâati tercih ettiği içindir. Yoksa kendi görüşleri ve içtihatları değildir.⁸¹

Muhaddis ve kırâat âlimlerinden biri olan Dimyâtî (ö. 705/1306), bu konuda meşhur olan yedi kırâatin alınıp diğerlerinin alınmamasının sebebini şu şekilde açıklamaktadır: “İhtilâflar çoğalınca Hz. Osman, bir nüshayı kendi yanından bırakmış, diğerlerini Kûfe, Şam, Basra, Mekke, Yemen, Bahreyn beldelerine göndermiştir. Bu nüshaların üzerinde farklı okuyuş şekilleri mevcuttu. Ancak bid’at ehli, kendi heva ve heveslerine göre kırâat etmeye başlayınca tilâveti caiz olmayan okuyuşlar sergilemeye başladılar. Bunun üzerine Müslüman halk, sikâ kâriilerin okuyuşlarını tercih etmiş ve onlara yönelmiştir. Bu kâriiler o beldelerde meşhur olmuşlardır. Çünkü sikâ ve âdil olan bu kimseler, ömürlerini okumak ve okutmakla geçirmişler, kırâatleri Hz. Osman’ın gönderdiği mushaf ile uyum halinde olduğu için o beldelerde meşhur olmuşlardır.”⁸²

Hicrî birinci asrın sonraları ile ikinci asrın başlangıcında kırâat imamları yavaş yavaş gün yüzüne çıkmaya başlamış. Bu dönemdeki bazı kâriilerin kırâat alanındaki özel çalışmaları sebebiyle bu hususta önderlik yapmış, kırâat alanına kendini vakfetmişlerdir. Her şehirde öne çıkmış kâriiler vardı. Bu kâriilerin isimleri şunlardır:

“Medine’de Ebû Ca’fer Yezid b. Ka’ka (ö.130/747-48), sonra Şeybe b. Nasah, sonra Nafi’ b. Ebî Nuaym (ö. 169/785)

⁷⁹ Tabiîni Müslüman olarak gören ve Müslüman olarak ölen üçüncü nesli ifade eden bir terimdir.

⁸⁰ Zûrkânî, *Menâhil*, 413.

⁸¹ İbnu’l-Cezerî, *Neşr*, ts., 52.

⁸² Dimyâtî, *İthâf*, 70.

Mekke'de Abdullah b. Kesîr (ö. 120/738), Humeyd b. Kays el-A'rac (ö.130/747) ve Muhammed b. Muhaysin (ö. 123/741)

Kufe'de Yahya b. Sâbit (ö.143/760), Âsım b. Ebi'n-Nucûd (ö. 127/745), Süleyman b. Âmeş (ö.148/765), Hamza (ö. 156/773), Kisâî (ö.189/805)

Basra'da Abdullah b. Ebî İshak (ö. 286/889), İsa b. Ömer (ö.149/766), Ebû Amr b. el-Â'lâ (ö. 154/771), Ya'kûp el- Hadramî (ö. 205/821) Şam'da Abdillâh b. Âmir (ö.118/736), Atıyye b. Kays b. el-Kilabî (ö. 121/739), İsmail b. Abdillâh b. el- Muhâcir (ö. 132/750), Yahya b. el-Hâris ez-Zimârî (ö. 240/854) ve Şureyh b. Yezid b. el-Hadramî (ö. 202/812)'dir.⁸³

İlk başlarda şifâhî olarak nakledilen bu gelenek tâbiîn döneminin sonlarına doğru kitabî olarak zapt altına alınmıştır.⁸⁴

İlm-i kırâat alanındaki ilk eser Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838)'a ait olan *Kitâbü'l-Kırâât*'in içinde yedi kırâatin bulunduğu yirmi beş kırâata yer vermiştir.⁸⁵ Bununla birlikte Ebû Hatim es-Sicistânî (ö.255/869), Ebû Ca'fer et-Taberî (ö. 310/923) ve Kadî İsmail b. İshak (ö. 282/895) gibi kırâat âlimleri eserlerinde kırâatle ilgili birçok konu zikretmişler. Yedi kırâatle ilgili rivâyetlerden birkaçına eserlerinde yer vermişlerdir.⁸⁶ Yedi kırâati eserinde ilk yazan kişinin Hüseyin b. Osman b. Sabit el-Bağdâdî ed-Darîr olduğunu zikreden âlimler de vardır.⁸⁷

Hicrî üçüncü asırda kırâat ilmini ilk olarak yedi ile sınırlayan âlim Ebû Bekir b. Mücâhid (ö. 324/936)'tir. *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâ'a* adlı eseri büyük ilgi görmüştür. Ancak mütekaddim dönemi kırâat âlimlerinin çoğu bu ismin yedi harf konusu ile karıştırılma ihtimaline binaen bu ismi hoş karşılamamışlar ve İbn Mücâhid'i bu konuda tenkit etmişlerdir. Bu konuyu farklı bir sayı ile ifade etmiş olsaydı böyle şüphelere gerek kalmayacağını ifade etmişler ve İbn Mücâhid (ö. 324/936)'in bu konu da hata yaptığını dile getirmişlerdir. Kırâat-ı Seb'a dediğimiz yedi meşhur kırâat; Nafi', Âsım, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Hamza ve Kisâî kırâatleridir.⁸⁸ Şunu da belirtmek lazım gelir ki İbn Mücâhid (ö. 324/936)'ten önce yedinci imam Ya'kup el-Hadramî (ö.205/821) iken,

⁸³ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, ts., 8; Ünal, *Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 57.

⁸⁴ Mustafa Sadık Râfî, *İcâzu'l-Kur'ân ve Belağatun-Nebeviyye* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arâbiyye, 1393/1973), 51.

⁸⁵ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, ts., 6; Dimyâtî, *İthâf*, 33; Zürkânî, *Menâhil*, 416.

⁸⁶ Zürkânî, *Menâhil*, 417.

⁸⁷ Dimyâtî, *İthâf*, 33.

⁸⁸ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, ts., 34-35-36; Zürkânî, *Menâhil*, 416; Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, 75.

İbn Mücâhid'in tasnifinde onun yerine Kisâî (ö.189/805) getirilmiştir. Bu sınıflandırma kabul görmüş ve yaygın hale gelmiştir.⁸⁹ Çünkü ümmet bu yedi kırâatin doğruluğunda icmâ etmiştir.⁹⁰

Daha sonra bu yedi kırâata üç kırâat daha ilave edilerek sayı ona tamamlanmıştır. Bunlar; Ya'kup (ö.205/821), Ebû Ca'fer (ö. 130/747) ve Halefü'l-Âşîr (ö.229/844) kırâatleridir. Böylece Kırâat-ı Aşere adını almıştır.⁹¹ Büyük kırâat âlimi İbnu'l-Cezerî ilave edilen bu üç kırâatin de mütevâtir şartlarının hepsini taşıdığını eserinde zikretmiştir.⁹² Yine bu on kırâate dört kırâat daha ilave edilerek bu sayı on dörde çıkarılmıştır. Bunlar; Hasan Basrî, İbn Muhaysin, Yahya Yezîdi ve Şenbuzî kırâatleridir. Böylece Erbeâ Aşere adını almıştır.⁹³

Büyük kırâat âlimlerinin çoğunun tâbiûndan olması kırâate verilen önem ve kırâatin yayılma hızı ile ilgili bize önemli ipuçları vermektedir. İbnu'l-Cezerî (ö. 833/1429) tabiûndan olan kırâat âlimlerini sayarken, tabiînden meşhur olanlardan kırk altı kişiden bahsettikten sonra kırâat konusunda kendisine uyulan imamlar ve beldelerinde kendilerine itimâd edilen yirmi kişiden oluşan bir gruptan daha bahseder. Daha sonra bu sayıda çok hızlı bir artış olduğunu, bu artışın birçok ihtilâfa sebebiyet verdiğini anlattıktan sonra bazı âlimlerin bu konuya el atıp, belirli düzenlemeler ve tasnifler yaptığını ifade etmektedir.⁹⁴

Kırâat ilmi Endülüs ve Mağrip bölgesine de hicrî dördüncü asrın sonlarında girmiştir. Endülüs bölgesinde ilk defa kırâat ilmini getirip yayan kişi Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh et-Talammekî (ö. 429/1037)'dir. Daha sonra bu kurrayı kırâat âlimlerinden Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlip (ö. 437/ 1045) takip etmiş. Sonra da meşhur "Teyisir" sahibi Endülüslü kırâat âlimi Ebû Amr Osman b. Sa'id ed-Dânî (ö. 444/1053) kırâat ilmi geleneğinin devamını getirmiş ve bu alanda önemli eserler yazmıştır.⁹⁵ Teyisir adlı kitabın ezberlenmesi kolay olsun diye Muhammed b. Fire Şâtibî tarafından eş-Şatibiyye adıyla bilinen "Hırzû'l-Emânî ve Vechü't-Tehanî" adıyla manzum

⁸⁹ Zürkânî, *Menâhil*, 417.

⁹⁰ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü*, 246.

⁹¹ Zürkânî, *Menâhil*, 417.

⁹² İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, ts., 16-41.

⁹³ Zürkânî, *Menâhil*, 417; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü*, 247.

⁹⁴ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, ts., 8-9; Zürkânî, *Menâhil*, 415-416; Birışık, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, 73-74.

⁹⁵ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, ts., 34.

olarak kaleme alınmıştır. Endülüs ve Batı Afrikada'da bu eser büyük bir önem kazanmıştır.⁹⁶ İbnu'l-Cezeri'nin Bayezid döneminde Bursa'ya geldikten sonra çok önemli eserler kaleme almıştır. Özellikle *en-Neşr*, *Tayyibe* ve *et-Tahbir* adlı eserleri kırâat alanındaki önemli eserlerindendir.⁹⁷

⁹⁶ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü*, 247.

⁹⁷ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü*, 248.

İKİNCİ BÖLÜM

BELÂGAT İLMİ VE İLTİFÂT

SANATI

I. BELÂGAT İLMİ

Belâgat kelimesi بلاغا او بلاغا fiilinden türemiş bir mastar olup sözlükte, en son ve en uzaktaki hedefe ulaşmak,⁹⁸ ulaştırmak,⁹⁹ sona ermek, tebliğ etmek,¹⁰⁰ yeterli olmak,¹⁰¹ olgunluk çağına gelmek¹⁰² ve yaklaşmak anlamlarına gelir.¹⁰³

Belâgatın meleke ve ilim olarak iki farklı anlamı vardır. Meleke olarak belâgat; sahih ve fasih olan bir sözü etkili şekilde kişiye ve ortama göre söylemektir.¹⁰⁴ Farklı bir ifade ile yerinde, yeteri kadar, muhatabına göre söz söyleme sanatıdır. Bu, doğuştan insanoğlunun sahip olduğu bir meleke halidir.¹⁰⁵ Bundan dolayı belâgat henüz ilim dalı haline gelmeden önce de şairlerin hatta halkın bile söylemlerinde mevcuttu.

Günümüzde belâgatta kullanılan teşbih, iltifât, mecâz, istiare, takdim, tehir, cinas, mutabakat vb. edebî sanatlar terim halini almadan önce de her dil ve kültürde daima kullanılmıştır.¹⁰⁶ Özellikle bazı âyetler bu ilmin aslında doğuştan kazanılan bir meleke olduğuna, cahiliye döneminde belâgat ve beyânın olduğunun bir kanıtı niteliğindedir. “Allah, insanı yarattı, ona beyânı, konuşmayı, anlamayı, anlatmayı ve düşündüğünü ifade etmeyi öğretti”¹⁰⁷ ve “Ey Peygamberim! İnsanlardan öyle kimse vardır ki onun dünya hayatına dair sözü senin hoşuna gider. Bu kimse, kalbinde olana, niyet ve sözünün doğru olduğuna Allah'ı tanık tutar. Hâlbuki o, düşmanların en azılsıdır”¹⁰⁸ âyetleri bu melekeye işaret etmektedir.¹⁰⁹

Mütercim ve kâtip İbnü'l-Mukaffa'dan (ö. 142/759) başlayarak en büyük nesir yazarlarından Câhız'a (ö. 255/869) ve belâgat âlimlerinden Rummânî'ye (ö. 384/994) gelinceye

⁹⁸ el-Ahkâf 46/15; el-Bakara 2/232; Meryem 44/8; Al-i İmrân 3/40.

⁹⁹ el-Mü'min 40/56.

¹⁰⁰ İbrahim 14/52.

¹⁰¹ el-Enbiyâ 21/106.

¹⁰² Yusuf 12/22; el-Kasas 22/14.

¹⁰³ İsfahânî, *Müfredât*, 144; Ali Bulut, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedi'* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 45; Sa'duddîn Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Meânî* (Kudüs: Dâru'l-Fikr, 1411), 14.

¹⁰⁴ Ali el-Cârîm-Mustafa Emin, *el-Belâgatu'l-Vâzihâ fi'l-Beyânî ve'l-Meanî ve'l-Bedi'*, thk. Kasım Muhammed Linnevri (Beyrut: Mektebetü Dâru'l-Fecr, 2014), 21; Celâlüddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Hâtib Kazvîni, *el-İzâh fi Ulûmi'l-Belâga el-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedi'*, nşr. Muhammed Ali Beydûn (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003), 20.

¹⁰⁵ er-Rahmân 55/3-4.

¹⁰⁶ Hulusi Kılıç, “Belâgat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/380.

¹⁰⁷ er-Rahmân 55/3-4.

¹⁰⁸ el-Bakara 2/204.

¹⁰⁹ Şevki Dayf, *el-Belâga Tatavvur ve Tarih* (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1965), 9.

kadar belâgat, insanın doğuştan sahip olduğu bir meleke şeklinde anlaşılmıştır. Önemli edip ve kâtiplerden biri olan İbnü'l-Mukaffa'ya (ö. 142/759) belâgatın ne olduğu sorulduğunda şu şekilde cevap vermiştir: “İçerik bakımında çok kapsamlı bir isimdir. Yerine ve zamanına göre bazen sükût etmek, bazen konuşmak, bazen dinlemek, bazen cevap vermek, bazen bir şiir, bir risâle ile söze başlamak, bunların hepsi belâgattir.”¹¹⁰

İlim olarak belâgat demek, doğru ve yerinde söz söyleme usûl, kâide ve kurallarını inceleyen ilimdir.¹¹¹ Kısacası belâgatta sözün müktezâyı hale uygun olmasıdır. Bu hâl, kelâm ve mütakellimde bulunan bir özelliktir. Yani biz belîğ bir kelâm ve belîğ mütakellimin müktezâyı halinden bahsedebilirken; belîğ bir kelimedenden bahsedemeyiz.¹¹²

Sözün belâgatı; ifadenin fasih, telaffuzu kolay, dizimi mükemmel ve müktezâyı hâle uygun olması demektir.¹¹³ Belâgatın mihenk taşı olan bu terimi kısaca açıklayalım:

Hâl, makam demektir. Konuşan kişiyi durumunu özel bir tarzda anlatmaya zorlayan durumdur. Konuşan kişinin söylediği lafızların duruma uygun olması için ifadelerini seçerken muhatapın durumunu göz önünde bulundurması gerekir. Muhatap, zeki ise, kısa ve öz konuşmak; zeki değilse, sözü uzatmak buna örnek verilebilir.

Müktezâ, itibâr-i münâsib olarak da telaffuz edilir. Buna kısaca durumun gereği ve gerekliliği de denilebilir. Kelâmın özel şekliyle söylendiği hâldir. Mesela övme kelâmın uzamasını gerektiren bir durumdur. Övme bir hâl iken, kelâmın uzaması da bir müktezâ'dır.¹¹⁴

Konuşanın belâgatı demek; konuşan kişinin açık ve anlaşılır bir sözle maksadını ifade edebilme melekesidir. Belâgat fesâhatten daha genel ve kapsayıcıdır. Çünkü her belîğ fasihtir ancak her fasih olan belîğ değildir.¹¹⁵

¹¹⁰ Kılıç, “Belâgat”, 5/380.

¹¹¹ Kılıç, “Belâgat”, 5/380.

¹¹² Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Meânî*, 14; Kazvîni, *el-İzâh*, 13.

¹¹³ Kazvîni, *el-İzâh*, 20.

¹¹⁴ Kazvîni, *el-İzâh*, 20; Nusrettin Bolelli, *Belâgat Beyân-Meânî-Bedi' İlimleri Arap Edebiyatı* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 28-29; Bulut, *Belâgat*, 47.

¹¹⁵ Kazvîni, *el-İzâh*, 21.

Belâgat, usûl ve kaideleri olan bir ilimdir. Bu ilimden herbiri ayrı ilimler olan meâni, beyân, bedî‘ ve olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır:

1. Meânî İlmî

“*Meânî*”, mânâ kelimesinin çoğulu¹¹⁶ olup, sözün zaman ve mekâna uygunluğunun usûl ve kâidelerini öğreten ilimdir.¹¹⁷ Belâgat ilminde çığır açmış dil bilimi âlimlerden biri olan Sekkâkî (ö. 626/1229)’nin tarifi şöyledir: “İfadedeki söz yapılarının özelliklerini, ona bağlı olan güzellikleri ve diğer durumları incelemek, durumun gereğine uygun olan kelâmı söylemek ve bundan haberdar olup hatadan sakınmaktır.” Arap belâgatı kuramcısı olan Kazvînî (ö. 739/1338), bu tarifi eleştirmiş, bu tarifi doğru olmadığını söylemiş¹¹⁸ ve kendisi meâni ilmini şöyle tarif etmiştir: “Kelâmın müktezâ-yı hal dediğimiz durumun gereğine uygun olan Arapça lafızların hallerini ifade eden bir ilimdir.”¹¹⁹ Müktezâ-yı hale uygun olan Arapça lafızlar: Hazf, mâ’rife, nekre, takdim, te’hir, fasl, vasl, icâz, itnâb vb.dir.¹²⁰ Arapça lafızların halleri bazen müfredin halini beyan için olur. Bazen de cümlelerin hâlini beyan içindir.

Hatîb el-Ğazvînî (ö. 739/1338) meânî ilmini sekiz temel konuya ayırmıştır. Bunlar: Haber, inşa, isnad, müsned, müsnedün ileyh, fiilin müteallakları, kasr, vasl, fasl, icâz, itnâb, musâvâtır.¹²¹

2. Beyân İlmî

Sözlük anlamı; ortaya çıkmak, ilân etmek,¹²² açıklamak,¹²³ ortaya koymak, ifade etme,¹²⁴ anlaşılır hale getirmek gibi anlamlara gelmektedir. Anlamı ifade etmedeki açıklık bakımından birbirinden farklı olan yollarla bir anlamı beyân etme ilmine denir.¹²⁵ Başka bir tarifi ise; bir mânâyı farklı yollarla öğretmeyi amaçlayan ve bunun usûl ve kurallarını inceleyen ilimdir. Hatîb el-Ğazvînî, beyân ilmini tasrîh, müdâvere,

¹¹⁶ el-Cârîm - Emin, *el- Belâgatu'l-Vâzihâ*, 265.

¹¹⁷ Mehmet Sadi Çögenli, *Âyet ve Hadis Örnekli Arapça Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'* (Erzurum: Cantaş Yayınları, 2016), 15.

¹¹⁸ Kazvînî, *el-İzâh*, 23.

¹¹⁹ Kazvînî, *el-İzâh*, 4; Bolelli, *Belâgat*, 189.

¹²⁰ el-Cârîm-Emin, *el Belâgatu'l-Vâzihâ*, 265; Kazvînî, *el-İzâh*, 4.

¹²¹ Kazvînî, *el-İzâh*, 5.

¹²² Al-i İmrân 3/138.

¹²³ el-Kıyâme 75/19.

¹²⁴ er- Rahmân 55/4.

¹²⁵ Kazvînî, *el-İzâh*, 4; Kazvînî, *el-İzâh*, 163.

teşbih, mecâz ve mecâzü'l-mürsel, istiâre, ve kinâye şeklinde beş temel konuya ayırmıştır.

Beyân ilminin asıl gayesi, fikirleri zamanına ve mekânına göre en güzel bir şekilde beyân etmektir. Bu da kişiye meramını daha iyi izâh etme melekesini kazandırır.¹²⁶

3. Bedî' İlmi

Bedî', mânevî ve lafzî güzelliklerin eşsiz renkleri ile mânâ ve lafızları süsleyen kelâmı güzelleştirme yollarını inceleyen ilimdir.¹²⁷ Bu yol, önceden bilinmediğinden dolayı bu isimle isimlendirilmiştir. Bu ilmi kâideleri ilk tedvin eden ve bu ilmin usûllerini ilk yazan kişi Abdullah b. Mu'tez (ö. 296/908)'dir. Abdullah b. Mu'tez, şiirindeki güzelleri inceleyip "Bedî'" adlı kitabında toplamış ve onu on yedi bölüme ayırmıştır.¹²⁸ Hatîb el-Kazvînî, bedî' ilmini cinas, tıbâk, seci', mukabele, tevriye şeklinde beş temel konuya ayırmıştır.¹²⁹

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle iltifât sanatının hangi ilmin konusuna dahil olduğu âlimler arasında ihtilâfa sebep olmuştur. Dil bilimcilerin bir kısmı iltifât sanatını bedî' ilminde ele alırken, bazıları beyân, bazıları da meânî ilimleri içerisinde değerlendirmiştir.¹³⁰ Mesela İbnü'l-Mu'tez (ö. 296/908), Tîbî (ö.743/1342) gibi bazı âlimler iltifât konusuna bedî' ilimleri arasında yer verirken, Zemaşşerî (ö. 538/1144) ve İbnu'l-Esir (ö. 637/1239) beyân ilminde, Sekkâkî (ö.743/1342), 626/1229), Hatîb el-Kazvînî (ö.739/1338), Tâced-din es-Subkî (ö. 771/1370), Tefâtânî (ö. 792/1390), Suyûtî (ö. 911/1505), İsmâuddîn el-İsferâyînî (ö. 945/1538) ve Süleyman el-Mağribî (ö. 1094/1683) gibi belâgat âlimleri de meânî ilimlerinde ele almıştır.¹³¹

¹²⁶ Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Beyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/22-23.

¹²⁷ Kazvînî, *el-İzâh*, 5; el-Cârîm-Emin, *el-Belâgatü'l-Vâzihâ*, 490.

¹²⁸ Kazvînî, *el-İzâh*, 5.

¹²⁹ Kazvînî, *el-İzâh*, 6.

¹³⁰ Zevbeî, *Min Esâlîbi't-Ta'biri'l-Kur'ânî*, 83.

¹³¹ Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Muhammed b. Ali Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, nşr. "Naîm Zerzûr" (Beyrut: Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, 1987), 199-205; Kazvînî, *el-İzâh*, 40; İsmail Durmuş, "İltifât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/152-153; Hasan Uçar, *Kur'ân-ı Kerîm'deki Anlamsal Bedî' Sanatları* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 28; Suyûtî, *İtkân*, 588-591; Ebu'l-Feth Ziyâuddîn Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-Sâ'ir fi Edebi'l-Kâtîp ve's-Şa'ir*, thk. Ahmet el-Hûfi-Bedevî Tâbâne (Dâru Nehzati Mısır, ts.), 2/167-186.

İltifâtın belâgat ilminin hangi bölümünde sayılacağı ile ilgili görüşünü beyân eden Sekkâkî, bu ilmin meânî, beyân ve bedî' ilimleriyle ilgisine dikkat çekmiştir. Öncelikle meânî ilminde genişçe ele aldıktan sonra son bölümde bedî' ilminde de “sözün güzelleştirme cihetinden bu sanata başvurulacağını ifade etmektedir. Sekkâkî ekolunu takip edenlerin bazıları ise şu şekilde yorumlamaktadır: “İltifâtın meânî konularından sayılması daha doğrudur. Çünkü bazen durum söze daha fazla dikkat kesilmeyi gerektirebilir. Ancak bazen de mûktezayı hâlin “durumun gerekliliği” dışında iltifâttan maksat sadece sözü güzelleştirmek olabilir. Bu şekilde meseleye bakanlara göre iki ilmin iki ayrı konusuna da dâhil olabilmektedir.¹³²

İbn Yakup el-Mağribî iltifât sanatının meânî ilmine ait olmasının daha uygun olduğunu söylemiş ve şöyle ifade etmiştir: “Bu sanatın içinde bulunduğu haller, şartlar, sorular, bir durumun övülmesi veya bir iddianın temellendirilmesi şeklinde ortaya çıktığı için bu dinleyicinin dikkatini daha fazla artırmasını gerektirir. Bu açıdan bu ilmin meânî ilimleri arasında sayılması gerekir. Her ne kadar kelâmdaki bir güzellik ve incelikten dolayı bedî' ilminden sayılsa da daha çok meânî ilminde yer aldığı için meânîye hasretmekte bir beis yoktur.¹³³

Ayrıca iltifât sanatının bulunduğu alan “Arapça lafzın çeşitli halleri” ile ilgili alandır. Bu alanda hazif, takdim, tehir, vasl ve fasl gibi konular mevcuttur. İltifâtın da bu alanda olması diğer ilimlere nazaran daha uygun gözükmektedir. Çünkü iltifât sanatının ait olduğu alan nahvî ve fonksiyonel alanlardır. Beyân ilminin alanı teşbih, mecâz, istiâre ve kinâye gibi konuları kapsamaktadır. Bu ilmin beyân ilminde bulunduğu alan “zâhirin gereğinin dışına çıkma” alanıdır. Bedî ilmi ise, cinâs, tıbâk, seci', mukabele, tevriye gibi hem kelimenin yapısıyla hem de mânâ ve lafızları süsleyen kelâmı güzelleştirme öğeleriyle ilgilenmektedir. Bu ilmin bedî ilminde bulunduğu alan “sözü güzelleştirme türleri” dir.¹³⁴

Sonuç itibariyle belâgat âlimlerinin bu alanlarla ilgili yaptıkları izâhları göz önüne aldığımız zaman iltifât sanatının meânî ilmine ait olduğu kanaati daha ağır basmakla beraber bedî ve beyân ilimlerinden de ayrı düşünülemez. İltifât sanatı muhatabı

¹³² Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 287; Kınar, “Belâgatta İltifât”, 91.

¹³³ Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb el-Mağribî, *Mevâhibu'l-Fettâh fî Şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, nşr. "Halil İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002), 1/293.

¹³⁴Tabl, *Uslûbu'l-İltifât*, 29; Kınar, “Belâgatta İltifât”, 92.

hedef alan bir sanat olduğundan dolayı nahvî, işlevsellik, anlamsal güzellik sağlaması, durumun gereği ile sıkı bağlantısı, cümle tasarımı ve bu ilmin inşası açısından meânî ilmine, lafzî güzellikler sağlaması ve hedeflediği gayeleri gerçekleştirmesi açısından bedî ilmine, zâhirin gereğinin dışına çıkma yönüyle de beyân ilminin kapsamında yer aldığını söyleyebiliriz. Çünkü bu ilimden öncelenen gâye Kur'ân'ın i'caz yönlerini öğrenmektir. Bu ise; terkiplerdeki güzelliği, dizilişlerdeki inceliği, lafızların zerâfetini gösteren yönlerdir.¹³⁵

II. İLTİFÂT SANATI

Arap dili ve belâgatindeki edebî sanatlar, lafız açısından dilimizi ve düşünce dünyamızı güzelleştiren, mânâ bakımından bizi derin tefekkürlere daldıran, zihnî açıdan ise bize farklı ufuklar açan bir sanattır. Kur'ân-ı Kerîm de dil ve belâgat açısından müciz bir kelâm olup, pek çok edebî sanatı bünyesinde barındırmaktadır. Bünyesinde barındırdığı sanatlardan biride iltifât sanatıdır. Bu sanat, birçok âyette yerini alarak anlama zenginlik ve çeşitli hikmetler kazandırmıştır. Ayrıca bu üslûp, dinleyenin dikkatini çekme, konuya pürdikkat kulak vermesini sağlar. Böylece tekdüze bir üslûbun kullanılmasını önleyerek ifadenin daha etkili kullanılmasına imkân tanır. Bu sebeplerden dolayı biz bu bölümde iltifât sanatının tarifini yaptıktan sonra bunu âyetler ışığında ele almaya ve sebeplerini izâh etmeye çalışacağız.

İltifât kelimesi, lefete-yelfitü-left / لفت يلفت لفتا kökünden türemiş bir mastar olup, döndürmek, sağ tarafa ve sol tarafa yüzünü çevirmek,¹³⁶ birinin elbisesini boyuna asmak, ağacın kabuğunu soymak, görüşünden dönmek, çobanın sığırı dövmesi, tüyü rastgele kılıcın üzerine koymak, uzaklaştırmak, ayırmak, insanın yüzünü çevirmesi¹³⁷ gibi anlamlara gelmektedir.¹³⁸

İltifât kelimesi ise “ifti'âl” babından mastar olup, bu kelime (الى) harf-i cerri ile kullanıldığı zaman yüzünü çevirmek, dönmek, yönelmek, arkaya sağa sola bakmak,¹³⁹

¹³⁵ Kazvîni, *el-İzâh*, 4; Bulut, *Belâgat*, 51.

¹³⁶ İbnu'l-Esir, *el-Meselü's-Sâ'ir*, 167; İsfahânî, *Müfredât*, 743.

¹³⁷ Durmuş, “İltifât”, 22/152-153.

¹³⁸ Ma'lûf el-Yesûin Luvîs, *el-Müncid fil-Lügât* (Beyrut: Daru'l Meşrik, 1992), “le-fe-te”, 727; Mesud Cübran, *er-Raid* (Beyrut: Dâru'l-İlim lil-Mellayîn, 1992), “le-fe-te”, 693; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabîyye*, thk. D. Muhammed Muhammed Tamir (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1430/2009), “le-fe-te”, 264.

¹³⁹ Cevherî, “le-fe-te”, 264.

göz önüne almak, hesaba katmak, ilgilenmek, meyletmek¹⁴⁰ anlamına gelirken; (عن) harf-i cerri¹⁴¹ ile kullanıldığı zaman yüz çevirmek ve görüşünden vazgeçmek mânâlarını taşımaktadır.¹⁴²

Kur'ân-ı Kerîm'de iltifât kelimesinin sözlükteki kullanımları mevcuttur. Yunus sûresinde uzaklaştırmak, Hûd ve Hicr sûrelerinde arkaya bakmamak ve yüz çevirmek mânâsında kullanılmıştır.¹⁴³

İltifât kelimesinin ıstılâh anlamı ise, bir şiirde veya kısa bir kelâmda beklenmedik şekilde şahıs, zaman ve üslûp bakımından yapılan değişikliklerdir.¹⁴⁴ En meşhur tarifi; bir sözün bir üslûptan diğerine taşınmasıdır.¹⁴⁵ Bundan maksat, bir sözün birinci ifade şekli dediğimiz mütekellim, muhatap ve gaiplikten sonra başka bir söze nakledilmesidir.¹⁴⁶ Dil bilimi âlimi Sekkâkî (ö. 626/1229) de aynı şekilde tarif etmiştir.¹⁴⁷ Cumhura göre iltifât demek; başka bir yolla mânâyı ifade ettikten sonra üç yoldan herhangi bir yolla mânâyı ifade etmeye ya da mânâyı başka mânâyâ nakletmeye denir. Üç yoldan maksat mütekellim, muhatap ve gaipliktir.¹⁴⁸

İltifât; işiten kimseyi harekete geçiren, onu dinçleştiren, tek üslûbun meydana getirdiği bıkkınlıktan, sıkıntıdan ve akla gelen boş düşüncelerden korumak için bir sözü bir üslûptan diğerine nakletmek demektir.¹⁴⁹ Başka bir tarifi ise; bir kelâmın mâna açısından bir sözün bir üslûptan diğerine nakledilmesidir. Bu geçiş umumî de hususî de olabilir. Bazı belâgat âlimlerine göre zâhir olan bir lafzı zamir yerine veya zamir olan bir lafzı zâhir isim yerine kullanmak veya bir üslûptan daha genel bir üslûba geçmekte iltifât sanatı kapsamına girer. Aynı şekilde müfretten tesniyeye, tesniyeden

¹⁴⁰ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 2014), "le-fe-te", 830.

¹⁴¹ İsimlerin başına gelip onları cer eden harflerdir.

¹⁴² İbrahim Mustafa vd., *Mu'cemü'l-Vasît* (Kahire, 1960), "le-fe-te", 2/884.

¹⁴³ Zevbeî, *Min Esâlîbi't-Ta'biri'l-Kur'ânî*, 86, Yunus 10/78; Hûd 11/81; el-Hicr 15/ 65.

¹⁴⁴ Durmuş, "İltifât", 22/152-153.

¹⁴⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, 588.

¹⁴⁶ Ebü'l Bekâ Eyyûp b. Mûsâ el-Hüseynî Kefevî, *el-Külliyât Mu'cem fi'l-Mustalâhât ve'l-Furuki'l-Luğaviyye*, thk. Adnan Derviş - Muhammed el-Mısırî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), "le-fe-te", 169.

¹⁴⁷ Kazvînî, *el-İzâh*, 67.

¹⁴⁸ Kazvînî, *el-İzâh*, 68.

¹⁴⁹ Ebü Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl (Kahire: Dâru't-Türâs, 2008), 314.

müfrede; müfretten cemiye, cemiden müfrede geçişler de iltifât sanâtı kapsamındadır.¹⁵⁰ Başka bir tarife göre; muhataptan gaibe gaipten muhataba veya gaipten mütellime geçiş sanatıdır.¹⁵¹

İltifât sanatı, kelâmın güzelliklerindedir. Zemahşeri (ö.538/1144)'ye göre; bir kelâm da bir üslûptan başka bir üslûba geçildiği zaman dinleyiciyi aktif tutmak ve zindelik kazandırmak için yapılan en güzel aktivitelerden biridir. Tek bir üslûpla cümleyi ifade etmekten çok daha dikkat çekici ve etkili olan bir sanattır.¹⁵² Belâgat âlimlerinden biri olan İbnu'l-Esîr (ö.637/1239) ise, Zemahşeri'yi bu hususta eleştirmiştir. Bu saydıklarının aslında fayda olmadığını, bunun kelâm açısından bir ayıp olduğunu ifade etmektedir. Şayet iltifâtın asıl faydası dinleyiciyi aktif ve dinç tutmaksa, o kelâm zâtı itibariyle zaten güzel bir kelâm değildir. İştiten kimsenin bundan bıkkınlık duyduğunun bir işaretidir. Zemahşeri'nin bu görüşünün ancak uzun cümleler için kabul edilebileceğini ifade ettikten sonra Kur'ân'da iltifât sanatının kullanıldığı cümlelerin en fazla on rakam veya daha az rakamdan oluştuğunu dile getirmektedir. İbnu'l-Esîr iltifâtın asıl amacının bu olmadığını ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de bununla ilgili birçok farklı anlamlar taşıyan farklı örneklerin olduğunu ifade etmiştir. Bu eleştirel yaklaşımından sonra iltifât sanatının birbirinden farklı fayda ve amaçlarının olduğunu, bunu kayıt altına almanın mümkün olmadığını ifade etmektedir. Bu ifadelerinden sonra İbnu'l-Esîr, Zemahşeri gibi belâgatı çok iyi bilen bir âlimin nasıl böyle bir fikre kapıldığına hayret etmektedir.¹⁵³

Kanaatimizce İbnu'l-Esîr'in Zemahşeri'ye itirazı, iltifât sanatını tek bir faideye hasrettiği anlayışından kaynaklanmaktadır. Ancak belâgat alanında vukûfiyeti ile şöhret bulmuş Zemahşeri'yi iltifâtı tek bir yarara hasrettiği ve sadece bu mânâ da bir fayda sağladığı ifadesi kanaatimizce çok isabetli gözükmemektedir. Zemahşeri'nin iltifât sanatının dinleyiciyi aktif tutma ve zindelik kazandırması ifadesi ile iltifâtın sağlamış olduğu faydalarından birinin bu olduğu düşüncesi daha ağır basmaktadır. Çünkü “Keş-

¹⁵⁰ Kefevî, “le-fe-te”, 170.

¹⁵¹ İsmâîl b. el-Ahmer Ebû'l-Velîd Gırnatî, *A'lâmu'l-Mağrip ve'l-Endûlus fi'l-Karnissamin* (Beyrut: Risâle Yayınları, 1976), 59.

¹⁵² Kazvînî, *el-İzâh*, 69.

¹⁵³ İbnu'l-Esîr, *el-Meselû's-Sâ'ir*, 168-169.

şaf' adlı tefsirinde bununla ilgili verilen örneklerde diğer faydaları açıkça gözükmemektedir.¹⁵⁴ Bununla birlikte Zemahşerî, iltifâtın birçok faydasının olduğunu ifade ettikten sonra devamında gelen Fâtiha sûresinde iltifâttan bahsederken “ bu âyete özel faydalarından biri de şöyledir” şeklinde açıklama yapmıştır.¹⁵⁵ Ayrıca bu konu ile ilgili bazı müfessirlerin eserlerinde bu ifadeyi iltifâtın faydaları olarak zikretmesi kanaatimizi kuvvetlendirmektedir.¹⁵⁶ Bununla ilgili Alevî, Zemahşeri'nin bu yaklaşımına katıldığını, bu bakış açısının iltifâtın asıl maksatlarına işaret eden ve hitap ehlinin desteklediği sağlam bir görüş olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte bu görüşün nazarî açıdan çok güçlü olduğunu, bu ilmin özünü bilenlerin ancak bu yaklaşımın kıymetini anlayabileceklerini öne sürmektedir. Alevî, İbnu'l-Esîr'in bu konuda Zemahşeri'yi eleştirmesine karşı çıkmıştır. Çünkü dinleyicinin aktif tutulması, kelâmda fesahatın devam ettiğinin, belâgat açısından bir şey kaybetmediğinin göstergesidir.¹⁵⁷ Dolayısı ile burada İbnu'l-Esîr'in Zemahşeri'ye yönelmiş olduğu eleştirisi aslında yanlış anlaşılaktan kaynaklı bir meseledir, diyebiliriz.

Sekkâkî (ö. 626/1229), Arapların iltifât sanatını çokça kullandıklarını ifade etmektedir. Ayrıca bir sözden diğerine geçiş yapıldığı zaman işiten kimsenin o sözü kabul etmesi ve dinleyen kimsenin o söyleneni sürdürmesinin daha elverişli olduğunu, bu sanatın dinleyiciyi aktif tutma ve dinçleştirme bakımından en iyi yöntemlerden biri olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Sekkâkî Arapların misafirlerini ağırlarken onlara karşı çok cömert olduklarını, çeşit çeşit yemekler ve farklı lezzetler ikram etmekten hoşlandıklarını söyledikten sonra Arapların kelâmı muhataplarına göre değişik üslûplarla kullanmadıklarını ve böylece yeteneklerinin olmadığını söylenilmesi onlar için büyük bir iftira olacağını ifade etmektedir. Bu da nasıl ki çeşitli yemekler insan bedenini besliyorsa; farklı kelâmlarda mânâ cihetiyle insan ruhunu besler şeklinde iki olayı kıyaslamaktadır.¹⁵⁸ Sekkâkî bu ifadesiyle Arapların bu sanatı çok fazla kul-

¹⁵⁴ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâ'iki Ğavâmidü't-Tenzil ve Uyu'ni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, thk. Halil Me'mûn Şeyhâ (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Ma'rife, 1430/2009), 29.

¹⁵⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 29.

¹⁵⁶ Süleymân b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Saîd et-Tûfî, *el-İksîr fi İlmi't-Tefsîr.*, thk. Abdulkadir Huseyn (Beyrut-Lübnan: Mektebetü Dâru'l-Evzâi, 1409/1989), 176.

¹⁵⁷ Yahya b. Hamza Alevî, *Kitâbu't-Tirâz* (Mısır: Dâru'l-Kutubi'l-Hadiviyye, 1914), 2/133-134.

¹⁵⁸ Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 199.

landığını, onların muhataplara göre farklı üslûplar kullandığını ve bu konuda çok yetenekli olduklarını açıkça ifade etmektedir. Bu bilgiye paralel olarak İbnu'l-Esir, iltifâtın “Arap kahramanı¹⁵⁹” diye bahsetmektedir. Çünkü kahraman kimse diğer insanlardan farklı olarak bir anda kendini farklı olaylar ve tehlikeler içinde bulabilir. Aynı şekilde iltifâtın üslûp değişikliğinde de kişi bir anda farklı bir üslûbun içine girer. Bu iki durum farklı açılardan birbirine benzetilmiş ve birbirine uygun görülmüştür.¹⁶⁰

Suyûtî (ö.911/1505) ise *el-İtkân* adlı eserinde iltifâtın faydaları şöyle sıralamıştır: “Kişinin tabiatına uygun olan sözleri durumuna göre sarf etmek, devam edegelen sözlerin monotonluğunu kırarak kişiyi bıkkınlıktan kurtarmak, dinlerken kulağa hoş gelmeyen sözlerden korumak gibi genel faydaları olup, bunların kendine ait önemli ince-likleri de vardır.”¹⁶¹ Aynı şekilde İbn Cinnî (ö. 392/1002) de iltifâtın daha önemli amaçlar ve gayeler için yapıldığını söylemiştir. Bu sanatın sağladığı faydalardan bazıları: Muhatabı ta’zim etmek, onurlandırmak, değerini yüceltmek ve muhataba saygıda kusur etmemektir.¹⁶²

Belâgat alimlerinden biri olan Yahya b. Hamza el-Alevî iltifâtın belâgat ilmi açısından ne kadar önemli bir sanat olduğunu şu şekilde ifade etmektedir: “İltifât, belâgat ordusunun komutanıdır. Belâgat gerdanlığının ve kolyesinin birleştirici gücüdür.” Alevînin bu farklı tasviri iltifâta verilen değeri gözler önüne sermektedir.¹⁶³

İltifât kavramını ilk defa kullanan dil ve edebiyat âlimi Asmâî (ö. 216/831)’dir.¹⁶⁴ Önceki cümleyi tamamlayan ve noksanlığını gideren bir ek cümle şeklinde anlamış ve kullanmıştır. Belâgat ve dil âlimlerinden Kudâme b. Ebû Ca’fer (ö. 337/948), Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009), Bâkılânî (ö. 403/1013), İbn Reşîk (ö. 456/1064), Hatîb et-Tebrîzî (ö. 502/1109) de iltifâtı böyle yorumlamışlardır.¹⁶⁵ Tefsirde ilk defa iltifât kavramını kullanan Zemahşerî (ö. 538/1144)’dir. Zemahşerî’yi sonra İbnu'l-Esîr (ö. 630/1233), Sekkâkî (ö. 626/1229) Zerkeşî

¹⁵⁹ İltifâtı ilk kez bu şekilde terkip eden kişi İbn Cinnî’dir. Ebu'l-Feth Osmân İbn Cinnî, *el-Muhteseb fî Tebyîni Vücûhî Şevâzî'l-Kirâat ve'l-İzâhi Anhâ*, thk. Ali Necdî Nâsîf vd. (İstanbul: Sezgin Neşriyat, 1406/1984), 1/145.

¹⁶⁰ İbnu'l-Esir, *el-Meselu's-Sâ'ir*, 168.

¹⁶¹ Suyûtî, *el-İtkân*, 587.

¹⁶² İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/146; Dağ, *Kur'an'da Üslûp Diyalektiği*, 124.

¹⁶³ Alevî, *Kitâbu't-Tirâz*, 131.

¹⁶⁴ Zevbeî, *Min Esâlîbi't-Ta'biri'l-Kur'ânî*, 88.

¹⁶⁵ Durmuş, “İltifât”, 22/152-153.

(ö. 794/1392) ve Suyûfî (ö. 911/1505) takip etmiştir.¹⁶⁶ Günümüzde belâgat ile ilgili eserlerde yer aldığı şekliyle iltifât sanatına yeni bir anlam kazandıran ve bu alanda çığır açan tefsir ve belâgat âlimlerinden Yâhya b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822) ve Arap dili belâgat âlimlerinden Ebû Ubeyde (ö. 209/824)'dir. Bu âlimleri de belâgat alanındaki eserleri ile tanınan İbn Muberrred (ö. 286/900) ve İbn Kûteybe (ö. 276/889) takip etmiştir.¹⁶⁷

İltifât sanatının meydana gelmesi için belli şartlar gereklidir. Bunlardan önemli olanlarını zikredip iki örnekle açıklayalım.¹⁶⁸

1. Konu, şahıs veya nesne birliği olmalıdır. Çünkü iltifâta değişen hususlar zamir, zaman, sayı gibi meselelerdir. Bunlar arasında geçiş yapıldığı zaman muhteva da değişiklik varsa bu iltifât olarak adlandırılmaz. İltifâttaki değişiklikler genellikle lafız, kalıp ve üslûpta olur.¹⁶⁹

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

“Her türlü övgü, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur. Allah, rahman ve rahîmdir, çok merhametlidir, hesap ve ceza gününün ahiretin mâliki, sahibi ve hakimidir. Din günün sahibidir. *Rabbimiz!* Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz.”¹⁷⁰

Fatiha sûresinin birinci âyetinde Cenâb-ı Hakk'a hamd edildikten sonra ardından gelen ikinci ve üçüncü âyetlerinde Allah'ın sıfatlarından bahsedilmiştir. Burada konu birliği olup, bu üç âyet üçüncü şahıs zamiri ve hikâye üslûbu ile ifade edilmiştir. Dördüncü âyet olan ibadet bahsinde üslûp birden değiştirilerek Allah'a hitap şekline geçiş yapılmıştır.¹⁷¹ Farklı bir ifade ile anlatacak olursak, din günün sahibidir âyetinden sonra ona kulluk eder şeklinde gelmesi icap ederken, sanki karşında bulunan birine hitap edercesine ancak sana kulluk ederiz şeklinde devam etmiştir. Bu örnekte gaipten

¹⁶⁶ Tabl, *Uslûbu'l-İltifât*, 19-20.

¹⁶⁷ Durmuş, “İltifât”, 22/152-153.

¹⁶⁸ Bu üç şartın dışında başka şartlarda vardır: 1. Zamirin mercii (mânâ itibariyle bağlandığı yer)meselesi 2. İltifâtın tek cümlede mi yoksa daha fazla cümlede mi olacağı meselesi. Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/331; Dağ, *Kur'an'da Üslûp Diyalektiği*, 118.

¹⁶⁹ el-Mağribî, *Mevâhibu'l-Fettâh*, 288; Dağ, *Kur'an'da Üslûp Diyalektiği*, 88. Arpaçukuru, “Meâller İltifât Sanatını Yansıtır mı?”, 1435.

¹⁷⁰ el-Fâtiha 1/3-4.

¹⁷¹ Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 202; et-Tüfî, *el-İksîr*, 177.

“üçüncü tekil şahıstan” muhataba “ikinci tekil şahsa” bir geçiş söz konusudur. Buradaki zaman ve şahıslar arası geçişler verilmek istenen mesajı daha dinamik şekilde sunmakta, metin hareketli ve daha akıcı hale gelmektedir. Böylece metni okurken veya dinlerken iltifât sanatı sayesinde monotonluk ve sıkılmak söz konusu olmamaktadır. Burada lafzî tasarruflara ek olarak daha nice mânâ incelikleri ve anlamsal genişlemeler mevcuttur. Bunlardan birkaçını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Bu sûrenin ilk âyetinde önce Allah’ın adı tek başına zikredilmiş, ardından Allah’a tam mânâsıyla yönelmeyi işaret eden sıfatları zikredilmiş, bu güzel sıfatlar kullanılınca övülmeye ve boyun eğilmeye layık olan bir varlık olduğu anlaşılmıştır. Sonra da ahiret gününün sahibi olan mânâsındaki مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ âyeti ile bu sıfatların sonuncusunu zikredilmiştir. Böylece kul, bu sıfatların sahibi olan Allah’a bütün benliği ile bağlanmış, ona boyun eğmiş ve her konuda Allah’tan yardım istemiştir ve bu sıfatlar ile Cenâb-ı Hakk’ı tanımıştır. Kul, ibadetinde ancak kendisine yapılacağını, yardımında sadece ondan isteneceğini bilmektedir. Bundan dolayı kulluğun sadece O’na yapılacağını ve bir varlığın kulluk edilmeye ancak bu vasıflarla lâayık olacağını, kendisinden başka hiçkimseye ibadet edilemeyeceği daha güçlü ifade şekli olan muhatap zamiriyle ifade edilmiştir. Böylece O’na yaraşır bir ta’zimde bulunarak اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ demiştir.¹⁷²

2. Bu âyette Allah’a hamd etmenin gaip sîgası ile ibadet etmenin muhatap sîgası ile ifade edilmesidir. Bu da ibadetin hamd etmekten daha yüce olduğunu ifade etmek içindir. Çünkü hamd, bir nimete karşılık yapılması mümkünken, ibadet ise hiçbir şey karşılığında yapılmaz. Bu sebepten ibadet hitab anında zikredilmiştir. Bu hitap şekli ise, hitapların en üstün derecesidir.¹⁷³ Ayrıca ibadet etmek, hamd etmekten daha özeldir. Çünkü insan kendisi gibi birini övebilir. Ancak ona ibadet etmez. Burada ibadet etmek daha özel anlam ifade ettiği için kendisine hâs bir üslûpla zikredilmiştir.¹⁷⁴ Bu geçişteki iltifâtla ilgili olarak İbn Cinnî de şöyle söylemiştir: “İbadetler arasındaki en düşük derece hamd eylemidir. Kişi kendisi gibi birine teşekkür edebilir ama ona ibadet edemez. Çünkü ibadet etmek itaatın en üst doruğu ve Allah’a yaklaşmanın en temel gayesidir. Bu sebepten hamd kelimesi اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ şeklinde gaip ile ifade edilirken ibadet

¹⁷² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 29.

¹⁷³ Suyûtî, *İtkân*, 589; İbnu’l-Esîr, *el-Meselu’s-Sâ’ir*, 2/170.

¹⁷⁴ et-Tûfî, *el-İksîr*, 177.

eylemi *إِيَّاكَ نُعْبُدُ* şeklinde muhatap sigası ile kullanılmıştır.”¹⁷⁵ Bu ifade şeklinde de görüldüğü üzere İbn Cinnî, bu örnekte veya *Muhtesep* adlı eserinde iltifâtla ilgili olarak vermiş olduğu diğer örneklerde iltifât sanatına olan bakış açısının sadece lafız eksenli değil mânâ eksenli olduğu, iltifâtın gaye ve amacını odak haline getirdiği ve bu sanata daha derin anlamlar yüklemeye çalıştığı iddiasında olduğu gözler önüne serilmektedir.

3. Buradaki iltifâtın âyete kattığı başka bir anlam da şöyledir: İnsan yaratıldığında Allah’ı ve onun sıfatlarını bilmediği için ona nasıl hitap edeceğini bilmemekte ve bu hususta sıkıntı çekmektedir. Kul, Allah’ı sıfatları ile tanıdıkça ona hamd etmeyi öğrenir ve ona karşı en güzel şekilde ibadet görevini yerine getirir. Bu sayede Allah’a münacaatta bulunmayı bu şekilde öğrenmiştir. Ayrıca ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz âyetiyle de kulluğunun gereğini ifade etmiştir.¹⁷⁶ Sekkâki de bu âyetteki iltifât sanatının bütün fiilî ve kavî itaat çeşitlerini içinde barındıran ve Allah’a en güzel saygı şekli olan ibadet olgusunu ta’zim etmek ve mahiyetine dikkat için yapıldığını vurgulamıştır. Ayrıca bu geçiş değişikliğinin diğer bir faydası da bütün hamdlere ve ibadetlere asıl layık olanın Allah olduğunu pekiştirmek olduğunu söylemiştir.¹⁷⁷

Bu âyetle ilgili bazı müfessirler iltifâtın olmadığını dile getirmişlerdir. Çünkü bu sûrenin başında takdiri emir fiillerden olan *قُولُوا* fiilinin olduğunu varsayarak iltifâtın olmayacağını söylemişlerdir. Âyetin anlamı ise şu şekilde olur: “Sizler deyin ki: Her türlü övgü...” Bu âlimlere göre tercih edilen görüş budur. Bedî‘ ilmi âlimleri bu âyette iltifât olduğunu söylemişlerdir. Bu âlimlerden önde gelenlerden biri olan İbnu’l Esir’in şöyle söylemiştir: *إِيَّاكَ نُعْبُدُ* âyetini *إِيَّاكَ نُعْبُدُ* şeklinde “ya” ile kırâat edenlere göre âyetin gaip meçhul sîgasıyla kullanılması sıkıntılı olur. Çünkü buradaki *إِيَّاكَ* zamiri mensup munfasıl zamirdir. Burayı “ya” ile kırâat edince onu nasp eden bir fiil olmadığından dolayı burada hem istiâre hem de iltifâtın varlığından söz edilebilir. İstiâre olması caizdir. Çünkü mansûb zamir, merfû zamir yerine kullanılabilir. İltifât dememiz de caizdir. Çünkü *إِيَّاكَ نُعْبُدُ* âyetinde muhataptan gaipliğe geçiş yapılmıştır.¹⁷⁸

¹⁷⁵ İbn Cinnî, *el-Muhtesep*, 1/146.

¹⁷⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, 590.

¹⁷⁷ Sekkâki, *Miftâhu’l-Ulûm*, 202.

¹⁷⁸ Esiruddin Muhammed el-Endelûsî Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît* (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Fikr, 1432/2010), 1/43.

وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

“Ben, ne diye beni yaratan Allah’a ibadet etmeyeyim? Hâlbuki siz de sadece **O’na döndürüleceksiniz.**”¹⁷⁹

Âyet-i kerîmede *وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي* cümlesi ile birinci tekil şahsı ifade ederken; devamında *وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ* cümlesi ile ikinci çoğul şahsı ifade etmektedir. Bu ifadenin aslında *ارجع إليه* olması lazımken; iltifât sanatı yapılarak mütekellimden “birinci tekil şahıstan” muhataba “ikinci çoğul şahsa” bir geçiş söz konusu olmuştur. Bu kelâm nasihat vermek isteyen kimse için açık ve net olan ifadelerden biridir. Kişi burada çok açık bir şekilde şefkat duygularını da ön plana çıkararak nasihat etmedeki samimiyetini ve içtenliğini de ortaya koymaktadır. Çünkü kendine nasihat veren hakikatten herkesin nasihat almasını istediği için bunu nezaket ve hoşgörü çerçevesinde duyurarak böyle bir kullanıma başvurmuştur. Aslında o kendi nefsi için istediği bir şeyi başkası içinde istemektedir. Bu sebepten kavmini ilâhi davete çağırarak için hitabı kendine değil de kavmine çevirmiştir.¹⁸⁰ Çünkü onun kavmi Allah’a ibadet etmeyi inkâr eden bir kavimdir. Buradaki iltifâtın asıl amacı, onları Allah’ın davetine çağırarak ve onlara bu konu da nasihat etmek ve uyarmaktır.¹⁸¹ Bu âyetteki iltifâta nasihat ederken hedef aldığı kişilerin muhataplar olduğunu açıktır. Şayet buradaki asıl gaye muhataplar olmamış olsaydı; o zaman âyet şu şekilde olması gerekirdi: “ Ben sadece Allah’a döndürüleceğime göre bana ne oluyor ki beni yaratan Allah’a ibadet etmeyeyim.”¹⁸² Bu şekilde ifade tarzı muhataba nasihat etme ve uyarma konusunda daha etkileyici ve daha dikkat çekicidir.

Âlimler bu âyette mutlak olarak iltifâttan bahsetmektedirler. Ancak bu âyeti incelediğimiz zaman eğer âyetteki hitap aynı kişiyi kast etmişse, iltifât vardır denilebilir. Şayet âyette hitap aynı kişiye ait değildir ve burada iltifât yoktur denilirse, buna şu şekilde cevap verilir: Âyet-i kerîmenin istifhâm-ı inkârî¹⁸³ şeklinde gelmesi bir açıdan iltifât sanatının olduğunu bize göstermektedir. Çünkü kul sonunda Allah’a döner.

¹⁷⁹ Yâsîn 36/22.

¹⁸⁰ Suyûtî, *el-İtkân*, 588.

¹⁸¹ İbnu’l-Esîr, *el-Meselu’s-Sâ’ir*, 173; et-Tûfî, *el-İksîr*, 180.

¹⁸² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 892.

¹⁸³ İnkâr ettiğini bildirir şekilde soru sormak demektir.

Böylece kendisinin de kavimden biri olduğunu, kendisi nasıl ibadetleri yerine getirmekle sorumlu ise, kavminin de sorumlu olduğunu vurgulamaktadır.¹⁸⁴

Bu sanat ayrıca onların içinde buldukları hâli ortaya çıkarmıştır. Çünkü o kendini yaratana kulluk etmemeyi çirkin bir iş olarak görüyordu. Bu sebepten âyetin sonunda onları uyarmıştır. Ayrıca vav harfini burada vav-ı hâliye olarak aldığımızda وَآلِيهِ تُرْجَعُونَ âyetinde manen اِلَيْهِ اَرْجِعْ mânâsını da barındırdığı anlaşılmaktadır. Bu ifade tarzı güzel bir ifade tarzıdır. Çünkü kendisini yaratana döndürüleceğinin vacip olduğu hususunu dikkat çekici bir tarzda ifade etmiştir.¹⁸⁵

2. Üslûptaki değişiklik mûktezayı hâle “durumun gereğine” aykırı olarak gelmelidir. Bu değişiklik durumun gereğine aykırı olarak gelmeyip, durumun gereği olarak meydana gelirse iltifât gerçekleşmez. Modern dönem âlimlerinden Zevbeî de bu konuyu şöyle ifade etmiştir: “İkinci ifade şekli durumun gereğine ve dinleyicinin beklentisine muhâlif olarak gelmesi gerekir.”¹⁸⁶

سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةً رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةً سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ وَيَقُولُونَ سَبْعَةً وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ قُل رَّبِّي أَعْلَمُ بِعَدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ فَلَا تُمَارَ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا وَلَا تَسْتَنَفِتْ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا

“Karanlığa taş atar gibi bilmedikleri konuda gelişigüzel tahminler yürüten bazıları, “gençler üç kişidir, dördüncüleri köpekleridir” diyecekler. Bazıları, “gençler beş kişidirler, altıncuları köpekleridir” diyecekler. Bazıları ise, “gençler yedi kişidirler, sekizincileri köpekleridir” diyecekler. *Ey Peygamberim!* De ki: Onların sayısını Rabbim daha iyi bilir. Zaten gençleri çok az kimse bilir. *Bu itibarla* gençler hakkında *Kur’ân’da bildirilen* açık beyan dışında tartışmaya girme ve onlar hakkında *Yahudi ve Hıristiyanlardan* hiçbirine bir şey sorma.”¹⁸⁷

Âyet-i kerîmede ثَلَاثَةً رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ ve خَمْسَةً سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ cümlelerin evvelinde vav harfi yoktur. Üçüncü cümle olan سَبْعَةً وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ başına vav harfi getirilmiştir. Burada edatın zikredilmesi ile ilgili bir iltifât meydana gelmiştir. Bu iltifât türü durumun gereğine aykırı olarak gelmiştir.

¹⁸⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, 558.

¹⁸⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, 316-317.

¹⁸⁶ Zevbeî, *Min Esâlîbi't-Ta'biri'l-Kur'ânî*, 92.

¹⁸⁷ el-Kehf 18/22.

Buradaki “vav” nekreye sıfat olan cümlelerin başında ve marifeye hâl¹⁸⁸ olan cümlelerin başında gelen vav’dır. Bu vavın cümleye kattığı anlam ise, sıfat ile mev-sufun arasını pekiştirmek, aralarındaki bağı güçlendirmek ve bu sıfatın o mev-sufa ait olduğunu sağlamaktır. Âyette bu vavın üçüncü cümlede kullanılması o bilginin kesin olduğunu ifade etmek içindir. Anlam olarak; “Onların sayısı yedidir ve sekizincisi köpektir.” diyenlerin amaçlarının karanlığı taşlamak ve zan ifade etmek değil, aksine gönül rahatlığı ve kesin bir bilgi ile bunu ifade ettiklerini bize göstermektedir. Bunun delili ise, Cenab-ı Hakk’ın ilk iki cümlelerin hemen ardından karanlığı taşlamak ifadesini kullanması ve üçüncü cümlelerin ardından da onların çok az kimsenin bildiğini beyân etmesidir. İbn Abbas (r.a.) bu konu ile ilgili şöyle demiştir: “Üçüncü cümlelerin başına vav gelince artık o sayıda bir artış söz konusu değildir. Durum böyle olunca sayılarının yedi olduğu ve sekizincilerin ise köpek olduğu kesin ve sabit olmuş olur.”¹⁸⁹

Buradaki vavın cümleye kattığı mânâ bakımından birçok farklı görüş ortaya atılmıştır. Bunlardan bir tanesi ise şöyledir: Araplar göre yedi sayısı kesret “çokluk” ifade eden bir rakamdır.¹⁹⁰ Bu sebepten Araplar sekiz rakamını zikredince o cümlelerin yeni bir cümlelerin başlangıcı olduğuna delil olarak başına vav harfini getirirler. Âlimler bu vav’a, vavu’s-semaniye adını vermişlerdir.¹⁹¹ Örnek olarak verdiğimiz âyette bunun bir benzeridir. Kur’ân-ı Kerîm’de buna benzer âyetlerde mevcuttur.¹⁹² Bu âyetlerden bir tanesi şu şekildedir.

التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْأَمْرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ
وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ

“Şirk, inkâr, nifak ve isyandan tövbe edenler, ibadet edenler, hamd edenler, oruç tutanlar, rükû edenler, secde edenler, namazlarını kılanlar, marufu, iman ve itaati

¹⁸⁸ el-Hicr 15/4.

¹⁸⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 616-617; Nâsıruddîn Ebû Sâid Abdullâh b. Ömer b. Muhammed Beydâvî, *Envâru’l-Tenzîl ve Esrâru’l-Te’vil*, thk. Muhammed Abdurrahman el Mer’aşeli (Beyrut: Dâru İhyai-Turâsi’l-Arabi, ts.), 3/277-278; Fahreddin Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, thk. Abdurrahman Muhammed (Kahire: Muessesetu’l-Metbüâtu’l-İslâmiyye, 1307/1938), 21/104-106.

¹⁹⁰ et-Tevbe 9/80.

¹⁹¹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 21/107.

¹⁹² ez-Zümer 39/73; et-Tahrîm 66/5.

emredenler ve münkeri, *şirk, inkâr, nifak ve günah* nehiy edenler ve Allah'ın sınırlarını, farzlarını, emir ve yasaklarını koruyanlar var ya *ey peygamberim!* İşte böyle olan müminleri cennetle müjdele.”¹⁹³

Âyette başında vav harfinin geldiği kelime, *وَالنَّاهُونَ* kelimesi olup sayılan sıfatların sekizincisidir. Bu sebepten başına vav gelmiştir.¹⁹⁴

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“Zekâtlar, *Allah'tan bir farz* olarak ancak fakirler, yoksullar, zekât toplama görevlileri, kalpleri İslam'a ısındırılacak olanlar, özgürlüğüne kavuşturulacak olan köleler, borçlular, Allah yolunda olanlar ve muhtaç yolcular içindir. Allah, her şeyi çok iyi bilen, her işi çok hikmetli, hüküm ve hikmet sahibi olandır.”¹⁹⁵

Bu âyette zekât verilecek sınıfların ilk dört tanesinde “lam” harfi cerri¹⁹⁶ kullanılmışken, son dört sınıfta “fi” harfi cerri kullanılmıştır. Genel kullanımda bu iki harfi cerrin görevi ve kullanım alanı ortaktır. Özel kullanımda “lam” mülkiyet, “fi” harfi cerri ise zarfiyet mânâsını içermektedir.¹⁹⁷ Burada “lam” harfinden “fi” harfine geçiş olduğu için iltifât sanatı meydana gelmiştir. Bu iltifât türü yukarıdaki örnekte olduğu gibi durumun gereğine aykırı olarak gelmiştir.

Böylece “fi” harfi cerrinde kapsama, kuşatma mânâsı olduğundan dolayı son dört grubun önceki dört gruba göre zekâtı daha çok hak ettiklerini göstermektedir. Bu dört gruba verildiği takdirde içinde buldukları durumdan kurtulma ihtimali vardır. Borçlu kimse borç batağından, mükâtebe olan köle ise esaretinden kurtulabilir. Ayrıca Allah yolunda olanlar ile yolda kalmış olanlar kelimesinde “fi” harfi cerri tekrar etmiştir. Bu da bu iki grubun kendi içindeki diğer iki gruba nazaran zekâtı daha fazla hak ettiğini göstermektedir.¹⁹⁸

¹⁹³ et-Tevbe 9/112.

¹⁹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 21/107; Tabl, *Uslûbu'l-İltifât*, 141.

¹⁹⁵ et-Tevbe 9/60.

¹⁹⁶ Sadece isimlerden önce kullanılan ve başına geldiği ismi mecrûr “meksur” yapan söz öbekleridir.

¹⁹⁷ Tabl, *Uslûbu'l-İltifât*, 132.

¹⁹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 438.

Fahredden Râzi ise, burada mülkiyeti gösteren “lam” harfi cerrinden sonra zarfiyet için olan “fi” harfi cerrin gelmesinin bir nedeni farklı bir meseleye bağlamaktadır. Bu kişilerin zekâttan alacakları mallar bizatihi kendilerine verilir. Bu kişiler o mallarda istedikleri gibi tasarruf hakkına sahiptirler. Son dört grupta bulunan kimselerin zekâttan alacakları payları bizzat kendilerine verilmez. Zekâttan pay almaya neden olan özelliklerine göre gereksinim duydukları ihtiyaçlarına harcanır. Mesela, kölelerin zekât hisseleri kölelikten kurtulması için ayrılır. Bizatihi köleye teslim edilmez. Borçlular içinde durum aynıdır. Borçlarından kurtulmaları için harcanır. Ayrıca Allah yolunda olanlar ile yolda kalmış olanlar da ise savaşta veya yolda ihtiyaç duydukları şeylerin hazırlığında kullanılır.¹⁹⁹

3. İltifât bulunduğu durumun gereğine aykırı bir üslûpla ifade edilmesi gerekmektedir. Eğer ifadede hatırı sayılır önemli bir anlam ve lafız yoksa bu sanata başvurulmasına gerek yoktur.²⁰⁰

هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِكَ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرَحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ لَئِنِ أَنْجَيْنَا مِنْ هَذِهِ لَنُكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ

“Ey insanlar! Siz gemilerde olduğunuz zaman, gideceğiniz yere varıncaya kadar sizi karada ve denizde yürüten Allah'tır. Bu gemiler, içindekilerle birlikte güzel bir rüzgârla seyrettiği ve yolcular bununla sevindikleri zaman, şiddetli bir fırtına esip her taraftan onlara dalgalar geldiği ve çepeçevre kuşatıldıklarını anladıkları zaman dini Allah'a özgü kılarak “Ya Rabbi! Yemin ederiz eğer bizi bu sıkıntıdan kurtarırsan, biz kesinlikle iman edip şükreden kimselerden olacağız” diye Allah'a yalvarırlar.²⁰¹

Yukarıdaki âyette يُسَيِّرُكُمْ cümlesinde muhatap zamiri “كم” zamiri iken, devamında gelen جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ cümlesinde ise gaip zamir olan “هم” zamirini ihtiva etmektedir. Aslında bu âyette muhatap zamiri olan بكم gelmesi icap ederken, gaip zamiri olan بهم zamirine geçiş yapılmıştır.²⁰² Buradaki geçişteki incelik; içinde buldukları vaziyeti

¹⁹⁹ Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 16/101-102.

²⁰⁰ el-Mağribî, *Mevâhibu'l-Fettâh*, 287; Şerefuddîn Huseyn b. Abdillâh Tîbî, *et-Tibyân fi'l-Beyân*, thk. Abdussâtir Huseyin Mebrûk Zemmûd (Mısır: Ezher Üniversitesi Doktora Tezi, 1397/1977), 158.

²⁰¹ Yunus 10/22.

²⁰² Kazvinî, *el-İzâh*, 68.

başkalarına anlatarak işledikleri fiillerden ve küfürlerden taaccüp etmeleridir.²⁰³ Eğer anlatım tarzları aynı olsaydı bu fayda elde edilmezdi.²⁰⁴

Bu âyette iltifâtın sağladığı diğer fayda ise şöyledir: هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ. Âyetinden yola çıkarak burada ilk hitap mümin, kafir herkesi kapsamaktadır. Âyetin devamında kınamanın aslında sözü edilenlere mahsus olduğunu ifade etmek için muhataptan gaipliğe bir geçiş yapılmıştır. Bu geçiş yapılmamış olsaydı, böyle bir mânâ anlaşılmayacaktı. Burada ayrıca umumdan hususa bir geçiş söz konusudur.²⁰⁵ İbnu'l Esir (6.637/1239) de ikinci çoğul şahıstan üçüncü çoğul şahısa geçişteki incelik için genelde gâibin bulunduğu durumu kınamak ve alçaltmak için bu iltifâtın yapıldığını ifade etmiştir.²⁰⁶

Zemahşeri bu âyetteki geçişin mübâlağa ifade ettiğini söylemiştir. Nankörlerin durumlarının hayret verici ve çirkin olduğunu ifade etmek ve bunların kınandıklarını onların gıyâbında başka muhataplara anlatma gayesi güdülmüştür.²⁰⁷ Bu âyetin başka bir izâhı ise şu şekildedir: Gemiye binecek kimseler, geminin hareketi esnasında ortaya çıkan korkunç ses ve şiddetten dolayı Allah'a yakınlık duydular. Bundan dolayı yukarıdaki âyette gemiye binmeye hazır olanlar şeklinde ifade edildi. Ne zaman ki bu durum ortadan kalkınca Allah'a duydukları yakınlık da ortadan kayboldu. Nasıl ki onlar emniyet içinde iken Allah'ı unuttular. Allah da onları unuttuğunu ifade etmek üzere gâip sîgasıyla zikretmiştir.²⁰⁸ Bu yorum iltifât yoluyla elde edilmiştir.

Hamdi Yazır da bu konu ile ilgili şöyle demiştir: “Burada ikinci çoğul şahıs zamirinden üçüncü çoğul şahıs zamirine geçişte bir iltifât nüktesi yapılmıştır. İnsanlar her durumunu, vaziyetini iyice muhakeme yetkisine sahip olmadığı için hem muhatap

²⁰³ İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-Sâ'ir*, 178.

²⁰⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, 588.

²⁰⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, 588.

²⁰⁶ İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-Sâ'ir*, 170.

²⁰⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 460.

²⁰⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, 589.

olan kimseleri buldukları halden soyutlanıp karşı taraftan bakar gibi müşahede ettirip, tefekkür ettirmek hem de bu kimselerin hâlini başkalarına izlettirip hüküm verdirmek için açık ve net ince bir tasvir sanatı kullanılmıştır.”²⁰⁹

وَنَادَىٰ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ أَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا نَعَمْ
فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ

“Cennet halkı, cehennem halkına, “Biz Rabbimizin bize vaat ettiğini gerçek bulduk, siz de Rabbinizin size vaat ettiğini gerçek buldunuz mu?” diye seslenir. Cehennem halkı, “Evet” der. Bunun üzerine aralarından bir duyurucu, “Allah’ın laneti kâfirlerin üzerindedir” diye seslenir.”²¹⁰

Zikredilen âyette مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا cümlesinde mefûl “edilgen ortaç/edilgen sıfat fiil” zikredilmişken, مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ cümlesinde ise مَا وَعَدَكُمْ رَبُّكُمْ şeklinde mefûl zikredilmemiştir. İlk cümle de mefûlün zikri, ikinci cümlede ise mefûlün hazfedilmesi nahiv “cümle bilgisi” açısından meydana gelen iltifât türlerinden biridir. İlk cümlede ifade edilen “Rabbimizin bize vaat ettiği” ifadesinin olması hasebiyle ikinci cümlede tahfiflik yolu tercih edilip mefûl hazfedilmiştir. İfadenin mutlak mânâ da zikredilmesi diriliş, hesap, ceza, sevap ve kıyamet hallerinin diğerleri gibi konuları da kapsaması içindir. Bu âyette vaat edilen şeylerin hepsi onlar açısından kötü olan şeylerdir. Cennet ehlinin nimetleri, cehennem ehline azaptan başka bir şey değildir. Bundan dolayı âyet mutlak olarak getirilmiştir.²¹¹

²⁰⁹ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Yenda Yayınları, 1357/1938), 4/506.

²¹⁰ el-A'râf 7/44.

²¹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 364.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRÂAT FARKLILIKLARI BAĞLAMINDA
İLTİFÂT SANATININ MÂNÂYA YANSIMASI:
BAKARA SÛRESİ ÖRNEĞİ

KİRÂAT FARKLILIKLARI BAĞLAMINDA İLTİFÂT SANATININ MÂNÂYA YANSIMASI: BAKARA SÛRESİ ÖRNEĞİ

Kırâat ilmi, Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğunu gösteren delillerden biridir. Usûl ve mânâdaki farklılıklara rağmen kendisinde hiçbir çelişki yoktur. Kırâatler, Kur'ân'ın okunmasında büyük kolaylık sağladığı gibi onun daha muciz bir kelâm olduğunu da gözler önüne sermektedir. Şu da var ki Kur'ân'ın tümü farklı vecihlerle okunmamaktadır. Kurrâlar, büyük oranda bazı âyetleri aynı vecihlerle okumuş olup, bazılarını ise farklı vecihlerle okumuşlardır. Kurrâ'nın ihtilâfına neden olan bu farklılıkların çoğu usûlde meydana gelen farklılıklar olup, pek azı mânâda meydana gelen farklılıklardır.²¹² Özellikle mânâdaki farklılıklar belâgat ilmine daha fazla temayüz edilmesine vesile olmuş ve Kur'ân belâgatını daha zirve noktaya taşımıştır. Biz de bu çalışmamızda Kur'ân belâgatını daha zirve noktaya taşıyan konulardan biri olan iltifât sanatına değindik. Bu sanatı kırâat farklılıkları ile birlikte değerlendirmeye çalıştık.

Çalışmamızın bel kemiğini oluşturan bu bölüm de iltifât sanatını “*Kırâat-i aşere*” olgusu çerçevesinde el-Bakara özelinde ele almaya çalıştık. Bu sûre özelinde ele almamızın asıl sebebi ise; bazı müelliflerin Kur'ân'da yer alan bütün iltifât türlerini Mekki sûreler ile sınırlandırmasıdır. Bu üslûp tarzının sadece Mekki sûrelerde olduğunu iddia etmek gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü Medenî sûrelerden biri olan ve çok kısa bir sûre olan Nasr²¹³ sûresinde bile zamanlar arası geçiş (geçmiş zamandan şimdiki zamana geçiş) ile ilgili bir iltifât örneğinin olması bu iddiayı çürütmektedir. Bununla birlikte el-Enfâl, el-Mâide gibi birçok Medenî sûrede de bu tarz örnekler fazlası ile mevcuttur.²¹⁴ Bu bilgiler ışığında bu konu ile ilgili ortaya atılan bu tarz iddiaların gerçeği yansıtmadığını ve Kur'ân-ı Kerîm'in en uzun sûresi olan el-Bakara sûresinin birçok iltifât örneğini ihtiva ettiğini tespit etmeye çalıştık. Tespit edebildiğimiz bu iltifâtların sayısı 131 olup bunların 35'i zamir, 15'i sayı, 28'i sîga, 10'u zamanlar arası geçişler, 6'sı edatlar, 13'ü kelimeler ve 24'ü cümleler ile ilgili iltifâttır.

²¹² Ünal, *Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 181.

²¹³ en-Nasr 110/2.

²¹⁴ Dağ, *Kur'ân'da Üslûp Diyalektiği*, 170.

I. ZAMİRLER

İltifât türleri arasında en çok bilineni ve en değerli bölümü elbetteki zamirlerdir. Zamir iltifâtı, Kur'ân-ı Kerîm de çok fazla kullanılan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. İbn Cinnî, kırâatler arasındaki şahıs geçişlerini de iltifât kapsamında değerlendirmektedir.²¹⁵ Buradaki sîgalar arası geçişlerin temel hedefi okuyucu canlı tutmak, sıkmamak ve bunaltmamaktır. Belâgat âlimlerinin çoğu bu bölümü sadece birinci, ikinci ve üçüncü şahıslar arası geçişlerle sınırlandırmışlardır.²¹⁶ Ancak biz bu bölümü bazı belâgat âlimlerinin de iltifât olarak kabul ettiği zamir ve zâhir isimler arası geçişler ile dışıl “müennes ve eril “müzekker” arası geçişler ile genişletip izâh etmeye çalışacağız.²¹⁷

1. Birinci Şahıstan İkinci Şahsa Geçiş

Birinci kişi zamirinden sonra ikinci kişi zamirine bir geçiş söz konusudur. Bu geçişteki incelik, muhatabı daha fazla dinlemeye teşvik etmek ve kendisine değer verildiğini ona bizatihi göstermektir.²¹⁸ Bu konu ile ilgili şu örneği tespit ettik:

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْبَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَتَىٰ يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةً
عَامًا ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةً عَامًا فَانظُرْ إِلَىٰ طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ
يَتَسَنَّهْ وَانظُرْ إِلَىٰ جَمْرِكَ وَانظُرْ إِلَىٰ النَّاسِ وَانظُرْ إِلَىٰ الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِرُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ
أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Ey Peygamberim! Veya çatıları üzerine çöküp harap olmuş ve terk edilmiş bir belde Kudüs'e uğrayan Üzeyir'i bilmedin mi, haberin olmadı mı? Üzeyir, "Acaba Allah, ölümünden sonra bu beldedekileri nasıl diriltecek" dedi. Allah, "Onu öldürdü, yüz yıl ölü kaldı, sonra onu diriltti. Allah, Üzeyir'e "Burada kaç yıl ölü kaldın" diye sordu. Üzeyir, "Bir gün veya bir günün birazı kadar kaldım" dedi. Allah, ona "Bilakis yüz yıl ölü kaldın, inanmazsan yiyeceğine ve içeceğine bak, hâlâ bozulmamış, eşeğine bak! Nasıl çürümüş ve kemikleri dağılmış! Biz seni insanlara ibret yapmak için böyle yaptık. Eşeğin kemiklerine bak, biz onları nasıl bir araya getiriyoruz, sonra onlara nasıl et

²¹⁵ İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 1/145.

²¹⁶ Suyûtî, *İtkân*, 587 ; İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-Sâ'ir*, 168.

²¹⁷ Tabl, *Uslûbu'l-İltifât*, 103; Kefevî, “le-fe-te”, 170.

²¹⁸ Suyûtî, *İtkân*, 588.

giydireyoruz. Kendisine bütün bunlar apaçık belli olup gerçek ortaya çıkınca *Üzeyir*, "Ben iyi biliyorum ki şüphesiz Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir" dedi."²¹⁹

Âyette *أَعْلَمُ* fiili Mushaf'taki şekliyle birinci tekil şahsı ifade ederken, Hamza ve Kisâi kırâatinde *أَعْلَمُ* kelimesi *اعْلَمُ* şeklinde okunmuştur. Bu okunuşta kelime ikinci tekil şahsı ifade etmektedir.²²⁰ Bu âyette kırâatler arasında birinci tekil şahıstan ikinci tekil şahsa bir geçiş olduğu için iltifât sanatı meydana gelmiştir. Burada Hamza ve Kisâi kırâatine göre mânâ şu şekildedir: "Sen iyi bil ki, şüphesiz Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir." Diğer kırâatlere göre ise mânâ: "Ben iyi biliyorum ki şüphesiz Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir" şeklindedir.²²¹

Yukarıdaki âyeti hemze-i kat' ile "اعْلَمُ" şekilde okuyan kırâata gelince bu beldeden geçen kişi kendi nefsinden haber vermektedir. Hemze-i vasıl ile "اعْلَمُ" şeklinde okunduğu zaman ise kendisine Allah'tan bir emir vardır. Bu âyeti kırâat âlimlerinden Mekkî b. Ebî Talîp (ö. 437/1045) şöyle izâh etmektedir:

"Kim bu âyeti *hemze-i kat'* ile okursa muhakkak ki o kendinden haber vermiştir. Ne zaman ki Allah'ın ölüleri diriltme hususundaki kudreti ortaya çıktığında bu müşahede ile kesin olarak gerçekleşmiştir. Böylece o, Allah'ın her şeye gücü yettiğini bilmekte ve bunu itiraf etmektedir. Başka bir ifade ile izâh edecek olursak; ben daha önceden yaşayarak görmediğim bu bilgi türünü zaten önceden biliyordum. Ancak müşahede ile yakinen inandım demektir. Âyeti *hemze-i vasıl* ile okuyan kırâatın delili ise, bu ifadenin emir oluşudur. O da Allah'ın her şeye gücü yettiğini haber vermektedir. Abdullah b. Mes'ud kırâatine göre de burada onun bilmesine delalet eden bir emir vardır. Sen gözlerinle görüp kesin olarak iman ettiğin için bu bilgiyi bil. Bu bilgiden asla uzak durma, mânâsını ifade etmektedir. Bundan dolayı bu ilim apaçık beyân olduğu için *قِيلَ اعْلَمُ* ifadesi lazım gelmiştir. Bu ifade tarzı Cenab-ı Hakk'ın diriltmesini bizatihi görmesi üzerine Allah'ın kendisine söylediği bir söz olarak açıkça ortaya konulmaktadır. Ayrıca bu ifade kendinden önce geçen emre muvafıktır."²²²

²¹⁹ el-Bakara 2/259.

²²⁰ Muhammed Fehd Haruf, *el-Muyesser fi'l Kırâati'l-Erbaate Aşer* (Beyrut: Dâru İbni Kesir, 1437/2016), 43; Hâmid b. el-Hâc Abdu'l-Fettâh Paluvî, *Zubdetu'l-İrfân fi Vucûhi'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Atilla Akdemir (Dubai: Caizetu Dubai ed-Devliyyeti lil-Kur'âni'l-Kerim, 1442/2020), 1/166.

²²¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 148.

²²² Ebu Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-Keşf 'an Vucûhi'l-Kırâati's-Seb' ve 'İlelihâ ve Hucecihâ.*, thk. Muhyiddin Ramazan (Dimeşk: Mecmuâtu'l-Luğatul-Ârabiyye, 1394/1974), 1/372.

Ayrıca Hamza ve Kisaî kırâatlerinde emir sîgasında okununca şu mânâlara ihtimâli vardır: Birincisi melek ona اَعْلَمُ ifadesini kullanmıştır. İkinci mânâsı ise, o kendisini yabancı biri konumunda değerlendirerek kendini muhatap almakta ve kendisine şöyle hitâp etmektedir: “Ey Nefs daha önce bildiğin bu ilmi görerek yakînen bilmiş ol.”²²³

İki kırâatı cem ettiğimiz zaman muhakkak Allah Teala'nın kudretinden apaçık müşahede ettiği şeyi ikrâr etmesini emrettiği ve Allah'ın her şeye gücü yettiğini itirâf etmesi ortaya çıkmaktadır.²²⁴

2. Birinci Şahıstan Üçüncü Şahsa Geçiş

Kelâma birinci kişi zamiri ile başladıktan sona üçüncü kişi zamirine geçiş yapılmasıdır. Bu geçişler arasındaki incelik ise, karşında muhatap bir kitle olmasa da dinleyen ve konuşanın aynı üslûpla konuşmaya devam ettiğini ve asıl amacının bu olduğunu göstermektedir.²²⁵Bu konu ile alakalı tespit edebildiğimiz örnekler şunlardır:

سَلِّ بِنِي إِسْرَائِيلَ كَمَا آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“Ey Peygamberim! İsrâiloğullarına sor: **Onlara çölde bildircin ve kudret helvası indirmesi ve Kızıldeniz'in yarılması gibi nice açık mucizeler verdik.** Kim kendisine geldikten sonra **Allah'ın nimetini, varlığının ve kudretinin delilleri olan mucizelere imanı inkâr ile değiştirirse** bilsin ki şüphesiz Allah, cezalandırması çok şiddetli olandır.”²²⁶

Âyette اَتَيْنَاهُمْ fiilinden وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ cümlesine geçiş yapılmıştır.²²⁷Burada اَتَيْنَاهُمْ cümlesi birinci çoğul şahsı ifade ederken, âyetin devamında gelen نِعْمَةَ اللَّهِ ifadesi ise üçüncü tekil şahsı ifade etmektedir. Cenab-ı Hak, ilk cümlede kendinden “biz” diye bahsederken, ikinci ifade de “Allah” lafzını açıkça zikretmiştir. Bu iki cümle arasındaki geçiş, birinci çoğul şahıstan üçüncü tekil şahsa geçiş olduğu için iltifât meydana

²²³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh Kurtubî, *el-Câmi 'li-Ahkâmi'l-Kur'an ve'l-Mubeyyin limâ Tezammenehû mine's-Sunneti ve Âyi'l-Furkân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (Beyrut-Lübnan: Muessesetu'r-Risâle, 1427/2006), 4/307; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 7/30.

²²⁴ Abdullah Ali el-Melâhî, *Tefsiru'l-Kur'an bi'l-Kirâati'l-Kur'âniyyeti'l-Âşer* (Lübnan: Rawabial Kudüs, 1423/2002), 1/239.

²²⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, 558.

²²⁶ el-Bakara 2/211.

²²⁷ اَتَيْنَاهُمْ fiilinin takdiri وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ kelimesidir. Âyette فبدلوها fiilini bildirmeye ihtiyaç kalmadığı için hafzedilmiştir. Muhammed b. Muhammed el-İmâdî Ebussuûd, *İrşâdu'l-'Akli's-Selîm ila Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Beyrut-Lübnan: Dâru İhya-i Turâsi'l-Ârabi, ts.), 1/213. Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, 1/134.

gelmiştir.²²⁸ Kırâatler açısından baktığımız zaman *آتَيْنَاهُمْ* fiilinde vasl “geçiş” halinde Kalûn, İbn-i Kesîr ve Ebû Ca’fer sılâ²²⁹ ile okumuşlardır.²³⁰ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ cümlesinde sadece Halef *يُبَدِّلْ* cümlesini bilâ gunne ile okumuştur.²³¹ Bu kırâatlerin okuyuşa etkisi varken, mânâ üzerinde bir etkisi yoktur.

وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةً نَعْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ
وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ

“*Ey İsrâiloğulları!* Hani "Şu şehre, *Beyt-i Makdis'e* girin, orada dilediğiniz yerdeki nimetlerden bolca yiyin, kapıdan secde ederek *saygı ile* girin ve 'bizi affet' deyin ki, **biz de hatalarımızı bağışlayalım**" demiştik. **Biz işlerini ve görevlerini en iyi bir şekilde yapan muhsin müminlerin *mükâfatını* artırırız.**”²³²

Âyette *نَعْفِرْ* kelimesi İbn Âmir kırâatinde *تُعْفِرْ*, Nâfi ve Ebû Ca’fer kırâatinde ise *يُعْفِرْ* şeklinde okunmuştur.²³³ Bundan dolayı İbn Âmir, Nâfi ve Ebû Ca’fer kırâatine göre *تُعْفِرْ* ve *يُعْفِرْ* fiili üçüncü tekil şahsı ifade ederken; âyetin devamında gelen *نَزِيدُ* fiili birinci çoğul şahsı ifade etmektedir. Bu âyette sadece üç kırâate göre üçüncü tekil şahıstan birinci çoğul şahsa geçiş olduğu için iltifât sanatı meydana gelmiştir. Bu üç kırâata göre âyetin mânâsı şu şekilde olur: “*Ey İsrâiloğulları!* Hani "Şu şehre, *Beyt-i Makdis'e* girin, orada dilediğiniz yerdeki nimetlerden bolca yiyin, kapıdan secde ederek *saygı ile* girin ve 'bizi affet' deyin ki, günahlarınız bağışlanır ve biz işlerini ve görevlerini en iyi bir şekilde yapan muhsin müminlerin *mükâfatını* artırırız, demiştik.”²³⁴

Bu kırâatlerle alakalı başka bir görüş ise şu şekildedir: “Bu kırâatlerin hepsinde mânâ aynıdır. Çünkü Cenab-ı Hakk’ın günahları bağışlaması demek, aslında onların bağışlanması demektir.”²³⁵

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ
وَإِيْدَنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ وَلَكِنْ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ
أَمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ

²²⁸ Tabl, *Uslûbu'l-İltifât*, 190.

²²⁹ Sılâ: Cemi mim’ini harekesine uygun bir harfi med ile uzatmaya denir. Fırat, *Tecvîd ve Kırâat İlmi*, 143.

²³⁰ Paluvî, *Zubde*, 66.

²³¹ Paluvî, *Zubde*, 100.

²³² el-Bakara 2/58.

²³³ Paluvî, *Zubde*, 1/123; Melâhî, *Tefsiru'l-Kur’ân*, 1/128; Haruf, *el-Muyesser*, 57.

²³⁴ Kurtubî, *el-Câmi*, 2/130.

²³⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/92.

“Ey Peygamberim! İşte bunlar peygamberler! **Biz** onların bir kısmını bir kısmından **üstün kıldık**. **Allah**, onlardan kimisi ile **konuştu** ve bazılarının derecelerini yükseltti. Biz Meryem oğlu İsa'ya deliller, *mucizeler* verdik ve onu kutsal ruh *Cebrail* ile destekledik. **Eğer Allah isteseydi**, peygamberlerin ardından gelen toplumlar, kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat ihtilâf ettiler, bu sebeple onlardan kimi iman etti, kimi de inkâr etti. Eğer Allah, isteseydi birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat Allah, dilediğini yapar.”²³⁶

Âyette وَلَوْ شَاءَ fiilinden أَتَيْنَا fiiline, كَلَّمَ fiilinden أَتَيْنَا fiiline, أَتَيْنَا fiilinden أَتَيْنَا fiilinden فَضَّلْنَا fiilinden أَتَيْنَا fiiline geçiş söz konusudur. Burada birinci çoğul şahıstan üçüncü tekil şahsa; üçüncü tekil şahıstan birinci çoğul şahsa ve yine birinci çoğul şahıstan üçüncü tekil şahsa bir geçiş yapılmıştır. Bu dört fiilden sadece وَلَوْ شَاءَ fiilini üç kırâat imamı imâle²³⁷ ile okumuştur. İmâle şeklinde okuyan imamlar: İbn Zekvân, Halefî-l-Âşir ve Hamza'dır.²³⁸ Ancak burada imâle yapmanın okumada bir etkisi varken, mânâ da bir etkisi yoktur. Diğer üç fiilde ise, on kırâat imamı aynı okumuştur.²³⁹ Kısacası on kırâat imamına göre, burada üç tane iltifât sanatı vardır. Bu sanatın mânâ üzerindeki etkisi ise şöyledir:

مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ cümlesi مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ cümlesinden daha tesirli ve daha heybetlidir. Bunu ise başka bir âyet olan وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا²⁴⁰ âyetinden de anlıyoruz. Bu sebepten üçüncü tekil şahıs şekli tercih edilmiştir. وَأَتَيْنَا fiiline gelince “نا” zamiri ta'zim zamiridir. Veren kimsenin yüceliği ve büyüklüğünün, verme eyleminin büyüklüğüne işaret etmektedir.²⁴¹

مَا نُنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِئُهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Ey Peygamberim! **Biz** bir âyeti ve *hükümünü kaldırır* veya onu *sana* unutturursak ondan daha hayırlısını veya aynısını getiririz. Şüphesiz **Allah'ın** her şeye gücünün hakkıyla yettiğini bilmedin mi?”²⁴²

²³⁶ el-Bakara 2/253.

²³⁷ Lügatte eğmek demektir. İstılâh manasına gelince, fetha harekeyi kesreye doğru veya elif harfini ya harfine doğru eğmeye denir. Fırat, *Tecvîd ve Kırâat İlmi*, 52.

²³⁸ Paluvî, *Zubde*, 1/164.

²³⁹ Paluvî, *Zubde*, 1/164.

²⁴⁰ en-Nisâ 4/164.

²⁴¹ Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, thk. Abdurrahman Muhammed (Kahire: Muessesetu'l el-Metbû'atu'l-İslâmiyye, 1307/1938), 6/216-217.

²⁴² el-Bakara 2/106.

Âyette مَا نُنسَخُ مَا cümlesi نحن zamiri ile birinci çoğul şahsı ifade ederken, âyetin devamında gelen أَنَّهُ اللهُ kelimesi de gaipliği “üçüncü tekil şahsı” ifade etmektedir. Cenab-ı Hak ilk cümlede kendinden biz diye bahsederken, âyetin devamında Allah lafzını açıkça zikretmiştir. Böylece birinci çoğul şahıstan üçüncü tekil şahsa geçiş olup iltifât sanatı meydana gelmiştir. Kırâatler açısından baktığımız zaman مَا نُنسَخُ kelimesini İbn Âmir مَا نُنسَخُ şeklinde okumuştur. أَنَّهُ اللهُ ifadesini de on kırâat âlimi aynı okumuştur.²⁴³ On kırâatta açısından da bu âyette iltifât sanatı vardır.²⁴⁴ Bu âyet ahkâmıla ilgili bir Âyet-i Kerîme’dir. Nüzul sebebi ise şu şekildedir: Yahûdiler, Müslümanları Kabe’ye yöneldiklerinden dolayı çekemediler ve İslâm’a dil uzatmaya başladılar. Onlar, Hz. Muhammed (s.a.s.)’in ashabına önce bir âyeti emredip, ardından yasaklaması ile ilgili dedikodular yayınca ve Kur’ân’ın (haşa) Hz. Muhammed tarafından uydurulduğu iftirası atılınca bu âyet nâzil olmuştur.²⁴⁵

أَمَّنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلُّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ

“Peygamber, Rabbinden kendisine indirilen *Kur’ân’a* iman etti. Müminler de iman ettiler. Peygamber de müminler de Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve *onlar*, "Biz Allah'ın peygamberlerinden **hiçbirini diğerinden ayırmayız**" dediler. **Yine onlar, şöyle dediler:** "Rabbimiz! Emir ve yasaklarını duyduk ve itaat ettik, Rabbimiz! Senden bizi bağışlamayı dileriz ve dönüş ancak sana"dır."²⁴⁶

Âyet-i kerîme de لَا نُفَرِّقُ fiili cümlelerin akışının delalet ettiği mahzûf bir kavlin mekûlü olması²⁴⁷ ve devamındaki âyette gelen وَقَالُوا fiilinin لَا نُفَرِّقُ fiili üzerine atfedilmesi nedeniyle burada birinci çoğul şahıstan üçüncü çoğul şahsa geçiş olduğu için iltifât sanatı ihtimâli vardır.²⁴⁸ Kırâatler açısından baktığımız zaman sadece Ya’kup لَا نُفَرِّقُ şeklinde okumuştur.²⁴⁹ لَا نُفَرِّقُ cümlesinin anlamı, “Biz Allah'ın peygamberlerinden hiçbirini diğerinden ayırmayız” anlamındadır. لَا نُفَرِّقُ şeklinde okuyanlara göre ise, bu

²⁴³ Paluvî, *Zubde*, 1/137; Melâhî, *Tefsiru'l-Kur’ân*, 1/102.

²⁴⁴ Bu âyete benzeyen diğer örnekler: *el-Bakara* 2/24, 73, 172,272.

²⁴⁵ Kurtubî, *el-Câmi*, 2/301.

²⁴⁶ *el-Bakara* 2/285.

²⁴⁷ Hazfedilmiş bir قال lafzının mef’ûlü olmasıdır.

²⁴⁸ Melâhî, *Tefsiru'l-Kur’ân*, 1/263.

²⁴⁹ Haruf, *el-Muyesser*, 49; Paluvî, *Zubde*, 1/72.

fiilin fâili كل lafzına râcidir. Buna göre mânâ, “Onlar, Allah'ın peygamberlerinden hiç-birini diğerinden ayırmazlar” şeklindedir.²⁵⁰ Burada iki kıratta da itikadî açıdan peygamberler arasında ayırım yapılmaması ifade edilmektedir.²⁵¹

3. İkinci Şahıstan Birinci Şahsa Geçiş

Kelâma ikinci kişi zamiri ile başladıktan sonra birinci kişi zamiri ile devam etmektir. Bu konu ile ilgili şu örneği tespit edebildik:

إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعْمًا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

“*Ey müminler! Eğer sadakaları açıktan verirsiniz bu ne güzel olur. Eğer sadakaları gizler ve fakirlere öyle verirsiniz bu sizin için daha hayırlıdır. Allah, bu sayede sizin günahlarınızın bir kısmını örter. Allah, gizli veya âşikâr yaptıklarınızdan haberdardır.*”²⁵²

Âyeti kerîmede أَنْ تُبْدُوا fiili ve devamında gelen وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا fiilleri ikinci çoğul şahıs zamiriyle gelmiştir. يُكَفِّرُ fiili ise, üçüncü tekil şahıs zamiriyle gelmiştir. يُكَفِّرُ şeklinde okuyan kırâat imamları İbn-i Âmir ve Hafs'tır. Kırâat imamlarından Kalûn, İbn-i Kesîr, Ebû Bekir Şûbe ve Ebû Ca'fer burayı نَكَفَّرُ şeklinde birinci çoğul şahıs zamiri ile okumuşlardır. Diğer kırâat imamları ise نَكَفَّرُ şeklinde Ra'nın sükûnu ile kırâat etmişlerdir.²⁵³ Ayrıca her üç kırâatte de iltifât meydana gelmektedir. Burayı نَكَفَّرُ ve نَكَفَّرُ şeklinde okuyanlara göre, ikinci çoğul şahıs zamirinden birinci çoğul şahıs zamirine geçişte bir iltifât söz konusu iken, يُكَفِّرُ şeklinde okuyanlara göre ise, ikinci çoğul şahıs zamirinden üçüncü tekil şahıs zamirine bir iltifât söz konusudur. Buradaki kırâat farklılığının hem mânâ hem de lafız üzerinde etkisi olmuştur. يُكَفِّرُ şeklinde okuyanlara göre mânâ şöyle olur: “Allah, bu sayede sizin günahlarınızın bir kısmını örter.” نَكَفَّرُ şeklinde birinci çoğul şahıs zamiri ile okuyanlara göre ise mânâ şöyle olur: “Biz sizin günahlarınızın bir kısmını örteriz.”²⁵⁴

²⁵⁰ Kurtubî, *el-Câmi* ' , 4/492; Râzî, *Meîâtîhu 'l-Gayb*, 7/144.

²⁵¹ Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: Dâr'u Tûnusiyyeti lin-Neşr, 1984), 3/132-133.

²⁵² el-Bakara 2/271.

²⁵³ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, ts., 2/236; Haruf, *el-Muyesser*, 46; Paluvî, *Zubde*, 171.

²⁵⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, 1/263; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 152; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, 1/160.

Buradaki faydayı şöyle açıklamamız mümkündür: Cenab-ı Hakk'ın günahları ve kusurları affedenin bizatihi kendi olduğunu açıklaması, günahkâr açısından bir güven ortamı oluşturmakta ve affedilmeye yönelik gayretinin ve çabasının artmasına vesile olmaktadır.

4. İkinci Şahıstan Üçüncü Şahsa Geçiş

Kelâma ikinci kişi zamiriyle başlanan bir söze üçüncü kişi zamiriyle devam edilmesine denir. İbn Cinnî bu geçişlerle ilgili şöyle söylemektedir: “İkinci şahıstan üçüncü şahsa veya üçüncü şahıstan ikinci şahsa olan geçişlerin sebebini sadece dilsel genişleme veya lafızlarla ilgili tasarruflarla sınırlamamak gerekir. Daha önemli ince-likleri ortaya koymak için geçişler yapılmıştır.”²⁵⁵ Bu bilgilerden hareketle tespit edebildiğimiz örnekler şunlardır:

وَإِذْ قُلْنَا يَا مُوسَىٰ لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاجِدِ فَادْعِ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُثْمِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِيهَا وَبَصَلِهَا قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَىٰ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلِيلَةُ وَالْمَسْكَانَةُ وَبَاؤُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّاتِ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ

“*Ey İsrâiloğulları!* Hani siz, "Ey Musa! Biz bir tek yiyeceğe asla sabredemeyeceğiz, bu sebeple Rabbine bizim için dua et de bizim için yeryüzünde biten kabak ve salatalık, buğday ve sarımsak, mercimek, soğan ve benzeri sebze ve tahıl yetiştirsin" demiştiniz. Bunun üzerine Musa size dedi ki: *Ey İsrâil oğulları!* Siz daha düşük olanı daha iyi olan ile değiştirmek mi istiyorsunuz? **Öyle ise şehre inin**, çünkü istedikleriniz orada var. **Onlara zillet ve meskenet, sefalet ve miskinlik damgası vuruldu** ve Allah'ın gazabına uğradılar. Böyle oldu şüphesiz onlar, Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar ve haksız yere peygamberleri öldürüyorlardı. Bütün bunlar, isyan etmeleri ve haddi aşmaları sebebiyle oldu.”²⁵⁶

Âyet-i kerîmede اهْبِطُوا fiili ikinci çoğul şahsı ifade eden bir emir cümlesidir. Devamında gelen ضُرِبَتْ fiili ise, üçüncü tekil şahıs zamirini bildiren edilgen di'li geçmiş zaman bir fiildir. Burada ikinci çoğul zamiri ile başlayan bir söze üçüncü tekil

²⁵⁵ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/146.

²⁵⁶ el-Bakara 2/61.

zamiriyle devam edilmiştir. Kısacası burada ikinci çoğul zamirinden üçüncü tekil zamirine bir geçiş olup iltifât sanatı meydana gelmiştir.²⁵⁷ On kırâat imamı da bu iki kelimeyi Mushaf'taki gibi okumuştur.²⁵⁸ On kırâate göre de burada iltifât sanatı vardır.

Bu iki âyetin ifade ettiği mânâyı şu şekilde izâh etmemiz mümkündür: Cenab-ı Hak, İsrailoğullarına çölden inmelerini emrettikten sonra zilletin onları kaplayıp kuşattığını ifade etmektedir. Buradaki emir, onları aciz bırakmak mânâsı taşımaktadır. Çünkü İsrailoğullarına böyle bir emir yapıldığı zaman çölde idiler. Bu emir aslında onlar için bir cezadır. İsrailoğulları tıpkı bir kafeste hapsedilmiş gibi zillete mâhkum olmuşlardır ya da çamurun duvara yapıştığı gibi zillet illeti onların üzerine yapışmıştır. Burada “zillet” kelimesinin mânâsı hâkir iken, “meskenet” kelimesinin anlamı ise, fakirliktir. Bundan dolayı onlar zillet içinde olup perişan haldedirler ya da Müslümanlar onlardan iki kat cizye almasın diye kendilerini perişan halde göstermektedirler.²⁵⁹

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتُمْ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعِ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ

“Ey Müslümanlar! İşte bu şekilde biz, Peygamber size örnek olsun, siz de insanlara örnekler olun diye sizi orta, dengeli, ölçülü ve adil bir toplum yaptık. **Yöneldiğiniz kible Bey-ti Makdis’i, Peygambere tabi olan mümin kimseyi,** topukları üzerine geri dönüp dinini terk eden kimseden ayırt edip ortaya çıkarmak için *Kâbe*’ye değiştirdik. Bu değişiklik, ancak Allah’ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelir. Allah, sizin daha önce kıldığınız namazı zayi edecek değildir. Şüphesiz Allah, insanlara kesinlikle çok şefkatli, çok merhametlidir.”²⁶⁰

Âyette *كُنْتُمْ عَلَيْهَا* cümlesi ikinci tekil şahsı ifade ederken, âyetin devamında gelen *مَنْ يَتَّبِعِ الرَّسُولَ* cümlesi ise, üçüncü tekil şahsı ifade etmektedir. Âyet, ilk olarak muhatap sîgası ile başlamış ardından gaip sîgasına geçiş yapılmıştır.²⁶¹ On kırâat imamı da bu iki kelimeyi Mushaf’taki gibi okumuştur.²⁶² Aslında bu âyette *كُنْتُمْ عَلَيْهَا* cümlesinden

²⁵⁷ Tabl, *Uslûbu’l-İltifât*, 190. Benzer örnekler: 2/58.

²⁵⁸ Haruf, *el-Muyesser*, 9.

²⁵⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 79; Kurtubî, *el-Câmi*, 2/142; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 3/104.

²⁶⁰ el-Bakara 2/143.

²⁶¹ Tabl, *Uslûbu’l-İltifât*, 190.

²⁶² Haruf, *el-Muyesser*, 22.

sonra *مَنْ يَتَّبِعْكَ* cümlesinin gelmesi gerekirken üçüncü tekil şahıs şeklinde gelmesi iltifâta sebep olmuştur.

âyeti ile ilgili iki izâh yapılmıştır:²⁶³

1. Cümle, kıblenin belirlenmesindeki hikmeti açıklamaktadır. Peygamberimiz (s.a.s.) Mekke’de iken Kâbe’ye doğru namaz kılıyordu. Hicretten sonra Yahûdiler’in kalbini İslâm’a ısındırmak için Beyt-i Makdis’e doğru namaz kılmakla emir olunmuştu. Rasûlullah (s.a.s.) daha sonra tekrardan Kâbe’ye döndürülmüştür. Bu olay sebebi ile bizim bu âyeti şöyle anlamamız mümkündür: Biz, seni oraya ancak insanları imtihan edip denemek için döndürdük.

2. Cümlede Beyt-i Makdis’e doğru namaz kılmanın hikmeti açıklanmaktadır. Bu doğrultuda Peygamberimize şöyle denilmiştir: Asıl olan hüküm Kâbe’ye yönelmektir. Beyt-i Makdis’e olan yönelmen geçici bir sebep ile idi. Bu da insanları imtihan etmek ve kimin Peygambere ittibâ edip etmeyeceğini görmek içindi.”

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَقُّقُ فَيُحْرَجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

“*Ey İsrâiloğulları!* Sonra ölünün dirilmesinin ardından **kalpleriniz katılaştı**, taş gibi, hatta daha şiddetli katı oldu. Çünkü öyle taşlar vardır ki ondan ırmaklar fişkirir, öyle taşlar vardır ki yarılr da ondan su çıkar, öyle taşlar vardır ki Allah korkusundan yuvarlanır. Allah **yaptıklarınızdan** gafil değildir.”²⁶⁴

Âyette *ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ* cümlesi muhatap sîgayla başlamıştır. Âyetin sonunda kırâat farklılığından dolayı gâip sîgasına geçiş yapılmıştır. Çünkü İbn-i Kesîr *تَعْمَلُونَ* kelimesini *يَعْمَلُونَ* şeklinde okumuştur.²⁶⁵ Ayrıca *ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ* cümlesi Kâlun, İbn Kesîr ve Ebû Ca’fer kırâatlerinde geçiş esnasında sîlâ ile okunmuştur.²⁶⁶ Bu âyette sadece İbn Kesîr kırâatine göre zamir iltifâtı meydana gelmiştir. Zamirler arasındaki bu geçişler, muhatap ile gaip arasında olmuştur.

Ayrıca bu âyette *تَعْمَلُونَ* şeklindeki kırâatin anlam, “Allah yaptıklarınızdan gafil değildir” şeklindedir. Burada Cenabı Hakk’ın bizzat İsrailoğullarına yönelik tehdidi

²⁶³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 4/116.

²⁶⁴ el-Bakara 2/74.

²⁶⁵ Haruf, *el-Muyesser*, 11. Diğer geçtiği yerler el-Bakara 2/85, 2/281.

²⁶⁶ Paluvî, *Zubde*, 1/66.

Kim benim doğru yolu göstericilerime ve kitaplarıma uyarsa işte onlara bir korku yoktur ve onlar mahzun da olmazlar.”²⁷³

فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ cümlesinde ikinci çoğul şahıs zamiri kullanılırken, فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ âyetinde ise, üçüncü çoğul şahıs zamiri kullanılmıştır. Kırâatler açısından bak-tığımız zaman فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ cümlesini Verş ve Sûsî ibdâl ile, فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ cümlesini ise Kâlun ve İbn-i Kesir sîlâ²⁷⁴ ile Hamza ise, عَلَيْهِمْ kelimesini hâ'nın ötre-siyle okumuştur. Bu âyette ikinci çoğul şahıs zamirinden üçüncü çoğul şahıs zamirine bir geçiş olup on kırâatte de iltifât sanatı meydana gelmiştir.²⁷⁵ Ayrıca âyetteki اهْبُطُوا “inin” emri ile beraber Hz. Âdem hitap mevkinden gıyâb mevkine inmiş bulunmaktadır.²⁷⁶

5. Üçüncü Şahıstan Birinci Şahsa Geçiş

Kelâma üçüncü kişi zamiri ile başladıktan sonra birinci kişi zamirine geçiş ya-pılmasıdır. Bu konu ile ilgili tespit edebildiğimiz örnekler şunlardır:

الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ
اللَّهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ

“Hac ayları bilinen aylar *şeval, zilkade ve zilhiccenin on günüdür*. Kim bu ay-larda hac yapmaya karar verir ve *ihrama girerse* artık hacda *bu kimse için*, cinsel ilişki ve edepsizlik, itaatsizlik ve isyan, kavga ve tartışma yoktur. Siz hayır, *hasenat ve salih* amel olarak her ne yaparsanız **Allah, onu bilir** ve *mükâfatını verir*. *Yolculuk için* azık hazırlayın, şüphesiz azıkların en hayırlısı takvadır. Ey akıl sahipleri! **Bana karşı gel-mekten sakının**.”²⁷⁷

Âyette يَعْلَمُهُ اللهُ cümlesi gaipliği “üçüncü tekil şahıs” ifade ederken, devamında gelen وَاتَّقُونِ âyeti ise, mütekellimi “birinci tekil şahıs” ifade etmektedir. يَعْلَمُهُ اللهُ cümlesinde gaipliği ifade eder dememizin sebebi burada zâhir ismin kullanıldığı yerler sa-dece gaip zamirlerinin olduğu yerlerdir. Bundan dolayı zâhir isme isnat edildiği bir yerde o ismi gaip “üçüncü tekil şahıs” olarak isimlendirilir. وَاتَّقُونِ fiilini Ebû Amr (ö.

²⁷³ el-Bakara 2/38.

²⁷⁴ Paluvî, *Zubde*, 1/66.

²⁷⁵ Haruf, *el-Muyesser*, 7.

²⁷⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/278.

²⁷⁷ el-Bakara 2/197.

154/771) Ebû Ca'fer (ö. 130/747), Ya'kup el- Hâdrâmî (205/821) gibi kırâat âlimleri ن harfini isbât²⁷⁸ ile okumuşlardır.²⁷⁹ Bu âyette üçüncü tekil şahıstan birinci tekil şahsa bir geçiş olup on kırâatte de iltifât zamiri meydana gelmiştir.²⁸⁰ وَأَنْتُمْ emir cümlesinde Allah'ın azametine ve yüceliğinin kâmil olmasına bir uyarı bulunmakta ve kalplere korku salınmaktadır.²⁸¹

تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ

“Ey Peygamberim! **Bu anlatılanlar, Allah'ın âyetleridir.** Bu âyetleri hak ile sana okuyup anlatıyoruz. Şüphesiz sen kesinlikle insanlara gönderilen peygamberlerdensin.”²⁸²

تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ cümlesi gaipliği “üçüncü tekil şahsı” ifade ederken, devamında gelen نَتْلُوهَا cümlesi ise, birinci çoğul şahsı ifade etmektedir. Bu âyette üçüncü tekil şahıstan birinci çoğul şahsa bir geçiş söz konusudur. Kırâat imamlarından Verş, تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ âyetindeki تِلْكَ kelimesini medd-i bedel ile okumuştur.²⁸³ Bu okuyuş tarzı sadece uzatma ile alakalı olduğu için mânâ üzerinde bir etkisi yoktur. Bu âyette on kırâat açısından zamir iltifâtı meydana gelmiştir.

6. Üçüncü Şahıstan İkinci Şahsa Geçiş

Kelâma üçüncü kişi zamiri ile başladıktan sonra ikinci kişi zamiri ile devam etmektir. Zemahşerî (ö. 538/1144)'ye göre gaipten muhataba geçişteki incelik kelâmda çeşitlilik ve farklılık sağlamasıdır. Bir üslûptan başka bir üslûba geçiş yapılacağı zaman işiten kimseyi dinç tutmak ve dinleyeni uyarmak için bu geçiş yapılır.²⁸⁴ İbnu'l Esir (ö.637/1239) de gaipten muhataba geçişteki incelik muhatabın durumunu yüceltmek için olduğunu söylemiştir.²⁸⁵ Burada diğer bir faydası ise, Cenab-ı Hakk'a ve din adına olumsuz bir durum ve saygısızlık olduğu zaman bu menfi “olumsuz” davranışın gaip

²⁷⁸ Bir şeyin var kılınması yani sabitlemek manasına gelmektedir. Bu sabit kılma eylemi harfi med olan vav, ya elifte olur. Buradaki mesele bu harfi medlerin kelime sonunda belirtilip belirtilmemesi ile alakalı olup aslında Kur'an'ın yazısını ile ilgili bir mevzudur. Geniş bilgi için bkz. Ünal, *Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 32.

²⁷⁹ Haruf, *el-Muyesser*, 45.

²⁸⁰ Tabl, *Uslûbu'l-İltifât*, 190.

²⁸¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 5/185.

²⁸² el-Bakara 2/252.

²⁸³ Paluvî, *Zubde*, 1/87.

²⁸⁴ İbnu'l-Esir, *el-Meselü's-Sâ'ir*, 168.

²⁸⁵ İbnu'l-Esir, *el-Meselü's-Sâ'ir*, 169.

zamiri ile ifade edilmesi daha uygun görülmüştür. Bu kötü davranışın cezasının ne kadar büyük olduğu da muhatap zamiri ile ifade edilmiştir. Çünkü bu zamirin etkisi gaip zamirine göre daha çoktur.²⁸⁶ Bu bilgilerden hareketle bu konu ile ilgili tespit edebildiğimiz örnekler şunlardır:

قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا
وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ

“Ey Peygamberim! Gerçekten biz, senin yüzünü semaya çevirip durduğunu görüyoruz. Bu sebeple seni, razı olduğun kibleye kesinlikle çevireceğiz. Artık yüzünü ve göğsünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Ey müminler! Siz de nerede olursanız olun yüzünüzü ve göğsünüzü Mescid-i Haram tarafına çevirin. Kendilerine kitap verilen Yahudi ve Hıristiyanlar, kesinlikle bilirler ki Rablerinden gelen kible değişikliği ile ilgili emir, bir hakktır. Allah, onların yaptıklarından gafil değildir.”²⁸⁷

Âyette لَيَعْلَمُونَ cümlesindeki لَيَعْلَمُونَ fiili gaip zamiri olan “و” zamirini ihtiva etmektedir. Âyetin devamında kırâat farklılığından dolayı تَعْمَلُونَ fiiline geçiş olup bu fiil ise “انتم” zamirini içermektedir. Kırâatler açısından baktığımız zaman تَعْمَلُونَ fiilini, kırâat imamlarından İbn-i Âmir, Kisaî, Hamza, Ravh, Ebû Ca’fer تَعْمَلُونَ şeklinde okumuşlardır.²⁸⁸ لَيَعْلَمُونَ fiilinden sonra تَعْمَلُونَ fiiline geçişte iltifât meydana gelmiştir.²⁸⁹ Buradaki iltifât sanatı gaipten muhatap sîgasına geçiş esnasında olmuştur. Buradaki kırâat farklılığı hem lafzı hem de mânâyı etkilemiştir.

لَيَعْلَمُونَ şeklinde okuyanlara göre mânâ şudur: “Allah, onların yaptıklarından gâfil değildir.” تَعْمَلُونَ şeklinde okuyanlara göre mânâ şu şekilde olur: Allah sizin yaptıklarınızdan gâfil değildir. Buradaki hitap eğer Müslümanlar için kabul edilirse, onlar için bir vaad ve müjde vardır. Buna göre mânâ şöyle olur: Dini kabul etmenizdeki çalışma ve gayretleriniz bana gizli değildir. Bundan dolayı sizin sevaplarınızı tasta-mam veririm. Eğer hitâbın Yahudiler için olduğu kabul edilirse, bu onlar için bir tehdit ifade etmektedir. Bu da Allah’ın bütün insanlara mükâfat ve ceza vermesinden gâfil olmadığı mânâsı anlaşılmaktadır.²⁹⁰ Bu âyette iltifât sanatının anlama kattığı inceliği

²⁸⁶ Mollaİbrahimoglu, “İltifât Sanatı”, 22.

²⁸⁷ el-Bakara 2/144

²⁸⁸ Haruf, *el-Muyesser*, 22; Paluvî, *Zubde*, 1/143.

²⁸⁹ Benzer örnekler: **el-Bakara 2/ 85-96-149.**

²⁹⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 4/139; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, 1/112; Ebussuûd, *İrşâd*, 1/170.

şöyle özetlememiz mümkündür: Allah Teâla'nın Yahûdilere ve inkârcılara karşı uyguladığı korkutma ve ceza metoduna karşı Müslümanlara müjde ve mükafat metodunu uygulamasıdır.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُعْرِضُونَ

“Hani bir zamanlar biz İsrâiloğullarından, "Sadece Allah'a ibadet edeceksiniz, anne ve babaya, yakın akrabaya, yetimlere ve fakirlere ihsanda bulunacaksınız" diye kesin söz almış ve "insanlara iyi ve güzel söz söyleyin, namazı dosdoğru kılın ve zekâtı verin" diye emretmiştik. Sonra ey Yahudiler! Siz, azınız hariç sözünüzden dönmüştünüz. Sizler hâlâ yüz çeviren kişilersiniz.”²⁹¹

Âyet-i kerîmede geçen لَا تَعْبُدُونَ fiil cümlesini kırâat âlimlerinden İbn-i Kesîr, Hamza, Kisâi لَا يَعْْبُدُونَ şeklinde okumuşlardır.²⁹² Bu kırâatlere göre iltifât sanatı meydana gelmiştir. Çünkü لَا يَعْْبُدُونَ fiilinden تَوَلَّيْتُمْ fiiline geçiş söz konusudur. Burada üçüncü çoğul şahıstan ikinci çoğul şahsa geçilerek üslûp değiştirilmiştir.²⁹³ Buna göre mânâ “Hani biz onlardan ancak Allah’a ibadet edeceklerine dair söz almıştık” şeklinde olur. Böylece o kişilerin gâip olduğu ve onlardan haber verildiği anlaşılır veya burada hitap, Hz. Peygamber (s.a.s.) devrinde yaşayanlarla önceki devirlerde yaşayan Yahudilere’dir. Burada bir genelleme söz konusudur. Gaiple önceki Yahudilerin, muhatap zamiri ile Peygamber devrinde yaşayan Yahudilerin kast edilmesi iltifât yoluyla sağlanmıştır.²⁹⁴

Üçüncü çoğul şahıs zamiri ile gelen اللَّهُ لَا يَعْْبُدُونَ kırâatinde İsrailoğullarına bir azarlama ve kınama söz konusudur. Çünkü onlar Allah’a verdikleri söze riâyet etmediler ve onu bozdular. Ancak اللَّهُ لَا تَعْبُدُونَ kırâatine gelince اللَّهُ لَا يَعْْبُدُونَ cümlesi ile

²⁹¹ el-Bakara 2/83.

²⁹² Haruf, *el-Muyesser*, 12; İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, ts., 2/218.

²⁹³ Şihâbeddin Mahmûd b. Abdillâh Âlûsî, *Rûhu'l-Me'âni fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Meşânî*, thk. Mâhir Habuş (Beyrut-Lübnan: Muessesetu'r-Risâle, 1431/2010), 2/281; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 84; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*. (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1928), 1/17.

²⁹⁴ Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, 1/91; Celâleddin Mahallî-Celâleddin Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn* (Dimeşk- Beyrut: Dâru İbni Kesir, 1437/2016), 12.

hiçbir şeye ibadet etmemeyi zorunlu kılmaktadır. Ardından gelen *إِلَّا اللَّهُ* ifadesi ile onları, ancak Allaha korkmaya, günahlarından vazgeçmeye ve atalarının taptikları ilâhlardan yüz çevirmeye müsaade etmesi mânâsını taşımaktadır.²⁹⁵

أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى قُلْ ءَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمْ اللَّهُ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

“*Ey Yahudiler ve Hristiyanlar! Yoksa siz, "Şüphesiz İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve Yakup'un torunları Yahudi veya Hristiyan mı" diyorsunuz? Ey Peygamberim! Onlara de ki: Siz mi daha iyi bilirsiniz yoksa Allah mı? Allah'tan gelen yanındaki şahitliği, İbrahim'in tek Allah'a iman eden bir Müslüman olduğunu gizleyenlerden daha zâlim kim olabilir? Bilesiniz ki Allah yaptıklarınızdan gafil değildir.*”²⁹⁶

Âyette *تَقُولُونَ* fiilini Kâlûn, İbn Kesîr, Ebû Bekir Şu'be, Ebû Ca'fer ve Ravh *يقولون* şeklinde okumuşlardır.²⁹⁷ Bu âyette üçüncü çoğul şahıs “*يقولون*” ile başlayan cümle ikinci çoğul şahıs “*تَعْمَلُونَ*” ile bitmektedir. Burada gaipten muhataba bir geçiş olup Kâlûn, İbn Kesîr, Ebu Bekir Şu'be, Ebû Ca'fer ve Ravh kırâatlerine göre iltifât sanatı meydana gelmiştir.

Bu âyette Yahudi ve Hristiyanlar yukarıda sayılan peygamberlerin kendi dinlerinden olduğunu iddia etmektedirler. Onlar, günahlarının çirkinliğinden, buldukları konumun kötülüğünden ve Allah'a iftira attıklarından dolayı, Cenab-ı Hak onları muhatap bile almamış ve onlardan yüz çevirmiştir.²⁹⁸

7. Zamir ve Zâhir İsim Arası Geçiş

7.1. Zâhir İsim Yerine Zamire Geçiş

Bir kelâmda zâhir isim yerine zamirin gelmesi şeklinde oluşan geçişlerdir. Genelde bu isimlerin yerlerine şân ya da kıssa zamirleri gelir. Bu zamirler cümlenin başında bulunur. Kendisinden sonra gelen cümle ya da kelime bu zamiri açıklar.²⁹⁹ Bu

²⁹⁵ Melâhî, *Tefsiru'l-Kur'an*, 1/141.

²⁹⁶ el-Bakara 2/140 Benzer âyet: **el-Bakara 27-28.**

²⁹⁷ Haruf, *el-Muyesser*, 21; Paluvî, *Zubde*, 1/142.

²⁹⁸ Melâhî, *Tefsiru'l-Kur'an*, 1/172.

²⁹⁹ el-Hac 22/46

şekilde gelmesinin sebebi zamirden sonra gelen cümle veya kelimenin önemini vurgulamak ya da mânâyı pekiştirmek içindir. Bu zamirler cümleye bir ön hazırlık mahiyetindedirler.³⁰⁰

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ

De ki: “O, Allah’tır, tektir.”³⁰¹

Bu âyetteki هو zamiri, zamir-i şândır. Kendisinden sonra gelen “Allah” kelimesi bu zamiri açıklamaktadır. الشان olan isim yerine هو olan zamir kullanılmıştır.³⁰² Kısacası burada zâhir isim yerine zamirin kullanıldığını görmekteyiz.³⁰³ Bu âyette bu şekilde kullanılmasının sebebi; kendisinden sonra gelen kelimenin önemine vurgu yapmak içindir.

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ

“Şüphesiz, biz onu **Kur’ân’ı** Kadir gecesinde indirdik.”³⁰⁴

Âyette إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ cümlesinde zâhir isim yerine zamir gelmiştir. Bu âyetin أَنْزَلْنَا القُرْآنِ şeklinde gelmesi icap ederken, zamir şeklinde gelmiştir.³⁰⁵ Çünkü bu âyette أَنْزَلْنَا fiilini göz önünde bulundurduğumuzda maksadın açık olması sebebiyle Kur’ân lafzı yerine zamir gelmiştir.³⁰⁶

7.2. Zamir Yerine Zâhir İsme Geçiş

Bir kelâmda zamir yerine zâhir ismin gelmesi şeklinde oluşan geçişlerdir.³⁰⁷ Bu geçişler ifadeyi pekiştirmek, bunu işiten kimsenin içindeki korkuyu artırmak, zâhir olan ismi muhatabın beynine iyice yerleştirmek, kendine isnad edilen durumun ilginç

³⁰⁰ Kazvîni, *el-İzâh*, 66; Bulut, *Belâgat*, 87.

³⁰¹ İhlâs 112/1.

³⁰² Bu örnekte الشان kelimesi takdiri olarak gelmiştir. Cümlede bizzat gelerek üslûp muhalefetine neden olmamıştır. Bundan dolayı iltifât kapsamında değerlendirmeyenler olmuştur. Tabl, *Uslûbu'l-İltifât*, 120.

³⁰³ Sekkâki, *Miftâhu'l-Ulûm*, 198.

³⁰⁴ Kadr 97/1.

³⁰⁵ Benzer örnekler için bkz. Yûsuf 12/2; Duhân 44/3.

³⁰⁶ Bulut, *Belâgat*, 88.

³⁰⁷ Benzer örnekler İsra 17/105; el- Mücadele 58/22; et-Tevbe 9/12; es-Sad 38/4.

hüküm içermesinden dolayı diğer hükümlerden ayırmak, merhamet istemek gibi gayelerle zamirden zâhir isme geçişler yapılabilmektedir.³⁰⁸ Bu geçişleri türünü de kendi içinde iki kısma ayırmak mümkündür:

7.2.1. Zâhir İsmi Tekrarının Zamirinin Yerine Geçiş

Aynı âyet içinde önceden zikredilen ismi zâhirin ikinci kez tekrarlanması şeklinde oluşmaktadır. Burada ikinci isim yerine zamir gelmesi gerekirken, zâhir isim gelmiştir.

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ

“De ki: “O, Allah’tır, tektir. **Allah Samed’dir**, Herkes Allah’a muhtaçtır, O kimseye muhtaç değildir.”³⁰⁹

Âyette “Allah” ismi iki kez tekrar edilmiştir. İkinci tekrarda cümlenin normal akışında هُوَ الصَّمَدُ denilmesi gerekirken اللَّهُ الصَّمَدُ şeklinde zâhir isim şeklinde getirilmiştir.³¹⁰ Bunun sebebi, mânâyı muhatabın zihnine iyice yerleştirmek ve Allah’ın birliğine vurgu yapmaktır.³¹¹

وَبِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَّلَ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا

“Biz Kur’ân’ı *toptan dünya semasına* hak ile indirdik ve **o da hak ile indi**. Ey Peygamberim! Biz seni ancak müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik.”³¹²

Âyet وَبِالْحَقِّ ifadesi ile başlamıştır. Âyetin başında وَبِالْحَقِّ ismi geçtiği için devamında وَبِالْحَقِّ نَزَّلَ olarak gelmesi gerekirken, نَزَّلَ وَبِالْحَقِّ şeklinde gelmiştir. Burada zamir gelmesi gereken yerde zâhir isim gelmiştir.³¹³

Yukarıda bahsi geçen zâhir isim yerine zamire geçiş ve zâhir ismin tekrarının zamirinin yerine geçişi iltifât türleri arasında sayılmamıştır. Çünkü iltifâttaki farklılık ancak ifade tarzındaki benzer iki unsur arasında olması gerekmektedir. Bu özellik ise, birazdan zikredeceğimiz önceden zikri geçen zamirin zâhir ismine geçişi bölümünde

³⁰⁸ Bulut, *Belâgat*, 88-89; Kazvînî, *el-İzâh*, 67.

³⁰⁹ İhlâs 112/1-2.

³¹⁰ Sekkâkî, *Miftâhu 'l-Ulûm*, 196.

³¹¹ Kazvînî, *el-İzâh*, 66; Bulut, *Belâgat*, 87.

³¹² İsrâ 17/105.

³¹³ Tabl, *Uslûbu 'l-İltifât*, 119-120. Bu örnekteki وَبِالْحَقِّ zamiri takdirî olarak gelmiştir. Cümlede bizzat gelerek üslûp muhalefetine neden olmamıştır. Bundan dolayı bu geçiş iltifât olarak değerlendirmeyenler de olmuştur.

gerçekleşmektedir. Bu sebeple sadece zikri geçen bölüm iltifât kapsamında değerlendirilmektedir. Diğer iki bölümün iltifâttan sayılmamasının nedeni ise, bu iki geçişteki muhâlefet kelâmında açıkça zikredilmiş bir dil kuralı sebebiyle olmayıp, Arapça dil kuralları açısından takdirî ilkesine (kelâmında açıkça zikredilmemiş) bağlı olarak gerçekleşmiştir.³¹⁴

Ayrıca ilk dönem dilbilim âlimleri bu üç bölümü iltifât olarak kabul etse de Kazvinî, Sekkakî gibi âlimler bunu “Hurucu'l Müsnedi ileyh ala Hilâfî Mukteze'z-Zahir başlığı altında ele almıştır. İbn Kuteybe de "Hurucu'l-Kelâm an Mukteze'z-Zahir³¹⁵" başlığında iltifât konusunu işlemiştir.³¹⁶ Zerkeşi de aynı şekilde bunları iltifâtın bir türü olarak ele almayıp, farklı bir üslûp tarzı olarak ele almıştır.³¹⁷ Biz de yukarıda verdiğimiz bilgilerden hareketle bu bölümle ilgili sadece önceden zikri geçen zamirin zâhir isme geçiş bölümünü iltifât kapsamında değerlendirmeye çalışacağız.³¹⁸

7.2.2. Önceden Zikri Geçen Zamirin Zâhir İsme Geçiş

Aynı âyette önceden zikredilen zamirin ikinci kez zâhir isim olarak zikredilmesidir. Bu konu ile alakalı tespit edebildiğimiz örnekler şunlardır:

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَأَتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَنَاتِ
وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَلَكِنْ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ
أَمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ

“*Ey Peygamberim!* İşte bunlar peygamberler! **Biz** onların bir kısmını bir kısmından üstün kıldık. **Allah**, onlardan kimisi ile konuştu ve bazılarının derecelerini yükseltti. Biz Meryem oğlu İsa'ya deliller, *mucizeler* verdik ve onu kutsal ruh *Cebrail* ile destekledik. Eğer Allah isteseydi, peygamberlerin ardından gelen toplumlar, kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat ihtilaf ettiler,

³¹⁴ Tabl, *Uslûbu'l-İltifât*, 120.

³¹⁵ Kelâmın zâhirin gereğinin dışına çıkması bölümüdür.

³¹⁶ Kazvinî, *el-İzâh*, 154-156.

³¹⁷ Dağ, *Kur'an'da Üslûp Diyalektiği*, 135.

³¹⁸ Modern dönemde yazılan bazı tezlerde bu şekilde tasnif yapanlar olmuştur. Tabl, *Uslûbu'l-İltifât*, 120.

bu sebeple onlardan kimi iman etti, kimi de inkâr etti. Eğer Allah, isteseydi birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat Allah, dilediğini yapar.”³¹⁹

Âyetin başında Cenab-ı Hak kendinden “biz” diye bahsetmektedir. Âyetin devamında Allah lafzını açıkça zikretmiştir. Burada zamirden zâhir isme bir geçiş söz konusudur. Kırâatler açısından baktığımızda on kırâat imamı da bu şekilde okumuştur.³²⁰ Burada Allah isminin iltifât yoluyla gelmesinin sebebi, Allah’a karşı saygılı olmayı ve yüceliği öğretmek, Allah’ın dereceleri yükseltme ve doğrudan Allah’la muhatap olma arasındaki bağa işaret, ayrıca öncesinde geçen mutlak üstünlük ile hemen ardından mucizelerin gelmesi ve bunların Cebrâil ile desteklenmesi arasındaki alakayı göstermek için iltifât yoluyla gelmiştir.³²¹ Ayrıca bu âyette birinci çoğul şahıstan üçüncü tekil şahsa geçiş olup zamir iltifâtına da örnek teşkil etmektedir. Çünkü zâhir isimler bünyesinde gaiplik mânâsını da barındırmaktadır. Aralarındaki fark ise; zâhir isimlerde bir sınırlandırma ve hususilik varken, gaip olan zamirlerde böyle bir sınırlandırmanın olmaması ve umumilik mânâsını ifade etmesidir.³²²

إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهِيَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

“Ey müminler! Eğer sadakaları açıktan verirsiniz bu ne güzel olur. Eğer sadakaları gizler ve fakirlere öyle verirsiniz bu sizin için daha hayırlıdır Allah, bu sayede sizin günahlarınızın **bir kısmını örter. Allah, gizli veya âşikâr yaptıklarınızdan haberdardır.**”³²³

Âyette نُكْفِرُ şeklinde okuyan kırâat imamları İbn-i Âmir ve Hafs’tır. Kırâat imamlarından Ebû Amr, İbn-i Kesir, Ebu Bekir Şûbe ve Ya’kup burayı نَكْفِرُ şeklinde mütekellim sîgası ile kırâat etmişlerdir. Diğer kırâat imamları ise نُكْفِرُ şeklinde Ra’nın sükûnu ile kırâat etmişlerdir.³²⁴ On kırâat açısından da baktığımızda zamirden zâhir isme bir geçiş olmuştur. نُكْفِرُ ve نُكْفِرُ şeklinde kırâat edenlere göre bu iki fiilde de birinci

³¹⁹ el-Bakara 2/253

³²⁰ Haruf, *el-Muyesser*, 42.

³²¹ Ebussuûd, *İrşâd*, 1/246.

³²² Tabl, *Uslûbu'l-İltifât*, 121.

³²³ el-Bakara 2/271.

³²⁴ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, ts., 2/236; Haruf, *el-Muyesser*, 46; Paluvî, *Zubde*, 171.

çoğul şahıs zamiri “mütekellim zamiri” mevcuttur. Âyetin devamında وَاللّٰهِ ismiyle zamir açıkça zâhir isim şeklinde gelmiştir. Ayrıca bu kırâat imamlarına göre bu iki lafızda birinci çoğul şahıstan üçüncü tekil şahsa geçiş yapılmıştır. Böylece zamir iltifâtı da meydana gelmektedir. يُكْفِّرُ şeklinde okuyan kırâat imamları göre de sadece zamirden zâhir isme geçiş olup iltifât meydana gelmiştir.

Kırâatler arası anlam farklılığına baktığımız zaman نُكْفِرُ ve يُكْفِّرُ fiilleri arasında günahları Allah’ın örtmesi açısından mânâ birliği vardır. Diğer fiil olan تُكْفِرُ kırâatinde günahları örtme işinin sadakaları gizlemeye tahsis edilmesi mânâsını ifade etmektedir. Çünkü bu kelime ikinci şartın cevabı olan فَهُوَ خَيْرٌ لِّكُمْ cümlesi üzerine matuftur. Aynı şekilde يُكْفِرُ fiili cümle-i isti’nafiyeye dediğimiz başlangıç cümlesi olması hasebiyle umum mânâsı ifade etmektedir. Her ne kadar cumhura göre gizleme işi daha hayırlı olsa da sadakanın hem açıktan verilmesi hem de gizliden verilmesi günahları örtme işiyle bağlantılı olduğu bu fiilden anlaşılmaktadır.³²⁵

Kırâatler arasını cem ettiğimiz zaman şu mânâ ortaya çıkmaktadır: Sadakaları gizleyerek vermek her ne kadar açıktan vermekten daha efdâl olsa da bu kırâatler sadece sadakaları gizlemek üzerinde durmamaktadır. Bu kırâatler Allah yolunda yapılan sadakaların açık da olsa gizli de olsa günahları örttüğü üzerinde durmaktadır. Eğer açıktan yapılan infâk, Müslümanların infâk hususunda cesaretlenmesine ve Allah yolunda çalışmasına vesile olursa o zaman açıktan yapılan sadakalar gizli olarak verilen sadakalardan daha efdâl olur.³²⁶

أَوْ كَصَيْبٍ مِّنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُجِيطٌ بِالْكَافِرِينَ

“Yahut *münafıkların misali*, gökteki *buluttan* sağanak halinde yağan, beraberinde karanlıklar, gök gürültüsü ve şimşek bulunan yağmura tutulan *kimselerin misali* gibidir. Bu durumda münafıklar, yıldırımlardan dolayı ölüm korkusu ile parmaklarının uçlarını kulaklarına tıklarlar. Hâlbuki **Allah, kâfirleri ilmi ve gücü ile kuşatandır.**”³²⁷

Âyette يَجْعَلُونَ fiilindeki “vav” cemi vavı olup gizli bir isme işaret etmektedir. Âyetin devamında sözün normal akışında وَاللَّهُ مُجِيطٌ بِهِمْ gelmesi icap ederken, zamir

³²⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 3/67-68.

³²⁶ Melâhî, *Tefsîru 'l-Kur'ân*, 1/246.

³²⁷ el-Bakara 2/19.

yerine zâhir “zamir olmayan” isme geçiş yaparak بِالْكَافِرِينَ lafzı ile ifade edilmiştir. Kırâatler açısından bu kelimeye baktığımız zaman Verş’in beyne³²⁸ ile Ebû Amr ve Dûri imâle ile okumaktadır.³²⁹ Bu kırâatler, okuyuş açısından farklılık yaratırken, mânâ açısından herhangi bir farklılıkları bulunmamaktadır. Burada açıkça kâfir olarak zikredilmesinin sebebi, tescil için olup, kâfirlerin başlarına gelen bu korkunç felâketlerin küfürleri sebebi ile olduğunu ifade etmek içindir.³³⁰

مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ

“Ey Peygamberim! De ki: **Kim**, Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Ceb-rail ve Mikail'e düşmanlık ederse bilsin ki şüphesiz Allah, kâfirlerin düşmanıdır.”³³¹

Cenab-ı Hak, âyetin evvelinde مَنْ ifadesi ile soru sorarak düşmanlık edenlerin kimler olduğunu gizlemiştir. Âyetin devamında Cenab-ı Hak, فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لَهُمْ cümlesi yerine فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ cümlesi ile kâfir kelimesini açıkça zikretmiştir. Farklı bir ifade ile söyleyecek olursak, “Allah onlara düşmandır” ifadesi gelmesi gerekirken, kâfir kelimesi açıkça zikredilerek “Allah kâfirlere düşmandır” şeklinde zikredilmiştir. Burada zamir gelmesi gereken yere zâhir “zamir olmayan” isim gelmiştir.

Kırâatler açısından baktığımız zaman Ebû Amr, Dûri ve Ruveys imâle ile Verş ise beyne ile okumuştur.³³² Bu okuyuşların mânânın farklılaşmasında bir etkisi yoktur. Zamir yerine zâhir isim gelmesinin sebebi ise, Allah'ın kâfirlere küfürlerinden dolayı düşman olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca meleklerle ve peygamberlere düşmanlık etmenin de küfür sayıldığını açıkça ifade etmektedir.³³³

مَا نُنسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Ey Peygamberim! **Biz** bir âyeti ve hükmünü kaldırır veya onu sana unutturur-sak ondan daha hayırlısını veya aynısını getiririz. **Allah'ın** her şeye gücünün hakkıyla yettiğini bilmedin mi?”³³⁴

³²⁸ Elif harfinin tahkik ile imale-i kübrâ arasında okumaya denir. Okuyuş şekli, fem-i muhsinden öğrenilmelidir. Fırat, *Tecvid ve Kırâat İlmî*, 86.

³²⁹ Paluvî, *Zubde*, 109.

³³⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, 1/54.

³³¹ el-Bakara 2/98.

³³² Paluvî, *Zubde*, 109.

³³³ Beydâvî, *Envârü't-Tenzil*, 1/96; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 89; Ebussuûd, *İrşâd*, 1/134; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/196.

³³⁴ el-Bakara 2/106.

Yukarıdaki âyette *مَا نُنْسَخُ* fiili ile *نُنْسِهَا* fiili “نحن” zamiri ile gizli bir isme işaret etmektedir. Âyetin devamında gelen *أَنَّ اللَّهَ* zâhir ismi zikredilmiştir. Cenab-ı Hak ilk âyette kendinden biz diye bahsederken âyetin devamında açıkça Allah lafzını zikretmiştir. Böylece zamirden zâhir isme bir geçiş olup iltifât sanatı meydana gelmiştir. Kırâatler açısından baktığımız zaman *مَا نُنْسَخُ* kelimesini İbn Âmir *مَا نُنْسِخُ* şeklinde; *نُنْسِهَا* fiilini İbn-i Kesîr ve Ebû Amr *نُنْسِهَا* şeklinde kırâat etmektedir. *أَنَّ اللَّهَ* ifadesini on kırâat âlimi aynı okumuştur.³³⁵ On kırâat açısından bu âyette iltifât sanatı vardır.³³⁶

Yukarıdaki iki kırâat arasındaki münasebete gelince bazı müfessirler her iki kırâatın da aynı mânâyâ geldiğini savunmaktadır. Bazı müfessirler *مَا نُنْسِخُ* fiilinin if’âl babından olduğunu ve buradaki hemzenin vicdan mânâsı ifade ettiğini ifade etmişlerdir. O zaman mânâ şöyle olmaktadır: “Biz âyeti mensûh bulduk.” Bu kırâatte her ne kadar lafızda ihtilâf olsa da anlam açısından ittifâk vardır.³³⁷ Bazı müfessirler de buradaki hemzenin ta’ diye için olduğunu ve bu fiilin iki mef’ule müteaddi olduğunu ifade etmişlerdir. Bu âyetin aslı: *مَا نُنْسَخُكَ مِنْ آيَةٍ* dir. Mânâsı ise şudur: Biz sana o âyeti nesh etmeyi mübâh kılıyoruz. Cenab-ı Hak sanki o âyeti neshettiğinden dolayı Peygamber’e o nesh şeklini bırakmayı mübâh kılmıştır. Bu mübâh kılma işi neshetme olarak isimlendirmiştir.³³⁸

Bu âyetin nüzûl sebebine gelince, Yahudiler: “Ashabına önce bir hükmü emredip sonra o hükmü yasaklayan bugün söylediğinden dönen Muhammed’e bakmaz mısın?”³³⁹ şeklindeki söylemleridir.

سَلِّ بِنِي إِسْرَائِيلَ كَمَا آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“Ey Peygamberim! İsrâiloğullarına sor: Onlara çölde bildiğin ve kudret helvası indirmesi ve Kızıldeniz’in yarılması gibi nice açık **mucizeler verdik**. Kim kendisine geldikten sonra **Allah'ın** nimetini, *varlığının ve kudretinin delilleri olan mucizelere* imanı inkâr ile değiştirirse bilsin ki şüphesiz Allah, cezalandırması çok şiddetli olan-
dır.”³⁴⁰

³³⁵ Paluvî, *Zubde*, 1/137; Melâhî, *Tefsiru'l-Kur'ân*, 1/152.

³³⁶ Bu âyete benzeyen diğer örnekler: el-Bakara 2/59, 172.

³³⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, 2/106.

³³⁸ Melâhî, *Tefsiru'l-Kur'ân*, 1/154.

³³⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/226; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, 2/104.

³⁴⁰ el-Bakara 2/211.

Âyette *أَتَيْنَاهُمْ* fiilinden *وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ* cümlesine geçiş yapılmıştır.³⁴¹ Burada *أَتَيْنَاهُمْ* cümlesi birinci çoğul şahsı ifade edip gizli bir isme işaret etmektedir. Âyetin devamında gelen *نِعْمَةَ اللَّهِ* kelimesinde ise *اللَّهُ* ismi açık bir şekilde zikredilmiştir. Cenab-ı Hak, ilk fiilde kendinden “biz” diye bahsederken, ikinci cümlede “Allah” lafzını açıkça zikretmiştir. Bu iki cümle arasındaki geçiş, zamirden zâhir isme geçiş olduğu için iltifât meydana gelmiştir.³⁴²

Kırâatler açısından baktığımız zaman *أَتَيْنَاهُمْ* fiilinden vasl halinde Kalûn, İbn-i Kesîr ve Ebû Ca’fer sılâ ile okumuşlar.³⁴³ *وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ* ifadesinde ise sadece Halef *وَمَنْ يُبَدِّلْ* ifadesini bilâ gunne ile okumuştur.³⁴⁴ Bu kıraatlerin okuyuşa etkisi varken, mânâ üzerinde bir etkisi yoktur.

فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ

“*Ey kâfirler!* Kur’ân sûrelerinin benzeri **bir sûre getiremezseniz** ki asla getiremeyeceksiniz, öyle ise *iman edip Allah’a ibadet ederek* yakıtı kâfir insanlar ve taşlar olan ve **kâfirler** için hazırlanan cehennem ateşinden sakının.”³⁴⁵

Bu âyette *فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا* cümlesindeki cemi vavı “و” gizli bir isme işaret etmektedir. Âyetin devamında sözün normal akışında cümlenin *أُعِدَّتْ لَهُمْ* şeklinde gelmesi gerekirken, *أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ* şeklinde gelerek açık bir şekilde zikredilmiştir. Bu âyette önceden zikri geçen zamirin zâhir isme bir geçişi olduğu için iltifât sanatı meydana gelmiştir. Kırâatler açısından *لِلْكَافِرِينَ* kelimesine baktığımız zaman Ebû Amr ve Dûrî imâle ile Verş ise, beyne ile okumuştur.³⁴⁶ Bu okuyuşların mânânın farklılaşmasında bir etkisi yoktur.

وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ

“Onlar, elleriyle yaptıkları işleri, *günahları* sebebiyle **ölümü asla temenni etmezler**. Allah, **zalimleri** en iyi bilendir.”³⁴⁷

³⁴¹ *يُبَدِّلْ* fiilinin takdiri *يُبَدِّلُهَا* kelimesidir. Âyette *يُبَدِّلُهَا* fiilini bildirmeye ihtiyaç kalmadığı için hafifletilmiştir. Ebussuûd, *İrşâd*, 1/213. Beydâvî, *Envâru’l-Tenzil*, 1/134.

³⁴² Tabl, *Uslûbu’l-İltifât*, 190.

³⁴³ Paluvî, *Zubde*, 1/66.

³⁴⁴ Paluvî, *Zubde*, 1/100.

³⁴⁵ el-Bakara 2/24.

³⁴⁶ Paluvî, *Zubde*, 109.

³⁴⁷ el-Bakara 2/95.

Cenab-ı Hak, âyette وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ fiildeki çoğul zamiriyle gizli bir isme işaret etmektedir. Âyetin sonunda bunların zalimler olduğu açık bir şekilde ifade edilmiştir. Âyetin normal akışında وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ şeklinde gelmesi gerekirken وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِهِم şeklinde ifade edilmiştir. Bu âyette daha önce geçen zamirden kastedilenin izhârı şeklinde olduğu için iltifât sanatı meydana gelmiştir. Kırâatler açısından bu iki kelimeye baktığımız zaman وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ fiilini İbn Kesîr ha'yı sılâ ile okurken,³⁴⁸ Halef bilâ gunne ile okumuştur.³⁴⁹ بِالظَّالِمِينَ kelimesinde ise, bütün kurra ittifâk halindedir.³⁵⁰

بِالظَّالِمِينَ kelimesinin açıkça yazılmasında Allah tarafından zâlimlere kınama ve tehdit vardır. Çünkü Allah gizli ve açık bütün kelâmları işittiği ve bildiği için kişinin bunu hesaba katması gerekmektedir. Yüce Allah, burada zâlim kavramını kullanmıştır. Çünkü her kâfir zâlimdir fakat her zâlim kâfir değildir. Zâlimler ifadesi, umum ifade ettiği için bu ifadenin kullanılması daha uygun olmuştur.³⁵¹

8. Dişil ve Eril Arasında Geçiş

Müzekker “eril” ile başlayan bir kelimeye râcî olan zamirin müennes “dişil” olması şeklinde yapılan iltifât veya müennes “dişil” ile başlayan bir kelimeye râcî olan zamirin müzekker “eril” olması şeklinde yapılan iltifâttır. Bu zamirler arası geçişi kelâm ve Arap dil âlimi, İsmâuddin el-İsferâyînî (ö.945/1538) iltifât kısmına dâhil etmiştir.³⁵² Bu bilgiler ışığında tespit edebildiğimiz örnekler şunlardır:

وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ

“Öyle bir günden sakının ki o gün hiçbir kâfir kimse hiçbir kimse adına hiçbir şey ödeyemez. Allah izin vermeden hiçbir kimseden **şefaât kabul olmaz**, kimseden fidye alınmaz ve kâfirlere yardım edilmez.”³⁵³

³⁴⁸ Paluvî, *Zubde*, 1/75.

³⁴⁹ Paluvî, *Zubde*, 1/100.

³⁵⁰ Bu bölüme benzeyen diğer örnekler: el-Bakara 2/73, 89, 90.

³⁵¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/189.

³⁵² Durmuş, “İltifât”, 22/153.

³⁵³ el-Bakara 2/48.

Bir fiilin farklı şekillerde okunması kırâat ilminde “*ferşu’l-huruf*” olarak adlandırılmaktadır. Bu değişikliklerin bir araya gelmesi belâgatta iltifât teriminin kapsamına girdiği için bu tür kırâatlerde bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu bağlamdan hareketle âyetteki وَلَا يُقْبَلُ fiili ilgili kırâat farklılığına örnek olarak verilebilir. Âyette geçen وَلَا يُقْبَلُ fiili müzekker “eril” olarak gelmiştir. Ancak İbn-i Kesîr ve Ebû Amr kırâatinde وَلَا تُقْبَلُ şeklinde müennes “dişil” olarak okunmuştur.³⁵⁴ Burada kırâatler arasında müzekkerden “erilden” müennes “dişile” geçiş yapılıncâ iltifât sanatının meydana gelmesine sebep olmuştur. Çünkü bu âyette nahvî “cümle bilgisi” açıdan bir etki söz konusudur. Buradaki mesele müennesi gayr-i hakikin³⁵⁵ müzekker gibi muamele görmesinin caiz oluşu ile ilgili bir meseledir. İbn Aşur, bu konuyu şöyle izâh etmektedir: “Müennesi hakîki olmayan lafzi müenneslerin her birinin müzekker gibi amel edilmesi caiz olur. Çünkü müzekker “eril” sîgası kelâmda asıl olandır. Herhangi bir sebebe ihtiyacı yoktur.³⁵⁶ Başka şekilde ifade edecek olursak; وَلَا تُقْبَلُ fiilinin müennes “dişil” olarak gelmesinin nedeni شَفَاعَةٌ kelimesi müennes “dişil” olduğu içindir. Burada kelimenin kendisi “lafzın zâhiri” dikkate alınmıştır. Anlamı ise şu şekilde olur: “O nefisten şefaât kabul olunmaz.” Aynı şekilde وَلَا يُقْبَلُ fiilinin müzekker “eril” olarak gelmesinin sebebi شَفَاعَةٌ kelimesinin شَفِيع anlamında kullanılmasıdır. Burada da mânâ esas alınmıştır. Mânâ şu şekildedir: “O nefisten şefaâtçi kabul olunmaz.”³⁵⁷

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“Allah, Âdem'e varlıkların **isimlerinin hepsini öğretti, sonra bu isimleri meleklerle arz etti** ve "Eğer doğru sözlü kimseler iseniz bunların isimlerini bana haber verin" dedi.”³⁵⁸

Âyet-i kerîmede الْأَسْمَاءُ كُلَّهَا terkiibinden muzafun ileyh “tamlayan” olan الْمُسَمَّيَاتِ kelimesi hazfedilmiştir. Bu cümlenin ilk hali الْأَسْمَاءُ الْمُسَمَّيَاتِ şeklindedir. Bu âyette bütün isimleri derken bütün müsemmaların isimleri kastedilmiştir. Burada muzafun ileyhin hazfedilmesinin sebebi muzaf “tamlanan” olan الْأَسْمَاءُ kelimesinin ona

³⁵⁴ Ebu Amr Osman b. Said Dâni, *et-Teysir fi'l-Kirââtis-Seb'* (Kahire: Mektebetus-Sahâbe, 1429/2008), 7; Paluvî, *Zubde*, 120.

³⁵⁵ Hakîki olmayan demektir.

³⁵⁶ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: Dar'u Tûnusiyyeti Linneşr, 1984), 2/487; Melâhî, *Tefsiru'l-Kur'an*, 1/126.

³⁵⁷ Kurtubî, *el-Câmi*, 2/79.

³⁵⁸ el-Bakara 2/31.

delelet etmesi ve bilindiği için hafzedilmesidir. *الْمُسَمَّيَاتِ* kelimesi hafzedilince *الْأَسْمَاءُ* kelimesinin başına “ال” takısı gelmiştir. Bu âyetteki *الْأَسْمَاءُ الْمُسَمَّيَاتِ* kelimesi müennes “dişil” olarak gelince *كُلَّهَا* daki zamirde müennes “dişil” olarak gelmiştir.³⁵⁹

Âyetin devamında gelen *ثُمَّ عَرَضَهُمْ* cümlesindeki zamir de aynı şekilde *الْمُسَمَّيَاتِ* kelimesine râcidir. Mânâsı şu şekilde olur: “Sonra müsemâmaları (isimlendirilmiş şeyleri) arzetti.” Zamirin müzekker “eril” olarak gelmesinin sebebi müsemâmalar içinde insan, melek, cin gibi akıl sahiplerinin de bulunmasıdır. Tağlip kuralı³⁶⁰ gereğince müzekker kılınmıştır. Arap geleneğinde tağlip söz konusu olduğu zaman kâmil olan noksan olana tercih edilir.³⁶¹ Burada da ifade edildiği gibi müennes olan bir kelimeye hem müennes zamiri hem de müzekker zamiri râci olmuştur. On kırâat açısından baktığımız zaman *أَدَمَ الْأَسْمَاءُ* ifadesinde geçiş esnasında Verş nakil³⁶² ile Hamza sekit³⁶³ ile kırâat etmiştir. *ثُمَّ عَرَضَهُمْ* cümlesinde de vasl esnasında Nâfi, İbn Kesîr ve Ebû Ca’fer sılâ ile okumuşlardır.³⁶⁴ Bu kırâatler okuyuşta farklılık meydana getirirken, mânâda herhangi bir farklılığa etkisi yoktur. Bu sebepten on kırâat imamına göre zamir iltifâtı meydana gelmiştir.

وَادْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَاَدْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةً نَعْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ
وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ

“Ey İsrâiloğulları! Hani "Şu şehre, Beyt-i Makdis'e girin, orada dilediğiniz yerdeki nimetlerden bolca yiyin, kapıdan secde ederek saygı ile girin ve 'bizi affet' deyin ki, **biz de hatalarınızı bağışlayalım**" demiştik. Biz *işlerini ve görevlerini en iyi bir şekilde yapan* muhsin müminlerin mükâfatını artırırız.”³⁶⁵

Yukarıdaki âyette *نَعْفِرْ* ifadesi İbn Âmir kırâatinde *نُعْفِرْ* şeklinde Nâfi ve Ebû Ca’fer kırâatinde ise *يُعْفِرْ* şeklinde kırâat edilmiştir.³⁶⁶ Bu iki fiilin naibi faili “sözde özne” *خَطَايَاكُمْ* kelimesidir. İbn Âmir kırâatinde *نُعْفِرْ* şeklinde “ta” ile gelmesinin sebebi

³⁵⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 71; Kurtubî, *el-Câmi* , 1/420.

³⁶⁰ Aralarında anlamca benzerlik veya yakınlık gibi bir ilişki bulunan kelimelerin birbirine katılmasıdır. Örneğin Ömereyn. Kamereyn gibi. Bulut, *Belâgat*, 92.

³⁶¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 71; Râzî, *Meîâtihu'l-Gayb*, 2/176-177.

³⁶² Paluvî, *Zubde*, 1/80.

³⁶³ Paluvî, *Zubde*, 1/93.

³⁶⁴ Paluvî, *Zubde*, 1/66.

³⁶⁵ el-Bakara 2/58.

³⁶⁶ Paluvî, *Zubde*, 1/123; Melâhî, *Tefsiru'l-Kur'ân*, 1/128; Haruf, *el-Muyesser*, 57.

حَطِيئَةً fiilinin müfret “tekil” şeklinin حَطِيئَةً olmasından dolayıdır. Bu kelime tekil kelime olan حَطِيئَةً kelimesinin cemi teksiri “kuralsız çoğul”dur. Nâfi ve Ebû Ca’fer kırâatinde ise يُعْفَرُ şeklinde okunmasının sebebi müennes hükmünde olan cemi teksir “kuralsız çoğul” ile fiil arasına giren لَكُمْ sebebiyledir.³⁶⁷ Ayrıca eğer bir fiil müennes isimden önce gelir ve fiil “yüklemi” ile fâili “öznesi”arasına başka bir isim girer ise, fiilin müzekker “eril” veya müennes “dişil” olması caizdir.³⁶⁸ Başka bir nahvi alaka ise, müennesi gayri hakikinın müzekker “eril”gibi amel etme meselesidir.³⁶⁹ Bundan dolayı burada iki farklı kırâat arasında fiilin müzekker ve müennes oluşundan dolayı iltifât sanatı meydana gelmiştir.

II. SAYILAR

Sayılar bakımından iltifâtı, İbn Vehb (ö. 197/813) Ebû Ali et-Tenûhî (ö.384/994) İbnu'l-Esîr (ö.637/1239), Şerefeddin et-Tîbî (ö.743/1342), Zerkeşî (ö. 794/1392), Suyûtî (ö.911/1505) ve Kefevî (ö.1095/1684) gibi belâgat âlimleri iltifât türleri arasında saymışlardır.³⁷⁰

1. Tekil ve Çoğul Arasında Geçiş

حَتَّمَ اللهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

“Allah, iman etmemekte ısrar eden kâfirlerin kalplerini ve kulaklarını mühürledi. Onların gözlerinin üzerinde bir perde vardır ve onlar için cehennemde büyük bir azap vardı.”³⁷¹

Âyeti kerîme de cemî olan قُلُوبٍ kelimesinden سَمْعٍ olan müfret isme, سَمْعٍ olan müfret isimde أَبْصَارٍ olan cemi isme geçiş yapılmıştır. On kırâat açısından bu kelimeleri incelediğimiz zaman Kâlûn ve İbn-i Kesîr قُلُوبِهِمْ kelimesini sılâ³⁷² ile okumuşlardır. On kırâat imamı سَمْعِهِمْ kelimesini aynı okurken أَبْصَارِهِمْ kelimesini Verş, taklil³⁷³

³⁶⁷ Kurtubî, *el-Câmi* ‘, 2/130.

³⁶⁸Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/92.

³⁶⁹ Melâhî, *Tefsiru'l-Kur’ân*, 1/129.

³⁷⁰ Durmuş, “İltifât”, 22/153; Kefevî, “ka- ra-e”, 170; Suyûtî, *el-İtkân*, 588-591; İbnu'l-Esîr, *el-Meseli's-Sâ'ir*, 167-186; Dağ, *Kur’ân'da Üslûp Diyalektiği*, 84.

³⁷¹ el-Bakara 2/7.

³⁷² Bir kelimenin zamirinin kendi harekesine uygun harfi med ile uzatılmasına denir.Fırat, *Tecvid ve Kırâat İlmî*, 143.

³⁷³ Elif harfinin tahkik ile imale-i kübrâ arasında okumaya denir. Okuyuş şekli, fem-i muhsinden öğrenilmelidir. Fırat, *Tecvid ve Kırâat İlmî*, 86.

ile Ebû Amr ve Dûrî, imâle ile okumuşlardır.³⁷⁴ Bu okuyuşların kelimenin okuyuşunda bir etkisi varken, mânâ açısından bir farklılık meydana getirmezler. On kırâatta da bu âyette cemîden müfredde bir geçiş olup, iltifât sanatı meydana gelmiştir.

Âlimler قُلُوب ve أَبْصَار kelimelerin cemî ile سَمْع kelimesinin müfret ile gelmesinin farklı şekillerde açıklamışlardır. Araplar, anlam bakımından cümlede bir karışıklık olmadığı zaman cemî ve müfredi birbiri yerine kullanırlar. Ayrıca سَمْع kelimesi master olduğu için, aslına en uygun şekli tekil olarak kullanılmasıdır. Çünkü masterlar çoğul olarak kullanılmazlar. Ayrıca سَمْع kelimesi kendisi vasıtasıyla işitilen organın adıdır. Başka bir görüşe göre ise, burada muzafın hafzedilip, muzafun ileyhin onun yerine kullanılması ile ilgilidir. Buradaki izafet حَوَاسُ سَمْعِهِمْ şeklinde olup, işitme duyuları anlamına gelmektedir.³⁷⁵

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ

“Münafıkların misali, **ateş yakan kimsenin** misali gibidir. Ateş, çevresini aydınlatınca **Allah, onların ışığını giderdi** ve onları karanlıklar içerisinde bıraktı da onlar göremiyorlar.”³⁷⁶

Âyet-i kerîmede اسْتَوْقَدَ نَارًا cümlesinde tekil olarak ifade edilen kişi, ذَهَبَ اللَّهُ cümlesinde çoğul olarak zikredilmiştir. Burada tekilden çoğula bir geçiş söz konusudur. Kırâatler açısından baktığımız zaman اسْتَوْقَدَ نَارًا cümlesinde on kırâat imamı aynı okurken, ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ cümlesinde Kalûn ve İbn-i Kesîr بِنُورِهِمْ kelimesini geçiş halinde sılâ ile okumuşlardır.³⁷⁷ Burada on kırâat açısından da iltifât sanatı meydana gelmiştir.

Ayrıca bu âyette ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ cümlesinde zamir “adıl” çoğul olarak gelip فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ cümlesinde müfret “tekil” olarak gelmiştir. Bu iki zamirin râci “döndüğü” olduğu kelime الَّذِي kelimesidir. Burada الَّذِي olan ism-i mevsûlun³⁷⁸ lafzı müfret-

³⁷⁴ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, ts., 2/207; Paluvî, *Zubde*, 98.

³⁷⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 43; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, 1/43; Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/288-289; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/6; Ebussuûd, *İrşâd*, 1/38; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 2/52-53.

³⁷⁶ el-Bakara 2/17; Benzer örnekler: el-Bakara 2/20.

³⁷⁷ Paluvî, *Zubde*, 66; Haruf, *el-Muyesser*, 4.

³⁷⁸ Tek başına bir mânâ ifade etmeyip, kendisinden sonra gelen cümle ile bir anlam ifade eden marife isimdir.

tir. Ancak mânâ olarak topluluk mânâsı ifade ettiği için cemîdir. Burada bir yerde kelimenin anlamı esas alınırken, diğer taraftan lafzı esas alınmıştır.³⁷⁹ Ya da burada الَّذِي ile ateş yakanların cinsi veya ateş yakan topluluk kast edilmiştir.³⁸⁰

أَوْ كَصَيْبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ

“Yahut münafıkların misali, gökteki buluttan sağanak halinde yağan, **beraberinde karanlıklar, gök gürültüsü** ve şimşek bulunan yağmura tutulan kimselerin misali gibidir. Bu durumda münafıklar, yıldırımlardan dolayı ölüm korkusu ile parmaklarının uçlarını kulaklarına tıklarlar. Hâlbuki Allah, kâfirleri *ilmi ve gücü ile* kuşatandı.”³⁸¹

Âyette çoğul bir lafızdan tekil bir lafza geçiş yapılmıştır. Bu lafızlar ظُلُمَاتٌ ve رَعْدٌ kelimeleridir. Kırâatler açısından baktığımız zaman on kırâat imamı da aynı okumuştur. Sadece iki âyet arasındaki geçişlerde Hâlef, bilâ gunne ile okumuştur.³⁸² On kırâate göre burada iltifât sanatına yer verilmiştir, denilebilir. Bunun da mânâyâ bir etkisi yoktur.

Burada karanlıklar kelimesinin çoğul şeklinde gelip, diğer kelimelerin müfret olarak gelmesinin nedeni ise karanlıklar birleşince çeşitli karanlıklar bir araya geldiği için çoğul kalıpta kullanılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Gök gürültüsü ve şimşek tek bir çeşittir. Bu sebepten bunlar müfret olarak getirilmiştir.³⁸³

قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

“**Biz, Âdem, Havva ve İblis'e "Cennetten hepiniz yeryüzüne inin"** dedik. *Ey insanlar!* Size **benden** mutlaka doğru yolu gösteren *peygamberler ve kitaplar* gelecektir. Kim benim doğru yolu *göstericilerime ve kitaplarıma* uyarsa işte onlara bir korku yoktur ve onlar mahzun da olmazlar.”³⁸⁴

³⁷⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 51.

³⁸⁰ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, 1/49; Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/321.

³⁸¹ el-Bakara 2/19; Benzer örnek: el-Bakara 2/257.

³⁸² Muhammed Emin b. Abdullah Molla Efendi, *Umdetu'l Hallân fi İzâhi Zubdeti'l-İrfân* (İstanbul: Mektebetu'l Mahmûdiyye, 2019), 148.

³⁸³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 1/75; Ebussuûd, *İrşâd*, 1/53.

³⁸⁴ el-Bakara 2/38.

Âyette birinci çoğul şahıstan birinci tekil şahsa bir geçiş söz konusudur. فُلْنَا fi- ilinden sonra cümlelerin akışına göre مَنَا gelmesi gerekirken مَيِّ şeklinde gelerek iltifât sanatının oluşmasına sebep olmuştur.³⁸⁵ Kırâatler açısından bu iki kelimeye baktığımız zaman on kırâat âlimi de Mushaftaki gibi kırâat etmiştir.³⁸⁶ مَيِّ gelmesinin sebe- bini Cenab-ı Hakk'ın bizatihi kendisinin kulların fiillerini yazdığını ifade etmek için birinci tekil şahısla getirmiştir.³⁸⁷

وَأْمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا أَوْلَ كَافِرٍ بِهِ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَإِيَّايَ فَاتَّقُونَ

“Ey İsrâiloğulları! Beraberinizdeki Tevrat’ı tasdik edici olarak indirdiğimiz Kur’ân’a iman edin. **Kur’ân’ı ilk inkâr eden siz olmayın**, âyetlerimi az bir bedele değiştirmeyin, emir ve yasaklarıma riâyet ederek bana karşı gelmekten sakının.”³⁸⁸

Âyette وَأْمِنُوا وَلَا تَكُونُوا fiilinin ismi, cem’i “çoğul” olarak geldiği halde haberi müfret “tekil” lafız olan كَافِرٍ şeklinde gelmiştir. On kırâat âlimi bu iki kelimeyi aynı okumuştur.³⁸⁹ Burada çoğuldan tekile geçişte iltifât meydana gelmiştir.³⁹⁰ Bu âyetin aslı اول فَرَقَ الْكَافِرِينَ şeklindedir. Bu şekilde cemi “çoğul” olarak gelmesi icap ederken müfret “tekil” gelmiştir. Burada وَأْمِنُوا وَلَا تَكُونُوا fiilinin ismi olan çoğul kelime كَافِرٍ kelimesindeki tekil kelime ile birleşince kâfir lafzından kastın kendisinde küfrün sabit olduğu bir grup mânâsında olduğu, tek bir inkâr eden mânâsı olmadığı anlaşılmaktadır. أَوْلَ kelimesinin كَافِرٍ kelimesine izafeti “isim tamlaması”, izafeti beyânidir.³⁹¹ Burada mânâ اول فَرَقَ الْكَافِرِينَ mânâsında olup kâfirlerin gruplarından ilki mânâsındadır.³⁹²

بَلَىٰ مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

“Evet, kim bir **günah** işler ve **günahı** kendisini çepeçevre kuşatırsa işte bunlar, cehennem halkıdır. Onlar, cehennemde ebedî olarak kalacaklardır.”³⁹³

³⁸⁵ Tabl, *Uslûbu'l-İltifât*, 179.

³⁸⁶ Haruf, *el-Muyesser*, 7.

³⁸⁷ Kurtubî, *el-Câmi*, 1/488.

³⁸⁸ el-Bakara 2/41.

³⁸⁹ Haruf, *el-Muyesser*, 7.

³⁹⁰ Tabl, *Uslûbu'l-İltifât*, 179.

³⁹¹ Açıklayıcı özelliğe sahip tamlama demektir.

³⁹² İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 2/460.

³⁹³ el-Bakara 2/81.

Âyet-i kerîmede سَيِّئَةً kelimesinden حَاطِيَّتُهُ kelimesine bir geçiş yapılmıştır. Kırâatler açısından baktığımız zaman سَيِّئَةً kelimesinin okunuşunda on kırâat âlimi ittifâk halindeyken حَاطِيَّتُهُ kelimesini Nafi ve Ebû Ca'fer خطيناته şeklinde med ile “uzatarak” okumuşlardır.³⁹⁴ Birbirine yakın olan kelimeler arasında tekilden çoğula bir geçiş olup, iltifât sanatı meydana gelmiştir. Burada سَيِّئَةً kelimesinin tekil gelmesi, tekil lafız olan “şirk” kelimesinden kinayedir. حَاطِيَّتُهُ kelimesinin müfret “tekil” olarak geldiği kırâatlerde سَيِّئَةً kelimesiyle eş anlamlı olduğu için mânâyı pekiştirmiştir. Şöyle ki, kim Allah'a küfür eder ve onun küfrü her tarafını kuşatıp sarar, bu hâl üzere ölürse işte o cehennem ateşinde ebedi kalanlardan ve helâk olanlardan olacaktır.³⁹⁵ خطيناته kelimesine gelince büyük günahlar çok olduğu için hepsini kapsamakta ve çokluk mânâsını ihtiva etmektedir. Burada mânânın çeşitli olması lafızla mutabakat sağlamıştır. Nasıl ki Kur'ân-ı Kerîm de ni'met kelimesi çokluk için kullanılabilirse³⁹⁶ bu kelime de çokluk için gelmiştir.³⁹⁷

İki kırâat arası cem ettiğimiz zaman küfrün ve şirkin en büyük günah olması sebebi ile cezasının da büyük olduğunu bize açıklamaktadır. İster diğer büyük günahlar ile bunu işlesin veya işlemez, kim ölünceye kadar bunun üzerinde ısrar ederse, Allah onun ebedi cehennemlik olduğunu âyetinde ifade etmektedir.³⁹⁸

بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

“Evet, kim sâlih amelleri Allah'ı görüyormuş gibi en iyi bir şekilde yaparak **kendini** Allah'a teslim eder, *mümin ve Müslüman olursa* onun mükâfatı, Rabbi katındadır. **Onlara** korku yoktur ve onlar ahirette üzülmezler.”³⁹⁹

Âyet-i kerîmede مَنْ cümlesine râci “dönen” olan zamirler, أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ cümlesinde müfret “tekil” حَاطِيَّتُهُ cümlesinde cemi “çoğul” olarak ifade edilmiştir. Burada tekilden çoğula doğru bir geçiş söz konusu olup iltifât sanatı meydana gelmiştir.⁴⁰⁰ Kırâatler açısından baktığımız zaman أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ cümlesini on kırâat âlimi aynı okurken, حَاطِيَّتُهُ cümlesini Ya'kup وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ şeklinde okumuştur. مَنْ edatının

³⁹⁴ Haruf, *el-Muyesser*, 12; Paluvî, *Zubde*, 129.

³⁹⁵ Melâhî, *Tefsiru'l-Kur'ân*, 1/138.

³⁹⁶ İbrahim 14/34.

³⁹⁷ Kurtubî, *el-Câmi*, 2/226-227.

³⁹⁸ Melâhî, *Tefsiru'l-Kur'ân*, 1/138.

³⁹⁹ el-Bakara 2/112.

⁴⁰⁰ Haruf, *el-Muyesser*, 17.

lafzı esas alınarak zamirler önce müfret “tekil” olarak gelmiş, ardından مَنْ edatının mânâsı esas alınarak cemi “çoğul” olarak gelmiştir.⁴⁰¹

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

“Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün değişmesinde, insanların menfaatine denizde akıp giden gemilerde, Allah'ın gökten yağmur indirip, bu yağmur ile kurumasından sonra yeryüzünü canlandırmasında, her türlü canlıyı yeryüzüne yaymasında, rüzgârların kuzey güney gibi farklı yönlerden sıcak veya soğuk esmesinde ve yer ile gökler arasında hizmete amade bulutların dolaşmasında, aklını kullanan ve düşünen bir toplum için kesinlikle Allah'ın varlığına, gücüne ve nimetlerine işaret eden deliller vardır.”⁴⁰²

Âyette الرِّيَّاح kelimesi çoğul olarak gelmiş, ardından tekil lafız olan السَّحَاب kelimesi zikredilmiştir. Hamza, Kisâi ve Halef الرِّيح şeklinde okurken; diğer kırâat âlimler الرِّيَّاح şeklinde kırâat etmişlerdir. الرِّيَّاح şeklinde okuyanlara göre çoğuldan tekile bir geçiş olup, iltifât sanatı meydana gelmiştir. Eğer الرِّيح kelimesinden kasıt cins ise, tekil ile çoğul arasında mânâ açısından bir fark yoktur. Aza da çoğa da delâlet edebileceği ifade edilmiştir. Ancak الرِّيَّاح şeklinde kullanımı الرِّيح şeklindeki kullanımından daha evlâdır. Çünkü الرِّيَّاح şeklinde olunca rahmet rüzgârları⁴⁰³ mânâsında الرِّيح denilince azap rüzgârı anlamına gelmektedir.⁴⁰⁴ السَّحَاب kelimesine de havada sürüklenmesinden dolayı bu isim verilmiştir.⁴⁰⁵

Aynı şekilde السَّمَوَاتِ kelimesinin çoğul olarak zikredilip الْأَرْضِ kelimesinin tekil olarak zikredilmesi de iltifât sanatına örnek olarak verilebilir. Burada السَّمَوَاتِ kelimesini on kırâat âlimi aynı okurken الْأَرْضِ kelimesini Verş nakil, Hamza ise sekiz ile okumuştur.⁴⁰⁶ Bu okuyuşların lafza etkisi varken mânâyaya etkisi yoktur. Buradaki göklerin çoğul olarak gelmesinin sebebi her sema cinsinin diğer sema cinsinden ayrı özelliği

⁴⁰¹ Kurtubî, *el-Câmi*, 2/318. Benzer örnek için bakınız: el-Bakara 2/111.

⁴⁰² el-Bakara 2/164.

⁴⁰³ er-Rum 30/46.

⁴⁰⁴ ez-Zariyat 51/41.

⁴⁰⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 4/226-227; Melâhî, *Tefsiru'l-Kur'ân*, 1/181-182.

⁴⁰⁶ Paluvî, *Zubde*, 1/96.

olduğundan dolayıdır. Yer kelimesinin tekil olarak zikredilmesi ise, hepsinin toprak olması sebebiyledir.⁴⁰⁷

أَمَّنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلُّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ

“Peygamber, Rabbinden kendisine indirilen *Kur’ân’a* iman etti. Müminler de iman ettiler. Peygamber de müminler de Allah'a, meleklerine, **kitaplarına** ve peygamberlerine iman ettiler ve *onlar*, "Biz Allah'ın peygamberlerinden hiçbirini *diğerinden* ayırmayız" *dediler. Yine onlar, şöyle dediler:* "Rabbimiz! Emir ve yasaklarını duyduk ve itaat ettik, Rabbimiz! Senden bizi bağışlamamı dileriz ve dönüş ancak sanadır."⁴⁰⁸

Âyet-i kerîmede كُتُبِهِ kelimesini Hamza, Kisâi ve Halef'ül-Âşir كِتَابِهِ şeklinde tekil olarak kırâat etmiştir. Diğer kırâat imamları ise, çoğul olarak okumuştur. Hamza, Kisâi ve Halef'ül-Âşir kırâatiyle diğer kırâatler arasında çoğuldan tekile geçiş olduğu için iltifât sanatı meydana gelmiştir.⁴⁰⁹

Burada كِتَابِهِ kelimesinden ya Kur’ân’ı Kerîm kastedilmiştir ya da bu kelime ile cins kastedilmiştir. Eğer bu kelime ile Kur’ân kastedilirse, bununla Allah’ın bütün kitaplarına ve peygamberlerine iman etmek de kastedilir. Eğer kelime ile cins mânâ murad edilirse,⁴¹⁰ bu çoğuldan daha çok sayı ifade edecektir. Çünkü burada cinslik, tekildeki unsurların tamamını kapsadığı için hiçbirisi bu ifadenin dışında kalmayacaktır. Bu sebeple kitap cinsi kitaplar kelimesinden daha kapsamlıdır. Bundan dolayı tekil olan kitap kelimesi ile Allah tarafından indirilmiş ve yazılı olan her şey kastedilmiştir. Ancak çoğul kelime de ise, sadece çoğul cinsi olanlar bunun kapsamında olacaktır. Burada da Kur’ân dâhil bütün ilâhî kitaplar bu ifadenin kapsamına girmektedir.⁴¹¹

أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُحْرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامٍ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

⁴⁰⁷ Kurtubî, *el-Câmi* ‘, 2/490.

⁴⁰⁸ el-Bakara 2/285.

⁴⁰⁹ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, ts., 2/237; Paluvî, *Zubde*, 1/173.

⁴¹⁰ el-Bakara 2/213.

⁴¹¹ Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 185; Kurtubî, *el-Câmi* ‘, 4/492; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 132; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 7/143; Ebussuûd, *İrşâd*, 1/273.

“Oruç, Ramazan ayında, sayılı günlerde tutulur. Sizden kim hasta veya yolcu olur da *orucunu tutamazsa* daha sonra tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Yaşlılık veya tedavi edilemeyen bir hastalık nedeniyle oruca zor güç yetirenler, **bir yoksul doyumu fidye verirler**. Bununla birlikte kim isteyerek bir hayır yapar, *daha fazla fakiri doyurursa* bu, kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.”⁴¹²

Yukarıdaki âyette مَسْكِينِ فَدْيَةٌ طَعَامٌ kelimesini Nafi, İbn Âmir, İbn Zekvan ve Ebû Ca'fer مَسَاكِينِ فَدْيَةٌ طَعَامٌ şeklinde okumuşlardır. İbn Âmir ve Hişâm مَسَاكِينِ فَدْيَةٌ طَعَامٌ şeklinde okurken, geri kalan kırâat âlimleri mushaftaki şekliyle okumuşlardır. Diğer kırâatlerde ise, tekil olarak okumuşlardır.⁴¹³ Nafi, İbn Âmir ve Ebû Ca'fer kırâatiyle diğer kırâatler arasında çoğuldan tekile geçiş olduğu için iltifât sanatı kapsamında değerlendirilebilir.

İki kırâat arasını birleştirdiğimiz zaman bize şunu ifade etmektedir: Bir tek yoksula veya birçok yoksula bir fidye miktarı yiyecek vermenin caiz olduğu anlaşılmaktadır. Ancak burada Nâfi, İbn Âmir, İbn Zekvân ve Ebû Ca'fer مَسَاكِينِ فَدْيَةٌ طَعَامٌ şeklinde okuması hariç. Bu okuyuşa göre fidye kelimesinin yiyecek kelimesine izafeti sebebiyle fidyenin birçok miskine ödenmesi tercih edilir. Bütün kırâatleri birleştirdiğimiz zaman şu mânâyâ ulaşmamız mümkündür: Ramazan ayında özür sebebiyle orucunu tutamayan kimsenin her gün bir miskini yedirmesi gerekir. O kimse bu yiyeceği ister bir miskine ister birçok miskine yedirmekte muhayyer sahibidir. Ancak birçok miskine yedirmesi daha efdâldir.⁴¹⁴

2. Tekil ve İkil Arasında Geçiş

وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ

“Biz, "Ey Âdem! Sen ve eşin cennete **yerleşin** ve cennet nimetlerinden istediğiniz gibi bolca yiyin fakat şu bitkinin meyvesine yaklaşmayın, *yemeyin*, yoksa bu sebeple zâlimlerden olursunuz" demiştik.”⁴¹⁵

⁴¹² el-Bakara 2/184;

⁴¹³ Paluvî, *Zubde*, 1/151; Haruf, *el-Muyesser*, 28.

⁴¹⁴ Melâhî, *Tefsîru 'l-Kur'ân*, 1/192; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 2/50.; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 2/167.

⁴¹⁵ el-Bakara 2/35.

Âyette nida “يَا” sadece Hz. Âdem’e yapılmış ve devamında gelen اسْكُنْ emri de yine Hz. Âdem’e verilmiştir. Âyetin devamında وَكُلَا ve لَا تَقْرَبَا kelimelerinde tesniyeye “ikil’e” geçiş yapılmıştır.⁴¹⁶ Kırâatler arasında bu kelimeleri incelediğimiz zaman اَدْمُ يَا ifadesini Verş medd-i bedel⁴¹⁷ ile kırâat etmektedir.⁴¹⁸

İlk kelimedede hitabın Hz. Âdem’e tahsis edilmesi bize emrin asıl muhatabının Hz. Âdem olduğunu bildirmek içindir. Âyetin devamında gelen “cennet nimetlerinden istediğiniz gibi bolca yiyin” ifadesinin her ikisine yönlendirilmesi buna muhatap olma şerefini ve huzurunu her ikisine şâmil kılmak, mazeret sebeplerini ortadan kaldırarak emre itaatte eşit olduklarını vurgulamak içindir. Cenab-ı Hak Âdem ile Havva’ya cennetdeki yiyecekler hususunda bir sınırlama getirmemiştir. Bu hususta ikisine de genel bir imkân bahşetmiştir.⁴¹⁹

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بُكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ فَاذْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ

“İsrail oğulları, Musa’ya, “Rabbine bizim için dua et de *kurban edilecek* sığı-
rın mahiyetini açıklayıversin” dediler. Musa, Allah buyuruyor ki: O ne yaşlı ne genç,
ikisi arası bir sığırdır. Hadi emredilene yapın.”⁴²⁰

Âyet-i kerîmede بَيْنَ edatından sonra zamirin ikil olarak gelmesi gerekirken ذَالِكَ şeklinde tekil olarak gelmiştir. Çünkü بَيْنَ edatı iki veya daha fazla şeyin var olmasını gerektirir. Burada ikilden tekile bir geçiş söz konusudur. Kırâatler açısından baktığımız zaman on kırâat imamı aynı okumuştur.⁴²¹ Buradaki tekil kelimenin iki şey anlamına geldiğini, bu iki şeyden kastında âyette zikri geçen yaşlı ve genci ifade etmek için kullanılmıştır.⁴²²

وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ

⁴¹⁶ Tabl, *Uslûbu'l-İltifât*, 98.

⁴¹⁷ Hemzenin öncesindeki hareketin cinsinden med harfine dönüştürülmesine denir. Fırat, *Tecvîd ve Kırâat İlmi*, 59.

⁴¹⁸ Paluvî, *Zubde*, 1/97.

⁴¹⁹ Ebussuûd, *İrşâd*, 1/90.

⁴²⁰ el-Bakara 2/68.

⁴²¹ Haruf, *el-Muyesser*, 10.

⁴²² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 81; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/119.

“**Sabır ve salat**, *dua ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin. Şüphesiz namaz, sadece Allah'a gönülden boyun eğip ihlâs ile ibadet ve itaat eden müminlere kesinlikle ağır ve zor gelmez.*”⁴²³

Âyette yüce Allah, önce *بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ* cümlesini getirdi. Bu cümle iki şeyi ifade eder. Bu sebeple arkasından gelen kelimenin *وَأَنْهَمَا* şeklinde ikil olarak gelmesi gerekirken, *أَنَّهَا* şeklinde tekil gelmiştir. Çünkü bazı müfessirlere göre bu kelimedeki tekil olan dişil zamirin hem *الصَّلَاةِ* hem de *الصَّبْرِ* kelimesine döndüğünü ifade etmişlerdir.⁴²⁴ Bazı müfessirler ise sabır zaten namazın kapsamına girdiği için zamir, sadece *الصَّلَاةِ* kelimesine döndüğünü söylemektedirler. Tıpkı şu âyette olduğu gibi:

يَخْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ لِيَرْضَوْكُمْ وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضَوْهُ إِنْ كَانُوا مُؤْمِنِينَ

“*Ey müminler!* Münafıklar, size, sizi razı etmeleri için Allah’a yemin ederler. Eğer onlar, mümin iseler, **Allah ve Peygamberi, razı edilmeye daha layıktır.**”⁴²⁵

Âyette “her ikisini de razı etmeleridir” şeklinde ikil zamir yerine *أَنْ يُرْضَوْهُ* şeklinde tekil zamir kullanılmıştır. Çünkü Peygamberi razı etmek aslında Allah’ı razı etmektir. Başka bir açıklamaya göre zamir her ikisine de ayrı ayrı gitmektedir. Ancak kelâmda ifadenin kısa olmasını sağlamak için hafzedilmiştir. Cenab-ı Hakk’ın şu ifadesinde olduğu gibi:

وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ آيَةً وَآوَيْنَاهُمَا إِلَى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ

“Biz Meryem oğlu *İsa* ’yı ve annesini âyet, *Allah’ın gücüne bir delil ve mucize yaptık*, biz, her ikisini de iskâna elverişli ve akarsuyu bulunan yüksek bir yere yerleştirdik.”⁴²⁶

Âyette *آيَةً* “iki âyet” denilmesi gerekirken *آيَةً* şeklinde “bir âyet” demekle yetinilmiştir.⁴²⁷ Bu izâhlardan hareketle ilk âyette ikilden tekile geçiş olduğunu ve burada

⁴²³ el-Bakara 2/45.

⁴²⁴ Kurtubî, *el-Câmi* , 2/68.

⁴²⁵ et-Tevbe 9/62.

⁴²⁶ el-Mü’minun 23/50.

⁴²⁷ *وَأَنَّهَا* daki zamirin merci ile ilgili birçok yorum yapılmıştır. Konumuzla alakalı olan merciiileri yukarıda saydığımız için onlara gerek duymadık. Kurtubî, *el-Câmi* , 2/68-69; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/49.

iltifât sanatının meydana geldiğini söyleyebiliriz. Kırâatler açısından da bu üç kelimeye baktığımız zaman Verş, الصَّلَاة lafzındaki lam harfini tefhim olarak okumuştur. Bu kırâatlerin okuyuşa etkisi varken, mânâyâ bir etkisi yoktur.⁴²⁸

3. Çoğul ve İkil Arasında Geçiş

فَازَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ

“Şeytan, Âdem ve Havva'nın ayağını cennetten kaydirdi ve ikisini içinde buldukları cennetten çıkardı. Biz de Âdem, Havva ve İblis'e “Birbirinize düşman olarak cennetten inin! Ey Âdem ve Havva! Siz yeryüzüne yerleşecek ve oradaki nimetlerden belli bir süreye kadar faydalanacaksınız” dedik.”⁴²⁹

Âyet فَازَ لَهُمَا ve فَأَخْرَجَهُمَا fiilleri ile başlamıştır. Buradaki her iki fiil ikil zamiri ile ifade edilmiştir. Âyetin devamı اهْبِطُوا şeklinde ikil olması gerekirken اهْبِطُوا şeklinde çoğul yapılmıştır. Burada ikilden çoğula geçiş söz konusudur. Kırâat açısından bu fiilleri incelediğimiz zaman sadece فَازَ لَهُمَا fiilini Hamza'nın فَازَ لَهُمَا şeklinde kırâat ettiğini görmekteyiz.⁴³⁰ On kırâat açısından da burada iltifât sanatı vardır, diyebiliriz.

Çoğul olarak gelmesinin sebeplerinden biri Hz. Âdem ve Hz. Havva insanların atası olduğundan dolayı sanki o ikisi bütün insanlar olarak değerlendirilmiştir. Başka bir görüş ise, üçüncü kişinin İblis olduğunu ifade etmektedir.⁴³¹ Ayrıca فَازَ لَهُمَا fiili ile Hamza'nın فَازَ لَهُمَا şeklindeki kırâat arasında da mânâ farklılığı vardır. فَازَ لَهُمَا fiili “o ikisinin ayağını kaydirdi” mânâsında olup insanın doğru yoldan yanlış yola veya zillete düşmesi demektir. زَلَّ ayağı kaymak mânâsına geldiğinden dolayı Âdem ile Havva'nın durumuna زَلَّ denilmiştir. Çünkü şeytan o ikisinin zillet içine düşmesine sebep olmuş, vesvese ve aldanma sonucu bu hataya düşmüşlerdir.

Hamza'nın فَازَ لَهُمَا kırâati ise, o ikisini uzaklaştırdı mânâsında olup onlar içinde buldukları durumdan uzaklaşarak sözü söyleyen kişinin sözüne meylettiler. Ayrıca

⁴²⁸ Paluvî, *Zubde*, 1/79.

⁴²⁹ el-Bakara 2/36.

⁴³⁰ Haruf, *el-Muyesser*, 6; Dâni, *et-Teyisir*, 227; Abdullatif Muhammed el-Hatib, *Mu'cemü'l-Kirâât* (Dimeşk: Dâru Sa'duddîn, 1719/2000), 87.

⁴³¹ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, 1/73; Ebussuûd, *İrşâd*, 1/91.

bu kelime bir kimsenin başka birini bulunduğu mevkiden çekip alması, yerinden etmesi mânâsını taşımaktadır. Burada ise şeytan o ikisinin cennetten uzaklaşmasına sebep olmuştur. Bu iki fiil mânâ açısından birbiri ile yakından ilişkilidir. Hamza kırâatinde iki kırâatin ortak mânâsı ise şeytanın her ikisini kandırıp, ayaklarını kaydıracağı ve bunun neticesi olarak onları yerinden ettiği mânâsı ortaya çıkmaktadır.⁴³²

III. ZAMANLAR

Zamana bağlı olan değişiklikler geçmiş zamandan şimdiki, gelecek ve geniş zamana veya bunun tersi geçişler olduğu gibi geçmiş, şimdiki ve gelecek zamandan emir sîgasına geçişler de bu kapsamda değerlendirilmektedir. Zamanlar ve kipler arası bu geçişler Sekkâki, İbnu'l-Esîr, Suyûtî ve birçok belâgat âlimi iltifâttan saymışlardır.⁴³³

1. Geçmiş Zaman ile Şimdiki Zaman Arasında Geçiş

Geçmiş zaman kipiyle başlayan sözün şimdiki, gelecek ve geniş zamanla devam etmesidir. Bu değişiklikler fiilin önemine, farklılığına dikkat çekme ve devamlılık arz ettiğine işaret eder. Bunun yanında geçmiş zamandan şimdiki zamana geçmek sûretiyle anlatımda bir canlılık meydana gelir. Onu işiten kimsenin ilgisi o konuya çekilmiş olur. Ayrıca muzâri “şimdiki zaman” içinde bulunduğu durumu açıklar. Bu durumu işiten kimse sanki o durumu görüyor gibidir.⁴³⁴ Böylece bu üslûp söze muhatap olanın anlatılanı sanki o an yaşıyormuşçasına hissedip algılamasını sağlar.⁴³⁵ Ayrıca muzâri⁴³⁶ kalıbıyla başlanan bir hitaba geçmiş zaman kalıbıyla devam edilmesine de iltifât denir. Henüz meydana gelmemiş gelecekte haber veren bir olay di’li geçmiş zaman bir fiil ile ifade ediliyorsa, o fiilin gerçekleşmesi ve meydana gelmesi kesindir. Bunun bu şekilde ifade edilmesi şimdiki zaman ile ifade edilmesinden daha belîğdir.⁴³⁷ Bu bilgiler ışığında tespit edebildiğimiz örnekler şunlardır:

⁴³² Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, 1/73; Melâhî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 1/118-119; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 1/433-434.

⁴³³ Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Suudi Arabistan: İrşâd ve Dâvet ve İslâmi İşler Bakanlığı, ts.), 591; İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-Sâ'ir*, 181; Kınar, “Belâgatta İltifât”, 100.

⁴³⁴ İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-Sâ'ir*, 181.

⁴³⁵ Özdemir, “İltifât ve Kur'ân'da İltifât Örnekleri”, 151-160.

⁴³⁶ Muzâri: şimdiki, geniş ve gelecek zamanı kapsayan zamandır.

⁴³⁷ İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-Sâ'ir*, 185.

وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنَ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُم سُوءَ الْعَذَابِ يُدَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ

“Ey İsrâiloğulları! Hani biz sizi Firavun ailesinin zulmünden **kurtarmıştık**. Onlar, size işkencenin en kötüsünü yapıyorlar, **oğullarınızı kesiyor**, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. Bunda sizin için Rabbinizden gelen büyük bir imtihan vardır.”⁴³⁸

Âyet-i kerîmede نَجَّيْنَاكُمْ di’li geçmiş zaman kipinden sonra يَسُومُونَكُم şimdiki zaman kipine geçiş yapılmıştır. Kırâatler açısından bu üç fiile baktığımız zaman نَجَّيْنَاكُمْ ve يَسُومُونَكُم fiilini “vasl” halinde Kâlun ve İbn-i Kesîr “sılâ” ile okumuştur.⁴³⁹ Bu kırâatlerin okumaya etkisi varken mânâyâ herhangi bir etkisi yoktur.

Di’li geçmiş zaman kipinden şimdiki zaman kipine geçişte⁴⁴⁰ fiilin önemine ve ilginçliğine dikkat çekme ve süreklilik arz ettiğine işaret vardır. Sizi işiten kimsenin ilgisi bu konuya çekilmiş olur. Ayrıca şimdiki zaman, içinde bulunduğu durumu açıklar. Bu durumu işiten kimse sanki o durumu görüyor gibidir.⁴⁴¹

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَفَقَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِّقْنَا كَذِبْتُمْ وَفَرِّقْنَا تَقْتُلُونَ

“Andolsun, biz Musa'ya Tevrat'ı verdik. Musa'dan sonra peş peşe peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya *ölüleri diriltme ve alaca hastalarını iyileştirme* gibi mucizeler verdik ve biz onu Ruhu'l-Kudüs *Cebrail ile* destekledik. *Ey Yahudiler!* Siz bir peygamber size nefislerinizin arzu etmediği bir şeyi her getirdiğinde kibirlendiniz değil mi? **Evet kibirlendiniz. Bu sebeple peygamberlerin bir kısmını yalanladınız, bir kısmını da öldürüyorsunuz.**”⁴⁴²

Âyette كَذِبْتُمْ şeklinde di’li geçmiş zaman kipi ile başlayan cümle, durumun gereği göz önünde bulundurularak فَتَقْتُلُونَ şeklinde di’li geçmiş zaman kipi ile devam etmesi gerekirken; durumun gereğinin dışında تَقْتُلُونَ şeklinde şimdiki zaman kipi ile devam etmektedir. Kırâatler açısından baktığımız zaman on kırâat imamı da mushaftaki gibi

⁴³⁸ el-Bakara 2/49.

⁴³⁹ Paluvî, *Zubde*, 66.

⁴⁴⁰ Benzer örnekler: el-Bakara 2/28.

⁴⁴¹ İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-Sâ'ir*, 181.

⁴⁴² el-Bakara 2/87.

okumuştur. Di’li geçmiş zaman kipi ile başlayan cümlelerin şimdiki zaman kipine geçişinde on kırâat açısından da iltifât sanatı meydana gelmiştir.⁴⁴³ Bu âyette fiilin di’li geçmiş zaman kipi ile gelmesi gerekirken, şimdiki zaman kipi ile gelmesi derin anlamlar ihtiva etmektedir. Çünkü di’li geçmiş zaman kipi, geriye dönüşü mümkün olmayan, biten eylemler ve olaylar için kullanılırken; şimdiki zaman kipi, eylemin yapılmakta olduğunu, yapılacağını bildirmektedir. Yapılmakta olan işe süreklilik mânâsı katarak, muhatabın hatıralarında o olayın canlı kalmasını sağlamaktadır.⁴⁴⁴

Bu şekilde geçişle ilgili farklı izâhlar yapılmıştır. Bu âyette geçmiş hâlin hikâyesi göz önünde bulundurulmuş, durumlarının ne kadar korkunç ve feci olduğunu ifade etme açısından böyle bir üslûba başvurulmuştur. Ayrıca o günkü durum sanki şu an yaşanıyor gibi bir betimleme yolu takip edilmiş ve hatıralarda o durumu canlandırmak için şimdiki zaman kipi kullanılmıştır. Ya da “hâlâ öldürmeye devam ediyorsunuz” âyetinden maksat, peygamberi öldürmek için suikast düzenlemeye devam etmeleri ve zehirli koyun eti yedirmeleri gibi durumlar da bu öldürme eylemlerine hâlâ devam ettiklerini ve Cenab-ı Hakk’ın onu daima koruduğunu gözler önüne sermektedir.⁴⁴⁵

زَيْنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ
بِغَيْرِ حِسَابٍ

“İnkâr edenlere dünya hayatı **süslü ve cazip gösterildi**. Onlar, iman edenlerle **alay ediyorlar**. Emir ve yasaklarına riâyet ederek Allah’a karşı gelmekten sakınan müminler ise, kıyamet günü kâfirlerin üstünde olacaklardır. Allah, dilediğine hesapsız rızık verir.”⁴⁴⁶

Âyet-i kerîmede زَيْنَ olan di’li geçmiş zaman kipinin edilgen şeklinden sonra وَيَسْخَرُونَ şeklinde şimdiki zaman kipine geçiş yapılmıştır. Burada di’li geçmiş zaman kipinden şimdiki zaman kipine bir geçiş olup iltifât sanatı meydana gelmiştir. On kırâat

⁴⁴³ Haruf, *el-Muyesser*, 13.

⁴⁴⁴ Ebu’l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-Zeccâcî, *el-İzâh fi ‘İleli ‘n-Nahv*, thk. Mâzin el Mubârek (Beyrut: Dâru’n-Nefâ’is, 1986/1406), 87; Arpaçukuru, “Meâller İltifât Sanatını Yansıtıyor mu?”, 1438.

⁴⁴⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 85; Beydâvî, *Envâru ‘t-Tenzîl*, 1/93; Râzî, *Meîâtîhu ‘l-Gayb*, 3/178.

⁴⁴⁶ el-Bakara 2/212.

imamı burayı aynı okumuştur. Burada di'li geçmiş zaman kipinden şimdiki zaman kipine geçişin nedeni kâfirlerin iman edenlerle alay etmelerine devam etmesidir.⁴⁴⁷

رُيِّىَ Fiilinde süslü gösteren belli değildir. Süslü gösteren şeytan veya Allah olabilir. Şeytanın süslü göstermesi, vesvese ile onlara dünyayı güzel göstermesi ve onların de bu dünyayı sevmesi demektir. Allah'ın süslü göstermesi ise, Allah bunları kendi hallerine bıraktığı için dünyaya meyletmekte ve sevmektedirler. Bundan dolayı iman edenlerle dalga geçmektedirler. Özellikle inkârcılar dünyaya karşı bir sevgi beslemeyen ve çeşitli eziyetlere maruz kalan Ammâr, Suheyb ve İbn Mes'ûd ile alay etmişlerdir.⁴⁴⁸

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلَّوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

“Ey Peygamberim! Müminler, sana **neyi infak edeceklerini soruyorlar?** Onlara de ki: Mal ve mülkten yapacağınız infak, anne ve baba, akraba, yetimler, yoksullar ve muhtaç yolcular içindir. Mal ve mülkten hayır olarak **ne harcarsanız** şüphesiz Allah, onu çok iyi bilendir. *Allah yaptığınız yardımın mükâfatını verir.*”⁴⁴⁹

Âyette şimdiki zaman kipi olan يُنْفِقُونَ fiilinde sonra أَنْفَقْتُمْ şeklinde di'li geçmiş zaman kipine geçiş yapılmıştır. Kırâatler açısından baktığımız zaman on kırâat imamı يُنْفِقُونَ fiilini aynı okurken, أَنْفَقْتُمْ fiilinde “vasl” halinde Kâlun ve İbn-i Kesîr “sılâ” ile okumuşlardır.⁴⁵⁰

Bu âyette neyi infâk edecekleri sorusu sorulmuştur. Ancak âyetin devamında nerelere infâk edeceklerine dair cevap verilmiştir. Her ne kadar infak edilecek şeyler önemli ise de burada asıl önemli olan mesele harcanacak yerlerdir. Çünkü yapılan harcama ancak doğru yere yapıldığında bir anlam ifade eder.⁴⁵¹

وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ

⁴⁴⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, 1/231; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 6/8.

⁴⁴⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 125; Kurtubî, *el-Câmi* ' , 3/402.

⁴⁴⁹ el-Bakara 2/215.

⁴⁵⁰ Paluvî, *Zubde*, 1/66.

⁴⁵¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 126; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, 1/136; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 6/23; Kurtubî, *el-Câmi* ' , 3/413; Vehbe Zuhaylî, *Tefsîru'l-Veciz el-Kur'âni'l-Âzîm* (Dimeşk-Suriye: Daru'l-Fikr, 1437/2016), 34; Ebu'l-Berekât Hâfızuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, thk. Yusuf Ali Bedevî (Dimeşk- Beyrut: Daru İbn-i Kesîr, 1438/2017), 1/179.

“*Ey Peygamberim! Andolsun ki, biz sana apaçık âyetler indirdik. Bu âyetleri ancak fasıklar inkâr eder.*”⁴⁵²

Âyette di’li geçmiş zaman olan *أَنْزَلْنَا* fiilinden sonra şimdiki zaman kipi olan *يَكْفُرُ* fiiline geçiş yapılmıştır. Kırâatler açısından bu iki fiile baktığımız zaman bütün kurra aynı okumuştur. On kırâatte de di’li zaman kipinden şimdiki zaman kipine geçiş olduğu için iltifât sanatı meydana gelmiştir.⁴⁵³

2. Geçmiş Zaman ile Emir Arasında Geçiş

Geçmiş zaman kipiyle başlayan sözün, gelecek zamanla devam etmesi veya gelecek zamanla başlayan bir sözün, geçmiş zamanla devam etmesine denir. Bu geçişle ilgili İbnu’l-Esir, geçmiş ve şimdiki zaman kipiyle ifade edilen bir sözün gelecek zamana intikâl etmesinde birçok faydanın olduğunu, bunun sadece üslûpta meydana gelen bir genişliğin yanında yüceltme,onurlandırma gibi birçok farklı anlamlar barındırdığını ifade etmektedir.⁴⁵⁴ Bu konu ile alakalı tespit edebildiğimiz örnekler şunlardır:

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنَّمَا ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَىٰ بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ
عِنْدَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

“*Ey İsrâiloğulları! Hani, Musa kavmine şöyle demişti: Ey kavmim! Şüphesiz siz, buzağıyı ilah edinmekle kendinize zulmettiniz. Bu sebeple Yaraticınıza tövbe edin. Nefsinizi öldürün, Allah'tan başka bir varlığa ilah deme inancını ve buzağıya tapma tutkusunu yok edin. Bu, Yaraticınız katında sizin için daha hayırlıdır. Allah, tövbenizi kabul eder. Şüphesiz O, tövbeleri daima kabul eden ve çok merhametli olanıdır.*”⁴⁵⁵

Cenab-ı Hak önce *ظَلَمْتُمْ* şeklinde di’li geçmiş zaman kipi ile başlayıp sonra emir kipi olan *فَتُوبُوا* ile devam etmiştir. Kırâatler açısından baktığımız zaman *ظَلَمْتُمْ* fiilinde

⁴⁵² el-Bakara 2/99.

⁴⁵³ Haruf, *el-Muyesser*, 15.

⁴⁵⁴ İbnu’l-Esir, *el-Meselu’s-Sâ’ir*, 179.

⁴⁵⁵ el-Bakara 2/54.

“vasl” halinde İbn-i Kesîr ve Kalun “sılâ” ile Verş ise, “med sılâ” ile okumuştur.⁴⁵⁶ Ayrıca Verş, lamı “tağliz”⁴⁵⁷ ile okurken; Halef ise, “vasl” halinde “sekit”⁴⁵⁸ ile okumuştur.⁴⁵⁹ Bu kırâatler, okuyuşta farklılık meydana getirirken mânâ da herhangi bir farklılık söz konusu değildir.

وَأُدْجَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلِّينَ وَعَهْدِنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ طَهَّرَا بَيْتِي
لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ

“*Ey Peygamberim!* Hani biz Kâbe'yi insanlara sevap kazanmak için toplanma ve güven yeri yapmıştık. *Ey müminler!* Siz de İbrahim'in makamından namaz kılma yeri **edinin**. İbrahim ve İsmail'e evim Kâbe'yi tavaf edenler, Kâbe civarında ikamet edip ibadet edenler, rükû ve secde ederek namaz kılanlar için temizlemelerini **emretmiştik**.”⁴⁶⁰

Âyet-i kerîme de وَاتَّخِذُوا cümlesi emir kipiyle ifade edilmiştir. Ardından di'li geçmiş zaman kipi olan وَعَهْدِنَا fiiline geçiş yapılmıştır. Kırâatler açısından baktığımız zaman Nâfi ve İbn Âmir وَاتَّخِذُوا şeklinde okumuşlardır. Diğer kırâatler açısından burada iltifât sanatı meydana gelmiştir.⁴⁶¹

وَاتَّخِذُوا kırâatine göre mânâ, “Siz de İbrahim'in makamından namaz kılma yeri edin” وَاتَّخِذُوا kırâatine göre mânâ, “Onun zürriyeti İbrahim'in makamından namaz kılma yeri edindiler”⁴⁶² şeklindedir. Burada iki kırâatı birleştirdiğimiz zaman mânâ şöyle olur: “Onun zürriyeti nasıl ki İbrahim'in makamını namaz kılma yeri edindiler; sizlerde İbrahim makamını namaz kılma yeri edin.”⁴⁶³

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْئَلُ عَن أَصْحَابِ الْجَحِيمِ

“*Ey Peygamberim! Biz seni müminleri cennetle müjdeleyici ve kâfirleri cehennemle uyarıcı olarak hidâyet rehberi Kur'an ile gönderdik.* Sana cehennem halkı

⁴⁵⁶ Paluvî, *Zubde*, 66-97.

⁴⁵⁷ **Tağliz:** Bir harfin kalın okunması manasını taşımaktadır. Burada Verş, lâm harfini kalın okumaktadır. Fırat, *Tecvid ve Kırâat İlmi*, 83; Paluvî, *Zubde*, 1/79.

⁴⁵⁸ **Sekit:** Okuyuş esnasında nefes almaksızın sesi bir müddet kesmektir. Burada vasl esnasında sekıt yapılmaktadır. Fırat, *Tecvid ve Kırâat İlmi*, 129.

⁴⁵⁹ Molla Efendi, *Umdetu'l Hallân*, 132.

⁴⁶⁰ el-Bakara 2/125.

⁴⁶¹ Suyûtî, *İtkân*, 591. Haruf, *el-Muyesser*, 19; Paluvî, *Zubde*, 1/141.

⁴⁶² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 4/50.

⁴⁶³ Melâhî, *Tefsiru'l-Kur'an*, 1/165.

olan kâfirlerin *iman edip etmediklerinden sorgulamayacaksınız, senin görevin sadece Kur'an'ı tebliğ ve tebyin etmektir.*"⁴⁶⁴

Âyet-i kerîmede *أَرْسَلْنَاكَ* fiilinden sonra *وَلَا تُسْئَلُ* fiiline geçiş yapılmıştır. İlk fiil geçmiş zaman, ikinci fiil ise emir kipidir. Burada di'li geçmiş zaman kipinden emir kipine geçiş olup, iltifât sanatı meydana gelmiştir. Kırâatler açısından baktığımız zaman *وَلَا تُسْئَلُ* fiilini on kırâat imamı aynı okurken *أَرْسَلْنَاكَ* fiilini Nâfi ve Ya'kup *وَلَا تُسْئَلُ* şeklinde okumuştur.⁴⁶⁵

لَا تُسْئَلُ kırâati, kâfirlerin içine düşeceği azabın ne kadar şiddetli olduğunu göstermek içindir. Bu durumu haber veren kimse kâfirin içine düştüğü durumun ne kadar kötü ve berbat olduğunu bildiği için onu telaffuz etmeye ve dinleyicinin o korkunç haberi dinlemeye tahammülünün ve sabrının olmayacağını bilmektedir. Kâfirlerin başlarına gelecek azabın şiddetine ve büyüklüğüne en etkili bir biçimde işaret edilmiştir. Bu sebepten bu konu ilgili soru sormamasını ifade etmiştir.⁴⁶⁶

لَا تُسْئَلُ kırâatine göre ise mânâ şu şekildedir: "Onların varacakları yer cehennemdir. Bundan dolayı onların küfürleri sana zarar vermez. Sen bundan kesinlikle mes'ul değilsin."⁴⁶⁷ Bu kırâate göre Allah Rasûlu (s.a.s.)'nün kâfir ve münafıkların inkârlarından sorumlu olmadığı ve bundan dolayı üzülmemesi gerektiğini açık bir şekilde ifade etmiştir.⁴⁶⁸ İki farklı kırâat sayesinde hem daha zengin hem de daha geniş bir mânâ ortaya çıkmıştır

3. Şimdiki Zaman ile Emir Arasında Geçiş

Muzâri "şimdiki, geniş ve gelecek" zaman kipiyle başlayan sözün gelecek zamanla devam etmesi veya emirle başlayan bir sözün muzâri ile "şimdiki, geniş ve gelecek" zaman kipiyle devam etmesine denir. Bu geçiş sahibini yüceltmek veya küçümsemek için yapılır.⁴⁶⁹ Bu konu ile alakalı tespit edebildiğimiz örnekler şunlardır:

⁴⁶⁴ el-Bakara 2/119.

⁴⁶⁵ Paluvî, *Zubde*, 1/139; Haruf, *el-Muyesser*, 18.

⁴⁶⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 94; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, 1/103.

⁴⁶⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 4/33; Melâhî, *Tefsiru'l-Kur'an*, 1/162; Ebussuûd, *İrşâd*, 1/152.

⁴⁶⁸ Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 115.

⁴⁶⁹ et-Tûfî, *el-İksîr*, 178.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

“Ey insanlar! Sizi yaratan ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize **ibadet edin**. Ta ki siz, *günahlardan ve ilahî azaptan sakınıp korunursunuz*.”⁴⁷⁰

Âyette emir kipi olan اعْبُدُوا cümlesinden, şimdiki zaman kipi olan تَتَّقُونَ fiiline geçiş yapılmıştır. Kırâatler açısından incelediğimiz zaman on kırâat imamı da bu iki kelimeyi aynı okumuştur.⁴⁷¹ Burada on kırâat açısından da iltifât sanatı olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁷² Ayrıca âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ kelimesi üçüncü tekil şahsı ifade ederken, devamında gelen اعْبُدُوا kelimesi de ikinci çoğul şahsı ifade etmektedir.

Müfessir Zemâhşeri (ö. 538/1144) bu âyetle ilgili şunları ifade etmektedir: “Bu daha önce zikri geçen Fâtihâ sûresinin ilk dört âyetinin tefsirinde anlattığımız iltifât sanatı ile aynı olup oldukça sık kullanılan âyetlerdendir. Burada işiten kimsenin dikkatini çekmek ve harekete geçirmek için bu sanat kullanılmaktadır. Farz edelim ki muhatabına üçüncü bir kişi hakkında bir şeyler anlatınca, “Falanca kişinin hikâyesi şöyle böyledir” dersin. Böylece üçüncü kişinin hikâyesini muhatabına eksik ve noksan yönlerini anlatırsın. Daha sonra üçüncü kişiyi muhatap alarak “Ey Falanca kişi! İşin devam etikçe sana gereken doğru yoldan ayrılmaman ve kazanırken de harcarken de doğru yolu izlemen gerekir” dersin. Bu şekilde onu muhatap aldığı anda tavsiyelerine daha fazla kulak kabarttığına ve daha dikkat kesildiğine şahit olursun. Böylece irşatlarına daha fazla yönelmesini sağlarsın. Muhatabının yanında söylediğin bu sözleri eğer üçüncü kişiye hitaben değil de bizatihi kendisine diyecek olsan yapısı gereği senden korkacak ve bunu yapmak istemeyecek. Doğrudan kendisine değil de üçüncü bir kişiye hitaben söylediğin kadar sana kulak vermeyecektir. İşte bu tarz sanatları kullanmak söz esnasında birinden diğerine geçiş yapmak muhatabın daha çok kulak vermesine ve gönülden kabul etmesini sağlar.”⁴⁷³

⁴⁷⁰ el-Bakara 2/21.

⁴⁷¹ Haruf, *el-Muyesser*, 4.

⁴⁷²Bu âyete benzer örnekler el-İtkân’da geçmektedir. Suyûtî, *İtkân*, 591.

⁴⁷³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 56.

IV. SÎGALAR

Sîgalar bakımından iltifâtı, İbnu'l-Esir⁴⁷⁴ (ö.637/1239), Ebû Ali et-Tenûhî (ö.384/994), Suyûtî (ö.911/1505) gibi birçok âlim eserinde yer vermiştir.⁴⁷⁵ Ayrıca günümüzde yapılan bazı çalışmalar da fiil ve isim sîgaları arasındaki geçişlerde iltifât türleri arasında sayılmıştır.⁴⁷⁶ Bu konu ile alakalı tespit edebildiğimiz örnekler şunlardır:

1. Fiilin İki Sîgası Arasında Geçiş

خادع – خدع Fiilleri Arasında Geçiş

يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ

“Kalpleri ile inanmadıkları halde dilleriyle inandıklarını söyleyen münafıklar, Allah'ı ve müminleri **aldatmaya çalışırlar**. Hâlbuki onlar, ancak **kendilerini aldatırlar**. Fakat onlar, bunun farkında olmazlar.”⁴⁷⁷

Âyet-i kerîmede يُخَادِعُونَ fiilinden يَخْدَعُونَ fiiline geçiş olup, iltifât meydana gelmiştir. Kırâatler açısından baktığımızda Nâfi, İbn-i Kesîr ve Ebû Amr ikinci fiili يُخَادِعُونَ şeklinde okumuştur.⁴⁷⁸ Diğer kırâatlerde iltifât vardır. خدع kelimesinin anlamı, bir kimsenin, başka bir kimseye karşı içinde geçirdiği kötü hasletleri saklayarak tam tersine inandırmasıdır. Bu fiilin aslında gizlemek eylemi vardır. Araplar ضَبَّ خَدَعٌ و ضَبَّ خَدَعٌ kelimeleri bir gözcünün elini yuvaya sokup kertenkeleyi yakalamaya çalıştığı esnada kertenkelenin ona doğru geliyormuş gibi yapıp diğer delikten kaçması için kullanırlar. يَخْدَعُونَ fiili hakiki mânâda kullanıldığı zaman karşılıklı aldatmayı ifade ederken, mecazî anlamda kullanıldığı zaman salt mübalağa ifade etmek için kullanılmaktadır. يُخَادِعُونَ fiilinde karşılıklı aldatma mânâsı yoktur.⁴⁷⁹ اللَّهُ يُخَادِعُونَ âyetine “onlar

⁴⁷⁴ İbnu'l-Esir kitabında bu konu ile ilgili bazı örnekler vermiştir. Hûd sûresi yüz üçüncü âyette geçen مَخْمُوع olan ismi mefulü يُجْمَع olan fiili müzâri manasında değerlendirmiştir. Bu sebepten bu örnek sîgalar bağlamında değerlendirilebilir. Bu sîga ile âyette ifade edilen günün mutlaka gerçekleşeceğini hedeflemiştir. İbnu'l-Esir, *el-Meselu's-Sâ'ir*, 186.

⁴⁷⁵ İbnu'l-Esir, *el-Meselu's-Sâ'ir*, 186; Suyûtî, *el-İtkân*, 588-591.

⁴⁷⁶ Tabl, *Uslûbu'l-İltifât*, 56-58.

⁴⁷⁷ el-Bakara 2/9.

⁴⁷⁸ Haruf, *el-Muyesser*, 3; Abdullah Ali el-Melâhî, *Tefsiru'l-Kur'an bi'l-Kirâati'l-Kuraniyyeti'l-Âşer* (Lübnan: Rawabial Kudüs, 1423/2002), 12/1/111.

⁴⁷⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 44-45; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 2/62; Melâhî, *Tefsiru'l-Kur'an*, 1/111.

Allah'ı aldatıyor” mânâsını vermek doğru değildir. Çünkü hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz. Bu âyette muzâfın “tamamlanan” hazfi ile Allah'ın Peygamberini aldatılması da anlaşılabilir. Çünkü Peygamber'e yapılan aldatma Allah'a yapılmış gibidir. Bu âyetin müfâala kalıbında gelmesi mânâyâ yarışan ve yenişen anlamı katmaktadır. Bir fiilin fâili tarafından yapılışında birinin sanki onu yenmeye çalışıyormuş gibi ifade edilmesi, yarışan ve yenişen biri olmadığı zamanki formundan daha belîğ ve daha mübalağalıdır.⁴⁸⁰

âyetinde iki görüş vardır: Allah münafıkları yapmış oldukları eylemlere göre cezalandırır. Bundan dolayı onlar hakikatte sadece kendilerini aldatmış ve kandırmış olurlar. Diğer görüşe göre, aldatmanın sonucu dünyada münafıklara yöneliktir. Çünkü Cenâb-ı Hak onların bu aldatmasını mümin olan kimseden uzaklaştırıp, kendilerine döndürür.⁴⁸¹

وَمَا يُخَادَعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ şeklinde okuyanlar birinci lafızla mutabakat sağlamışlardır. Burada eğer karşılıklı aldatma eylemini hakikî mânâda ele alırsak mânâ şöyle olur: “Yapmış oldukları bu davranışlar birbirini aldatan kimselerin davranışlarına benzemektedir. Ancak böyle yaparak sadece kendilerini kandırıyorlar ve sadece kendilerine zarar veriyorlar. Kurdukları tuzaklara kendileri düşüyorlar. Çünkü bunlar nefislerini birtakım kuruntulara daldırırken, bunun karşılığında nefisleri de bunları birtakım kuruntular ile oyalamaktadır. Mecâzî anlamda ele aldığımızda mübalağa anlamı ihtiva etmektedir.⁴⁸²

نجي-انجي Fiileri Arasında Geçiş:

وَأُدِّجَيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُم سُوءَ الْعَذَابِ يُدَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمْ الْبَحْرَ فَأَنجَيْنَاكُمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ

“Ey İsrâiloğulları! Hani biz sizi Firavun ailesinin **zulmünden kurtarmıştık**. Onlar, size işkencenin en kötüsünü yapıyorlar, oğullarınızı kesiyor, kızlarınızı sağ bı-

⁴⁸⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 45; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, 1/ 44-45.

⁴⁸¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 2/62; Melâhî, *Tefsiru'l-Kur'an*, 1/113.

⁴⁸² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 45.

rakıyorlardı. Bunda sizin için Rabbinizden gelen büyük bir imtihan vardır. *Ey İsrâiloğulları!* Hani biz sizin için denizi yarıdık, **sizi boğulmaktan kurtardık** ve Firavun ailesini sizin gözlerinizin önünde denizde boğduk.”⁴⁸³

Buradaki iltifât نَجَّى fiilinden انجى fiiline geçişte meydana gelmiştir. Kırâatler açısından bu iki fiile baktığımız zaman sadece vasl halinde Kâlun ve İbn-i Kesîr sılâ ile okumuştur.⁴⁸⁴ Sılâ ile okuyuşun mânâyâ bir katkısı yoktur. Bu iki fiil mânâ açısından insanın tehlikeli bir durumdan kurtulması, bir şeyi başka bir şeyden ayırmak mânâsı vardır. Te’fil babında mübalağa, teksir ve tekit mânâsı vardır. Bu sebepten birçok kötü eylemden kurtulma نَجَّى fiili ile kullanılmışken; sadece boğulmaktan kurtulma انجى fiili ile kullanılmıştır.⁴⁸⁵

Müfessirlerin ve dilcilerin çoğunluğuna göre فَعَّل sığası أَفْعَل sığasından daha mübalağalı ve daha vurgulu bir ifadedir.⁴⁸⁶ Burada bu olayı bildirenin Allah (c.c.) olduğunu kesin bir tarzda ifade etmek maksadıyla daha belîğ ifade kullanılmıştır.⁴⁸⁷

وعد-واعد Fiilleri Arasında Geçiş:

وَأَذُّوْا عَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعَجَلِ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ

“*Ey İsrâiloğulları!* Hani biz Musa'ya kırk gece **vaat etmiştik**. Sonra siz bunun ardından buzağıyı ilah edindiniz. Sizler zâlim kimselersiniz.”⁴⁸⁸

Âyet-i kerîmedeki iltifât sanatı kırâatler arası geçişte meydana gelmiştir. وَعَدْنَا fiilinden وَعَدْنَا fiiline geçişte iki farklı fiil sığası kullanılmıştır. وَعَدْنَا şeklinde elifsiz okuyanlar, Ebû Amr, Yâ’kub ve Ebû Ca’fer kırâatidir.⁴⁸⁹ وَعَدْنَا fiili vaatleşmiştik mânâsını taşımaktadır. Çünkü müfâale babı iki kişi arasında müşareket “ortaklık” içindir. Vaat kelimesi de iki kişi tarafından yapılan bir iştir. Allah, Hz. Musa'ya vahyi vaat edince, Hz. Musa da Tûr dağına gelmeyi vaat etmiştir. Vaat, her ne kadar Allah tarafından yapılmışsa da kabulü Hz. Musa tarafından olmuştur. Vaadi kabul etmekte vaadi yapmaya benzetmektedir. Çünkü “bunu yapacağım” demekte bir vaattir. Başka

⁴⁸³ el-Bakara 49-50.

⁴⁸⁴ Paluvî, *Zubde*, 66.

⁴⁸⁵ Tabl, *Uslûbu'l-İltifât*, 67; Râzî, *Meîâtîhu'l-Gayb*, 3/67; Kurtubî, *el-Câmi'*, 2/81.

⁴⁸⁶ Tabl, *Uslûbu'l-İltifât*, 63.

⁴⁸⁷ İsfahânî, *Mufredât*, 789.

⁴⁸⁸ el-Bakara 2/51.

⁴⁸⁹ Paluvî, *Zubde*, 120; Dâni, *et-Teysir*, 227.

bir görüş ise şöyledir: “Allah, Hz. Musa’ya Tevratı vermeyi vaat etmiştir. Bu da Allah’ın belirlediği vakitte sözleşme yeri olan Tur’a geleceğini vaat etmesidir. Diğer fiil olan *وعدنا* ise, vaat etmiştik mânâsındadır. Müşareket mânâsı yoktur. Elif yazılmadan okunmasının mânâsı açık ve nettir. Çünkü vaat Allah’tandır. İki kırâat birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Şöyle ki biz Hz. Musa’ya vaat ettik, sonra da vaatleştik mânâsı ortaya çıkmaktadır.⁴⁹⁰

تَظَاهَرُونَ - تَظَاهَرُونَ Arasında Geçiş:

ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرَجُونَ قَرِيبًا مِّنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِم بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أُسَارَىٰ تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ أَفَلَا تُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَىٰ أَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

“Sonra *ey Yahudiler!* Siz, öyle kimselersiniz ki, birbirinizi öldürüyorsunuz, içinizden bir grubu yurtlarından çıkartıyor ve onlara karşı günah, zulüm ve düşmanlıkta **birbirinize arka çıkıyorsunuz**. Eğer onlar, size esir olarak gelirse, onları fidye verip kurtarıyorsunuz. Hâlbuki onları yurtlarından çıkarmanız size haram kılınmıştı. Siz kitabın bir kısmına iman edip de bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Sizden böyle yapan kimsenin dünya hayatındaki cezası ancak rezil olmaktır. Onlar, kıyamet gününde azabın en şiddetlisine maruz bırakılacaklardır. Allah, yaptıklarınızdan gafil değildir.”⁴⁹¹

Âyeti kerîmede *تَظَاهَرُونَ* fiilini Kâlun İbn-i Kesîr ve Ebû Ca’fer *تَظَاهَرُونَ* şeklinde okumuştur. Burada kırâatler arasında geçişte iki fiil sîgası arasında iltifât sanatından bahsedebiliriz.⁴⁹² *تَظَاهَرُونَ* fiilinin asıl hali *تَتَظَاهَرُونَ* dir. Burada iki *ت* harfi birleştiği için bir *ت* harfi hafzedilmiştir. Hazfetmek hafifliği gösterir. *تَظَاهَرُونَ* fiilinin aslı da aynı şekilde *تَتَظَاهَرُونَ* fiilidir. *ت* ve *ظ* harfinin mahreç yakınlığından dolayı biri diğerine katılmıştır. İdğam ise kelimenin aslını gösterir.⁴⁹³ Burada *تَظَاهَرُونَ* fiili yardımlaşma konusunda daha mübalağa mânâ ifade eder. Çünkü ziyâde harf ziyâde mânâyâ delalet etmektedir.⁴⁹⁴ Bazı âlimler, iki kırâatin de birbirinize karşı yardımlaşıyorsunuz mânâsını ihtiva ettiğini söylemişlerdir.⁴⁹⁵ Çünkü *مظاهرة* kelimesi yardımlaşma

⁴⁹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 76; Beydâvî, *Envâru’l-Tenzîl*, 1/80; Ebussuûd, *İrşâd*, 1/101.

⁴⁹¹ el-Bakara 2/85.

⁴⁹² Haruf, *el-Muyesser*, 13.

⁴⁹³ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 3/171.

⁴⁹⁴ Melâhî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 1/145.

⁴⁹⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 85.

mânâsına gelir. ظهر fiilinden türetilmiştir.⁴⁹⁶ Onlar tıpkı sırt gibi sırt sırta vererek birbirlerine arka çıkmaktadırlar. Böylece biri ötekini güçlendiriyor,⁴⁹⁷ mânâsı ortaya çıkmaktadır.

نزل-انزل Fiilleri Arasında Geçiş:

بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَعِيًّا أَنْ يُنَزَّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ قَبْأَوْ بَعْضًا
عَلَى غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ

“Yahudilerin, Allah’ın, kullarından dilediğine lütfederek peygamberlik vermesini kiskanarak **Allah’ın indirdiği Kur’ân**’ı inkâr karşılığında kendilerini satmaları ne kötüdür! Bu sebeple onlar, gazap üstüne gazaba uğradılar. Ahirette kâfirlere alçaltan ve rezil eden bir azap vardır.”⁴⁹⁸

Âyette if’âl babından tef’îl babına geçiş yapılmıştır. Kırâatler açısından baktığımız zaman on kırâat âlimi أَنْزَلَ fiilini aynı okurken, يُنَزَّل fiilini İbn-i Kesîr, Dûrî, Ya’kup, Sûsî يُنَزَّل şeklinde, diğer kırâat âlimleri ise يُنَزَّل şeklinde okumuşlardır.⁴⁹⁹ أَنْزَلَ fiilinden يُنَزَّل fiiline geçişte iltifât sanatı meydana gelmiştir. نزول kelimesi bir şeyin yukarıdan aşağı doğru inmesi mânâsına gelmektedir. İnzâl lafzı tenzîl lafzından daha geneldir.⁵⁰⁰ Ayrıca نَزَّل kalıbı parça parça nâzil olmayı, أَنْزَلَ kalıbı ise bir bütün halinde nâzil olmayı ifade etmektedir.⁵⁰¹

Âyet-i kerîmede “inzâl” kelimesinin kullanılması, Kur’ân âyetlerinin peyderpey indirildiğini bildirmek içindir. Devamında “tenzil” kelimesinin kullanılması, Kur’ân âyetlerinin indirilmesi tekrarladıkça onların hasetlerinin yenilendiğini duyurmak ve Kur’ân âyetlerinin indirilmesi çoğaldıkça onların da hasetlerinin çoğaldığını ifade etmekte içindir.⁵⁰²

Âlimlerin çoğunun tef’îl babının mübalağa ve teksir için olduğunu, İf’âl babında böyle bir özellik bulunmadığını savunmaktadırlar. Kur’ân-ı Kerîm’in yirmi üç senede peyderpey nâzil olduğunu tef’îl babının cümleye kattığı “çokça nâzil olması”

⁴⁹⁶ el-Furkan 25/55.

⁴⁹⁷ Melâhî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 13/1/143; Kurtubî, *el-Câmi*, 2/238.

⁴⁹⁸ el-Bakara 2/90.

⁴⁹⁹ Dâni, *et-Teysir*, 230; Paluvî, *Zubde*, 1/131.

⁵⁰⁰ İsfahânî, *Mufredât*, 799-800. et-Talak 65/10. el-Haşr 59/21.

⁵⁰¹ Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 160; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzil*, 5.

⁵⁰² Ebussuûd, *İrşâd*, 1/129.

mânâsından anlaşılmaktadır. İf'âl babında ise kesrat mânâsı yoktur. Durum böyle olunca نزول sîgaları farklı bablarla gelmiştir.⁵⁰³

Tenzîl ve inzâl arasındaki diğer fark ise, bir şeyi akılla idrâk etmek ile his ile idrâk etmek veya bir şeyi görerek inanmak ile haber yolu ile inanmak gibidir.⁵⁰⁴

قاتل-قتل Fiilleri Arasında Geçiş:

وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقْتُلُوهُمْ وَأَخْرَجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجْتُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُفَاتِلَوْكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلْتُمُوهُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ

“Ey müminler! Sizinle savaşan müşrikleri, *savaş alanında* yakaladığımız yerde öldürün. Müşrikler, sizi Mekke'den çıkardıkları gibi siz de onları oradan çıkarın. Fitne, *Allah'a ortak koşmak, inkâr etmek ve insanları Allah yolundan alıkoymak*, insan öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Haram civarında müşrikler, sizinle savaşmadıkça siz de onlarla savaşmayın, **fakat onlar sizinle savaşılırsa, siz de savaşıp onları öldürün**. Kâfirlerin cezası işte böyledir.”⁵⁰⁵

Âyet-i kerîmede قَاتَلْتُمُوهُمْ fiilinden فَاقْتُلُوهُمْ fiiline geçiş olup, iki farklı fiil sîgası arasında iltifât sanatı meydana gelmiştir. Kırâatler açısından bu iki kelimeye baktığımız zaman Hamza, Kisâî ve Halef قَاتَلْتُمُوهُمْ fiilini قَتَلْتُمُوهُمْ şeklinde okumuşlardır.⁵⁰⁶ Ayrıca Kalûn, İbn-i Kesîr ve Ebû Ca'fer قَاتَلْتُمُوهُمْ fiilinde “vasl” halinde “sılâ” ile okumuşlardır.⁵⁰⁷ فَاقْتُلُوهُمْ قَاتَلْتُمُوهُمْ şeklinde olunca cümle, “Eğer onlar sizinle savaşılırsa, siz de savaşıp onları öldürün” mânâsında iken قَتَلْتُمُوهُمْ قَاتَلْتُمُوهُمْ cümlesi ise, “Eğer onlar sizi öldürürlerse, siz de onları öldürün” anlamındadır.⁵⁰⁸ Bu cümlede genel anlam özel anlam üzerine hamledilmiştir. Bu sebeple cümlenin anlamı şöyle olur: Kâfirleri öldürmek caiz değildir. Ancak kâfirler, Mescid-i Haramda savaşı başlatırlarsa, bu haramlık kalkar. Onlar bazı Müslümanları öldürürse, sizde onları öldürün ve oradan çıkarın. Burada öldürme işinin bazı Müslümanların başına gelmiş olması sanki bütün Müslümanların başına gelmiş gibi kabul edilmektedir.⁵⁰⁹ Ayrıca قَاتَلْتُمُوهُمْ fiili iki kişi arasında ortaklık içindir. Burada cümle, karşılıklı olarak birbirini öldürmek, çarpışmak, savaşmak

⁵⁰³ Hasan Tabl, *Uslûbu'l-İltifât*, 56-58.

⁵⁰⁴ Tabl, *Uslûbu'l-İltifât*, 60.

⁵⁰⁵ el-Bakara 2/191.

⁵⁰⁶ Paluvî, *Zubde*, 1/153; Haruf, *el-Muyesser*, 30.

⁵⁰⁷ Paluvî, *Zubde*, 1/66.

⁵⁰⁸ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, 1/128.

⁵⁰⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 117; Melâhî, *Tefsiru'l-Kur'ân*, 1/199.

mânâsını içermektedir. قَتَلَ fiilinde ise böyle bir mânâ yoktur. Sadece bir kimsenin diğeri-
nerini öldürmesi söz konusudur.⁵¹⁰

تَطَهَّرْنَ-يَطْهَرْنَ Fiilleri Arasında Geçiş:

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَجِضِ قُلْ هُوَ أَدَىٰ فَأَعْتَرَلُوا التَّسَاءَ فِي الْمَجِضِ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهَرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ
فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

“Ey Peygamberim! Sana kadınların ay halinden, *bu durumdaki kadınlarla ilişkinin nasıl olması gerektiğinden* soruyorlar. De ki: Ay hali, kadı veren bir durumdur. Ay halinde kadınların hayız yerinden uzak durun, **temizleninceye kadar** onlara yaklaşmayın, *cinsel ilişki kurmayın*, **temizlendikleri zaman** onlara Allah'ın size emrettiği yerden, *hayız yerinden* yaklaşın. Şüphesiz Allah, çok tövbe edenleri sever ve temizlenenleri de sever.”⁵¹¹

Âyette aslı üç harfli olan يَطْهَرْنَ fiilinden تَطَهَّرْنَ fiiline geçiş yapılmıştır. Kırâatler açısından baktığımız zaman يَطْهَرْنَ fiilini Hamza, Kisâi, Halef ve Ebû Bekir Şûbe تَطَهَّرْنَ şeklinde okumuşlardır.⁵¹² İki farklı fiil sîgası arasında iltifât sanatı meydana gelmiştir. طهر kelimesi kadının adet kanının kesilip temizlenmesi anlamına gelirken, تطهر kelimesi ise, yıkanmak ve su ile temizlenmek⁵¹³ anlamına gelir. Her iki kırâatle de amel edilir.⁵¹⁴ Bazı fıkıh bilginleri, iki kırâatın arasını bulmak mümkün olduğu için, kadının âdet kanı kesildiği zaman gusletmedikçe eşiyle beraber olamayacağı içtihadında bulunmuşlardır. Burada kanın kesilmesi ve gusül etme şeklinde iki temizliğin birleştirilmesi söz konusudur. Bazı fakihler ise طهر kelimesini delil göstererek âdet süresi on günü geçerse, kanın kesilmesinin ardından gusül almazsa dahi eşi ile beraber olabileceği, on günden daha az süre içinde kanı kesilirse, gusletmedikçe eşi ile beraber olamayacağı içtihadında bulunmuşlardır.⁵¹⁵

اعتدى-تعدى Fiilleri Arasında Geçiş:

⁵¹⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, 1/204.

⁵¹¹ el-Bakara 2/222.

⁵¹² Haruf, *el-Muyesser*, 35; Paluvî, *Zubde*, 1/157.

⁵¹³ et-Tevbe 9/108.

⁵¹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 129.

⁵¹⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 129; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, 1/139; Ebussuûd, *İrşâd*, 1/222; Melâhî, *Tefsiru'l-Kur'an*, 1/215; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 6/70.

الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ فَمَسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُعِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

“Dönülebilecek boşama iki defadır. Bu iki boşamadan sonra ya iyilikle evliliği sürdürmek veya güzellikle evliliğe son vermek gerekir. *Ey kocalar!* Boşadığınız eşlerinize verdiğiniz hiçbir şeyi, mehri, malı ve mülkü geri almanız size helal olmaz, ancak eşlerin, Allah'ın sınırlarını ve hükümlerini yerine getirememekten korkmaları hariç, *bu durumda kadınlara verdiğiniz boşadığınızda geri alabilirsiniz. Ey müminler!* Eğer eşlerin, Allah'ın sınırlarını çiğnemelerinden, *ilkelerini yerine getirememelerinden korkarsanız*, kadının eşine boşanmak için bir bedel vermesinde ikisine de günah yoktur. İşte bunlar, Allah'ın sınırları ve ilkeleridir. Sakın Allah'ın sınırlarını ve ilkelerini çiğnemeyin, **kurallarını ihlal etmeyin. Kim Allah'ın sınırlarını ve ilkelerini çiğner**, kurallarını ihlal ederse işte bu kimseler, zâlimlerin ta kendileridir.”⁵¹⁶

Âyet-i kerîmede فَلَا تَعْتَدُوهَا fiilinden يَتَعَدُّ fiiline geçiş yapılmış, böylece iki farklı fiil sîgası arasında iltifât sanatı meydana gelmiştir.⁵¹⁷ Kırâatler açısından baktığımız zaman bu iki fiili on kırâat imamı aynı okumuştur.⁵¹⁸ Cenab-ı Hak önce فَلَا تَعْتَدُوهَا fiilini zikrederek âyette belirlenen hükümlerde haddi aşmayın demektedir. Bu ifadeden hemen sonra Allah tehdidini artırmış ve yasağı çiğneyenlerin zâlimlerden olduğunu bildirmiştir. Çünkü zâlim ifadesi kınama ve azarlama mânâsı taşıyan bir özelliğe sahiptir. Ayrıca zâlim kelimesinin mutlak olarak ifade edilmesi tehdidin büyüklüğünü göstermektedir. Çünkü kişinin hem kendine hem de başkasına zulmetmiş olduğu mânâsı bu ifadeden çıkarılabilmektedir.⁵¹⁹

Fiilleri Arasında Geçiş: تَمَسَّى-تَمَسَّى

لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ تَفْرَضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتَّعُوهُنَّ عَلَى الْمَوْسِعِ قَدْرَهُ وَعَلَى الْمُقْتَرِ قَدْرَهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ

“*Ey müminler!* Eğer nikâhlandığınız kadınları, **onlara dokunmadan, cinsel ilişkiye girmeden** veya bir mehir belirlemeden boşarsanız, bunda sizin için hiçbir gü-

⁵¹⁶ el-Bakara 2/229.

⁵¹⁷ Tabl, *Uslûbu'l-İltifât*, 171.

⁵¹⁸ Haruf, *el-Muyesser*, 36.

⁵¹⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 6/105-106; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, 1/142.

Âyetinde geçen وَلَمْ يَمَسِّنِي fiilidir. Bütün kurra âyetteki fiili aynı okumuşlardır. Dokunmaktan maksat, cinsel beraberlikten kinayedir. Bazı müfessirlerde bu iki kırâatin anlam olarak aynı olduğunu ifade etmişlerdir. Çünkü فاعل fiili bazen فعل anlamında kullanılır. Bu kullanım ile ilgili şu örnekleri verebiliriz: طَارَقْتُ النَّعْلَ mânâsı: Ayakkabıyı tamir ettim veya وَعَاقَبْتُ اللَّصْنَ mânâsı: Hırsızını cezalandırdım. O zaman burada yine temas ifadesinden anlaşılan ortak olarak yapılan iş mânâsıdır.⁵²⁵

2. İsmi İki Sîgası Arasında Geçiş

2. İsmi İki Sîgası Arasında Geçiş:

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ نَبِيِّ إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُعْرِضُونَ

“Hani bir zamanlar biz İsrâil oğullarından, "Sadece Allah'a ibadet edeceksiniz, anne ve babaya, yakın akrabaya, yetimlere ve fakirlere ihsanda bulunacaksınız" diye kesin söz almış ve "insanlara iyi ve güzel söz söyleyin, namazı dosdoğru kılın ve zekâtı verin" diye emretmiştik. Sonra ey Yahudiler! Siz, azınız hariç sözünüzden dönmüştünüz. Sizler hâlâ yüz çeviren kişilersiniz.”⁵²⁶

Âyette kırâatler arası geçişte iltifât meydana gelmiştir. حُسْنًا lafzı Hamza, Kisâî, Halefû'l-Âşir ve Ya'kup kırâatinde حَسَنًا şeklinde okunmuştur.⁵²⁷ حُسْنًا lafzı mastar mânâsında gelmiş bir isimdir. İnsanlara söyleyeceğiniz söz güzel olsun şeklinde takdir edilmiştir. Ya da mastar mânâsında olmayıp kendisinden bizatihi mastar kast edilmiştir. İnsanlara güzellik ifade eden söz söyleyin takdirindedir.⁵²⁸ Ayrıca حُسْنًا lafzı حَسَنًا lafzından daha mübâlağa ifade eder. Son derece güzel bir söz olduğu için haddizatında güzel olarak ifade edilmiştir.⁵²⁹ حَسَنًا kelimesi ise sıfatı müşebbehedir.⁵³⁰ Sözünüz güzel olsun mânâsına gelmektedir.⁵³¹ Bazı kırâat âlimleri ise, bu iki kırâatin aynı mânâ da olduğunu savunmuşlardır.⁵³²

⁵²⁵ Kurtubî, *el-Câmi* ' , 4/161; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 6/147.

⁵²⁶ el-Bakara 2/83.

⁵²⁷ Haruf, *el-Muyesser*, 12; Paluvî, *Zubde*, 130.

⁵²⁸ Kurtubî, *el-Câmi* ' , 2/229.

⁵²⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 84.

⁵³⁰ İsm-i fâile benzeyen sıfata denir.

⁵³¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/165.

⁵³² Melâhî, *Tefsiru'l-Kur'an*, 1/142.

اَكْبَرُ-كَبِيرُ İsimleri Arasında Geçiş:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِمَّنْ نَّفَعِيهِنَّ وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ
الْعَفْوُ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ

“Ey Peygamberim! Sana içki ve kumarı soruyorlar. De ki: İçki ve kumarda büyük günah ve insanlar için bazı maddî menfaatler vardır, ancak içki ve kumarın günahı maddî menfaatlerinden daha büyüktür. Ey Peygamberim! Sana neyi infak edeceklerini soruyorlar. De ki: İhtiyacınızdan fazlasını infak edin. İşte böyle Allah, size âyetleri, dinî hükümleri açıklıyor, ta ki siz, düşünüp anlayasınız.”⁵³³

Âyette كَبِيرُ lafzından sonra اَكْبَرُ lafzına geçiş yapılmıştır. Burada sıfatı müşebbehe⁵³⁴ sîgasından ismi tafdil sîgasına⁵³⁵ geçilmiştir. Kırâatler açısından baktığımız zaman كَبِيرُ lafzını Hamza ve Kisâî كَثِيرُ olarak okumuşlardır.⁵³⁶ İsm-in iki farklı sîgası arasında iltifât sanatı meydana gelmiştir. Sıfatı müşebbehenin cümleye kattığı mânâ: “Onlarda hem büyük günah hem de insanlar için bazı maddî menfaatler vardır.” Âyetteki كَبِيرُ lafzı عَظِيمُ mânâsındadır.⁵³⁷ İsm-i tafdilin cümleye kattığı anlam: “İçki ve kumarın günahı maddî menfaatlerinden daha büyüktür.” Buradaki اَكْبَرُ lafzı da اعظمُ mânâsındadır. Böylece günahının faydasından daha büyük olduğu ortaya çıkmaktadır.⁵³⁸

والدة-مولود İsimleri Arasında Geçiş:

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنَمِّ الرِّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَالِدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا اتَّيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

“Ey müminler! Emzirme süresini tamamlamak isteyen babalar için boşanmış anneler, çocuklarını tam iki yıl emzirirler. Bu süre içerisinde annelerin, yeme, içme ve

⁵³³ el-Bakara 2/219.

⁵³⁴ Sıfatı Müşebbehe: Sülasî lazım fiilin mastarından türetilen ve ifade ettiği mânâ ile kâim olan zâta, sübut olan isimdir. فعيل vezni de sıfatı müşebbehe kalıplarından bir tanesidir. Ömer Faruk Paksu, *Arap Dilinin Temel Kaide-leri* (Kahramanmaraş: Kalkan, 2017), 2/378-381.

⁵³⁵ İsmi Tafdil: Belirli bir sığata ortak olan iki vasıftan birisinin diğerine oranla daha çok olduğunu göstermek için türetilen isimlere denir. Bu da genelde افعل kalıbında gelir. Paksu, *Arap Dilinin Temel Kaideleri*, 2/387.

⁵³⁶ Paluvî, *Zubde*, 1/157; Haruf, *el-Muyesser*, 34.

⁵³⁷ Melâhî, *Tefsiru 'l-Kur'an*, 1/212.

⁵³⁸ Râzî, *Mefâtihu 'l-Gayb*, 6/47.

giyim masrafları örfe, hakka ve ahlaka uygun olarak babaya aittir. Her insan ancak gücü nispetinde sorumludur. **Ne anne çocuğu sebebiyle ne de baba çocuğu yüzünden zarara uğratılmaz.** *Baba ölmüş ise* mirasçı da aynı şeyleri yapmakla yükümlüdür. Anne ve baba istişare ederek ve anlaşarak çocuğu *iki yıldan önce* sütten ayırmak isterlerse her ikisine de hiçbir günah yoktur. *Ey babalar!* Eğer siz çocuklarınızı sütaneye emzirtmek isterseniz, örfe, hakka ve ahlaka uygun olarak vereceğinizi teslim ettiğiniz zaman size hiçbir günah yoktur. *Emir ve yasaklarına riâyet ederek* Allah'a karşı gelmekten sakının, bilin ki şüphesiz Allah, yaptıklarınızı çok iyi görendir.”⁵³⁹

Âyette ismi fâil “etken sıfat fiil” müfret “tekil” müennes “dişil” kalıbından gelen *والدة* kelimesinden sonra isim olan *ولد* kelimesi gelmiştir. Hemen ardından ismi meful “edilgen sıfat fiil” kalıbından gelen *مولود* kelimesine geçiş yapılmıştır. Bu âyette *والدة* kelimesinden sonra *والد* kelimesinin gelmesi icap ederken, *مولود* kelimesine geçiş yapıldığı için iltifât sanatı meydana gelmiştir. Kırâatler açısından baktığımız zaman bu iki isim mushaftaki gibi okunmuştur. Burada baba için *والد* kelimesini değil de çocuk kendisinden olan kişi anlamına gelen *مولود* kelimesi kullanılmıştır. Bu kelimenin aslı *على الذي ولد له* cümlesidir. Çünkü çocukların babaya nisbet edildiğini ve onlara ait olduğunu ifade etmek için bu şekilde getirilmiştir.⁵⁴⁰

دفع-دفاع İsimleri Arasında Geçiş:

فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَاتَّيَهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ

Talut ve askerleri, Allah'ın izni ve yardımı ile Câlût ve askerlerini hezimete uğrattı. Dâvûd, Câlût'u öldürdü. Allah, Dâvûd'a hükümdarlık ve hikmet verdi ve ona dilediği şeyleri öğretti. Eğer Allah, insanların bir kısmını bir kısmı ile **savıp yok etmeseydi** kesinlikle yeryüzünde fesat çıkardı. Fakat Allah, âlemlere lütuf ve ikram sahibidir.⁵⁴¹

Âyette *دَفْعُ* kelimesini Nâfi ve Ya'kup *دِفَاعٌ* şeklinde okumuştur. Burada kırâatler arası geçişlerde aynı kökten gelen iki isim sığasının farklı kalıplarda gelmesi iltifât sanatına neden olmuştur.

⁵³⁹ el-Bakara 2/233.

⁵⁴⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 136; Kurtubî, *el-Câmi*, 4/107.

⁵⁴¹ el-Bakara 2/251.

Bazı âlimler, دَفَعَ kelimesinin دَفَعَ kelimesinin mastarı olduğunu söylemişler ve hesap etmek, dönmek ve karşılamak mânâlarına geldiğini ifade etmişlerdir. Bazı âyetleri de buna örnek getirmişlerdir.⁵⁴² Ebû Hâtim (ö. 277/890) bununla ilgili şöyle demiştir: Bu iki kelime aynı mânâyâ gelir. (Bazı müfessirler, bu görüşü kabul etmemiştir.) Çünkü دَفَعَ kalıbı karşılıklı olarak kendilerini savunan herkesin rakibine engel olması ve onu atlatmak istemesi mânâsını ifade etmektedir.⁵⁴³ Cenab-ı Hak hakkında kuldân böyle bir şeyin olması imkânsızdır. Bu hususa şöyle cevap verilmektedir: دَفَعَ kelimesinin دَفَعَ kelimesinin mastarıdır. Bundan dolayı bu iki mastar da mânâ birliği vardır. Ayrıca bu kelime دافع fiilinin mastarı da olabilir. O zaman anlam şu şekilde olur: “Cenab-ı Hak zâlimlerin müminlere yapacakları zulmü, peygamberlerinin, elçilerinin ve din büyüklerinin eliyle giderir.” Cenab-ı Hak’ın bu tür savuşturması hakka sarılan kişiler ile batıla sarılan kişiler arasında devamlı mücadele ve sürekli bir karşı koyma şeklinde olmuştur. Bundan dolayı müfâale babından gelmesi uygun olmuştur.⁵⁴⁴ Bu âyete benzer birçok örnek bulunmaktadır.⁵⁴⁵

İbn Âşûr (1879-1973) bu iki kelime ile ilgili şunları söylemektedir: دَفَعَ kelimesi دافع fiilinin mastarıdır. Bu kelime دفع fiilinden daha mübalağalıdır.⁵⁴⁶

مُوصٍ-مُوصٍ İsimleri Arasında Geçiş:

فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Ey müminler! Kim **vasiyet edenin** haktan sapmasından veya günah işlemesinden korkar da bu sebeple vasiyet eden ile vasiyet edilenin arasını düzeltirse bu kimseye hiçbir günah yoktur. Şüphesiz Allah, çok bağışlayan, çok merhametli olandır.”⁵⁴⁷

Âyetteki مُوصٍ kelimesi, Ya’kup, Hamza, Kisâî, Halef ve Ebû Bekir Şu’be kırâatinde مُوصٍ şeklinde okumuşlardır.⁵⁴⁸ Kırâatler arası geçişte farklı iki isim sigası arasında iltifât sanatı meydana gelmiştir. مُوصٍ kelimesi if’âl babından ismi faildir. مُوصٍ kelimesi ise tef’îl babından ismi faildir. Burada مُوصٍ kelimesi çokluk ifade

⁵⁴² Nisâ 4/24.

⁵⁴³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 6/203; Kurtubî, *el-Câmi*, 4/250.

⁵⁴⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 6/203.

⁵⁴⁵ el-Mâide 5/33; Haşr 59/4; et-Tevbe 9/30.

⁵⁴⁶ Melâhî, *Tefsiru'l-Kur’an* 1/233; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 2/500.

⁵⁴⁷ el-Bakara 2/182.

⁵⁴⁸ Paluvî, *Zubde*, 1/151.

eder. Bazı âlimler de her ikisinin aynı anlama geldiğini ifade etmişlerdir.⁵⁴⁹ Ayrıca *مُوصٍ* kelimesi vasiyetin defalarca yapıldığını ifade eder. Bu da vasiyetin ne kadar önemli olduğuna ve pekiştirilmesi gerektiğine delalet eder. Ayrıca teksir mânâsı da vardır. *مُوصٍ* kırâati ise bir defa yapılan vasiyeti ifade eder.⁵⁵⁰

İki kırâatı birleştirdiğimiz zaman mânâ şöyle olur: Haksızlık olduğu bütün durumlarda şeriata uygun olması halinde toplu olarak vasiyette değişiklik yapılması caiz olur. Vasiyet yazılı ve tevsik edilmiş olsun veya olmasın vasiyet edenin nasihatten geri durmaması gerekir. Vasiyetin tekrar edilmesi, onun hakkında konuşulması ve şahit tutulması ile bunların tekrar edilmemesi eşittir. Vasiyeti değiştiren kimse hak sahiplerinin haksızlığa uğramasını engellemek ve aralarını ıslâh için vasiyeti değiştirmesinde bir günah yoktur.⁵⁵¹

سَلَّمَ-سَلَّمَ İsimleri Arasında Geçiş:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَآفَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ

“Ey İman edenler! Hepiniz **barış, birlik ve beraberlik** içinde olun, *İslam'da sebat edin*, Şeytan'ın adımlarını izlemeyin, şüphesiz şeytan sizin için apaçık bir düşmandır.”⁵⁵²

Âyetten geç *السَّلَامِ* kelimesini Nâfi, İbn Kesîr, Kisâi ve Ebû Ca'fer şeklinde okumuşlardır.⁵⁵³ Kırâatler arası geçişte farklı iki isim sigası arasında iltifât sanatı meydana gelmiştir.⁵⁵⁴

السَّلَامِ kelimesindeki “sin” harfini esre ile okuyanların kırâatine göre kelimenin asıl mânâsı, boyun eğmektir.⁵⁵⁵ Bundan dolayı barış esnasında taraflar birbirine itaat eder ve bu hususta birbirleri ile tartışmazlar. İslâm'ın anlamlarından biri de bu olduğu için İslâm diye de isimlendirilmiştir. Bu kelimenin savaşı ve münakaşayı terk etme anlamı da vardır. Buna göre âyetin anlamı, “Ey iman edenler hepiniz Allah'ın dinine

⁵⁴⁹ Kurtubî, *el-Câmi* ' , 3/118; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 5/72.

⁵⁵⁰ Melâhî, *Tefsiru'l-Kur'ân*, 1/190; el-Kaysî, *el-Kesf*, 1/282.

⁵⁵¹ Melâhî, *Tefsiru'l-Kur'ân*, 1/190.

⁵⁵² el-Bakara 2/208.

⁵⁵³ Paluvî, *Zubde*, 1/154.

⁵⁵⁴ Bu bölüme benzer örnekler: el-Bakara 2/249.

⁵⁵⁵ el-Bakara 2/131.

yardım etme, o hususta sıkıntılara göğüs germede birlik olunuz. Dünya uğrunda insanlarla tartışmaya girmeye ve dünyayı sevmeye sizi sevk eden şeytanın adımlarına tabi olmayınız.”⁵⁵⁶

السَّلَام kelsesindeki “sin” harfini üstün ile okuyanların kırâatine göre mânâ, sulh ve barış yapmak mânâlarına gelir.⁵⁵⁷ Bazı âlimler, bu iki kırâatin hem İslam hem de barışmak mânâsına geldiğini söylemişlerdir. Bunun aslı teslimiyet ve itaat etmek olduğu için iki kırâatte barış mânâsına gelmektedir.⁵⁵⁸

İki kırâati birleştirdiğimiz zaman mânâ şöyle olmaktadır: Bütün Müslümanların onun şeriatına tutunması gerekir. Allah Rasulu’nun Mekke ehli ile beraber onayladığı Hudeybe antlaşması bu doğrultudadır. Çünkü Peygambere itaatın İslam’ın şartlarından olması itibariyle Peygamberin onayladığı Hudeybiye antlaşmasına rıza göstermek Müslüman olmanın şartıdır.⁵⁵⁹

3. İsim ve Fiil Sîgaları Arasında Geçiş

لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَجَيْنَ الْبَأْسِ ۗ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا ۗ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

“Ey insanlar! Yüzlerinizi doğu ve batı tarafa çevirmeniz iyi ve erdemli bir davranış değildir. Fakat gerçek iyi ve erdemli davranış; **Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden**, sevdiği malından isteyerek yakınlarla, yetimlere, fakirlere, yolda kalmış kimseye, ihtiyacı *sebebiyle* isteyenlere, kölelikten ve esaretten kurtulmak isteyenlere veren ve namazı kılan, zekâtı veren, söz verdikleri zaman verdiği sözlerini tam yerine getiren, fakirlik, hastalık ve savaşın kızıştığı zamanlarda sabreden kimselerin *davranışdır*. **İşte bunlar, inancında, özünde, sözünde, iş ve işlemlerinde doğru olan kimselerdir** ve sadece bunlar, *emir ve yasaklarına riâyet ederek* Allah’a karşı gelmekten sakınan mümin kimselerdir.”⁵⁶⁰

⁵⁵⁶ Kurtubî, *el-Câmi* ‘, 3/393.

⁵⁵⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 5/226.; el-Enfâl 9/61; Muhammed 47/35.

⁵⁵⁸ Kurtubî, *el-Câmi* ‘, 3/393.

⁵⁵⁹ Melâhî, *Tefsiru'l-Kur’ân*, 1/204.

⁵⁶⁰ el-Bakara 2/177.

Âyette مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ fiil cümlesinden وَالْمُؤْمِنُونَ şeklinde başlayan isim cümlesine bir geçiş söz konusudur. Dolayısıyla fiil sîgasından isim sîgasına geçiş olup iltifât sanatı meydana gelmiştir.⁵⁶¹ Kırâat açısından baktığımız zaman مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ cümlesini Verş, “imâle” ile Hamza “sekit” ile okumuştur.⁵⁶² وَالْمُؤْمِنُونَ kelimesini, bütün kurra aynı okumuştur.⁵⁶³ Burada وَالْمُؤْمِنُونَ بِعَهْدِهِمْ cümlesi مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ cümlesi üzerine atfedilmiştir. O zaman mânâ şu şekilde olur: Fakat gerçek iyi ve erdemli davranışlar iman edenlerin ve ahitlerini yerine getiren kimselerindir.⁵⁶⁴ Âyette geçen ahit kelimesi ile ilgili iki görüş vardır.⁵⁶⁵

1) Peygamberler Allah adına söz aldıkları için bu sözün gereği olarak insanlardan Allah’a ibadet ve kulluk etmelerini ve bu sözü bozmamalarını istemiştir.

2) Mükellefin ilk başta kendi istek ve arzusu ile kabul ettiği sözlerdir. Bu söz ya Allah ile insanlar arasında ya insanlar ile peygamber arasında veya insanlar ile diğer insanlar arasında olan ahitlerdir. Allah ile kul arasında olan sözlerden maksat; adak, yemin veya kendi kendine söz verip farz kıldığı şeylerdir. Peygamber ile insanlar arasındaki sözden maksat; Peygamberin dost olduklarına dost olmak, düşman olduklarına düşman olmak, O’nun birlikte savaşacak, her hususta O’na yardım edeceklerine dair verdikleri sözlerdir. İnsanlar ile insanlar arasındaki sözden maksat alışveriş, selem gibi akitlerde yaptıkları sözleşmelerdir.

V. EDATLAR

İltifât türlerinden biri de edatlar arası geçiştir. Edatlar ile ilgili iltifât sanatı genel kullanımda gerek dilsel açıdan gerek anlamsal açıdan aynı görevi gören, özel kullanımda farklı mânâlar taşıyan edatlar ile bir edatın hazfî ya da hazfedilmiş olan edatın zikredilmesi şeklinde iki kısma ayrılmaktadır.⁵⁶⁶ Bu iki kısımda tespit edebildiğimiz örnekler şunlardır:

⁵⁶¹ Tabl, *Uslûbu'l-İltifât*, 216.

⁵⁶² Paluvî, *Zubde*, 1/93; Haruf, *el-Muyesser*, 27.

⁵⁶³ Haruf, *el-Muyesser*, 27.

⁵⁶⁴ Kurtubî, *el-Câmi*, 3/61-62.

⁵⁶⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 5/47.

⁵⁶⁶ Tabl, *Uslûbu'l-İltifât*, 131.

1. Birbirine Benzeyen Edatlar Arasında Geçiş

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

“*Ey kâfirler!* Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Hâlbuki siz ölümler gibi yok iken size O, hayat verdi, **sonra** sizi O öldürecek, sonra sizi O, diriltecek, sonra siz O'na döndürüleceksiniz, *kıyamet kopunca diriltilecek ve mahşer yerinde O'na hesap vereceksiniz.*”⁵⁶⁷

Âyette ف ile ثُمَّ harfleri genel anlamda atıf harfleri olarak kullanılmıştır. Burada ف harfinden ثُمَّ harfine bir geçiş söz konusudur. Özel anlamda ise, ف atıf harfinde takip ve tertip mânâsı varken; ثُمَّ atıf harfinde, tertip ve terâhî mânâsı vardır. Bu harfin kullanıldığı cümlelerdeki işlemde zaman farkı vardır. ثُمَّ atıf harfindeki tertipte, gecikme vardır. ف atıf harfinde ise, gecikme yoktur.⁵⁶⁸ Kırâatler açısından bu iki harfe baktığımızda bütün kırâat imamaları aynı okumuştur.⁵⁶⁹ Ayrıca âyette ف harfinin önce ثُمَّ atıf harfinin sonra gelmesinin sebebi, birinci diriltmeden önce araya mühlet girmeden hemen ölümü takip eden diriltme olması sebebiyledir. Ölüm ise, yaşamadan sonra gelir. Arada belirli mühlet vardır. Aynı şekilde ikinci diriltmede de belirli bir mühlet olup ölümden sonra meydana gelecektir.⁵⁷⁰

2. Edatın Hazfedilmesi ve Zikredilmesi ile ilgili Geçiş

وَاسْتَشْهَدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَىٰ

“Bu işleme şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği, **eğer iki erkek olmazsa**, razı olacağınız bir erkek ve iki kadını şahit tutun. Bir erkeğe karşılık iki kadının bulunması, kadınlardan biri **unutacak olursa**, diğerinin ona hatırlatır.”⁵⁷¹

Âyette أَنْ cümlesindeki أَنْ harfini kırâat imamalarında Hamza, اَنْ şeklinde okumuştur. Bu durumda cümle yine şart mânâsı ifade etmektedir.⁵⁷² Bu kırâat açısın-

⁵⁶⁷ el-Bakara 2/28.

⁵⁶⁸ Ebû Bekr Abdulkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed Curcânî - Takîyuddîn Muhammed bin Ali Birgivi, *Avâmilu'l-Curcani - Avâmilu'l-Birgivi*, çev. Mehmet Ali Arslan (Ankara: Mütercim Yayınları, 2018), 174-175.

⁵⁶⁹ Haruf, *el-Muyesser*, 5.

⁵⁷⁰ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, 1/65; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 2/149.

⁵⁷¹ el-Bakara 2/282.

⁵⁷² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 156.

dan baktığımızda “ف” edatının hazfedilmesi ile ilgili bir iltifât sanatının meydana geldiğini görmekteyiz. ف cümlesinin evvelinde ف edatı bulunmaktadır. Ancak âyetin devamındaki اِنْ تَضِلَّ اِنْ ifadesinde “fa” harfi hazfedilmiştir.⁵⁷³ Hamza kırâati اِنْ şart edatından sonra cevabını da فَتَذَكَّرُ şeklinde kırâat etmiştir. Buna göre âyetin mânâsı, “Eğer birisi unutursa diğeri ona hatırlatsın” şeklindedir.⁵⁷⁴ İki kırâat arasında mânâ olarak pek bir fark yoktur.

لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَإِنْ تُبَدُّوا مَا فِيْ اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخَفُّوْهُ يُحَاسِبِكُمْ بِهٖ اللّٰهُ فَيَعْفُوْهُ لِمَنْ يَّشَآءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَّشَآءُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ

“Göklerdeki her şey ve yerdeki her şey, Allah’a aittir. İçinizdeki şeyleri ister açıklayın ister onu gizleyin, Allah onunla sizi hesaba çeker. **Allah, dilediğini bağışlar, dilediğini de cezalandırır.** Allah, her şeye gücü yetendir.”⁵⁷⁵

Âyette geçen لِمَنْ يَّشَآءُ ifadesine “lam” harfi ile birlikte zikredilmiştir. Devamında gelen مَنْ يَّشَآءُ cümlesinde ise “lam” harfi hazfedilmiştir.⁵⁷⁶ Burada edatın hazfedilmesi ile ilgili bir iltifât sanatı meydana gelmiştir. Başındaki lam cümleye pekiştirme anlamı katmıştır.⁵⁷⁷

Kırâat âlimlerinden Hâlef, bu iki lafzı “idğam-ı bila gunne” ile okumuştur.⁵⁷⁸ Bunun okuyuşta etkisi varken, mânâ açısından herhangi bir etkisi yoktur. Allah dilediği kulunu lütfu ve merhametiyle affeder. Dilediğine ise adaleti ile azap eder.⁵⁷⁹

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا سُبْحٰنَةَ بَلْ لَءِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ كُلٌّ لَّهٗ قٰنِتُوْنَ

“Yahudi ve Hıristiyanlar, Allah, çocuk edindi **dediler.** Hâşâ, Allah, bundan beri ve uzaktır. Bilakis göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. *İnsan ve cinlerin dışındaki varlıkların hepsi, O'na boyun eğenlerdir.*”⁵⁸⁰

⁵⁷³ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, ts., 2/236.

⁵⁷⁴ Kurtubî, *el-Câmi*, 4/442.

⁵⁷⁵ el-Bakara 2/284.

⁵⁷⁶ Benzer örnekler: el-Bakara 2/165-236-269.

⁵⁷⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 29/180.

⁵⁷⁸ Paluvî, *Zubde*, 2/100.

⁵⁷⁹ Ebussuûd, *İrşâd*, 1/272.

⁵⁸⁰ el-Bakara 2/116.

Bu âyet ve bundan sonra gelen âyetler, Hristiyanlara, Yahudilere ve Arap müşriklerine red içermektedir. Cenab-ı Hak bunu reddettikten sonra göklerde ve yerde olan her şeyin kendine ait olduğunu ifade edilmektedir.⁵⁸¹

İbn Âmir âyette geçen وَقَالُوا cümlesini “vav” harfi olmadan قَالُوا şeklinde okumuştur.⁵⁸² Bu iki kırâat arası geçişte edatın hazfî ile iltifât sanatı meydana gelmiştir.

وقَالُوا kırâatinde iki cümle arasındaki bağlantıda atıf harfinin tekrarı te’kit ifade etmiştir. Böylece haber cümlesi yine haber cümlesi üzerine atıf edilmiş olur. Atıf yapılan cümle ise, önceki âyette geçen فِي خَرَابِهَا âyetidir. قَالُوا şeklindeki kırâatte, atıf harfi olmadan iki cümle arasını manevî bir bağ ile atfın caiz olduğunu ifade etmektedir. Manevî bağ olan zamir getirmek suretiyle vavla yapılacak olan rabıttan “bağlantıdan” ihtiyaçsız kalınmıştır⁵⁸³

Ya da burada kelâmın isti’nafî cümle olduğu da ifade edilmiştir. Bu da kendisinden önce geçen gizli bir sorunun yanıtı şeklide olmaktadır. Burada vav harfi hazfedilmesinde onların sözlerinde kötüleme olduğuna işarettir. Bu sözün dışındakiler, bu sözle kıyaslandığı zaman önemsiz sayılmaktadır. Bu ifade önceki geçen cümlelerden daha çirkin, daha kötü ve daha ağırdır. Bundan dolayı Kur’ân-ı Kerîm bunu uydurduklarını ve bunun şirk olduğunu haber vermiştir. Sanki şöyle bir soru sorulmuştur: Onların orada uydurdukları başka bir şey var mıdır? Cevap olarak şöyle denilmiştir: Orada önceki geçen şeylerden daha büyük ve daha çok azap ve ceza vardır. Küfürdeki cezaların en büyüğü onların Allah’ın çocuk edindi, demesidir.⁵⁸⁴

VI. KELİMELELER

Genel kullanımda ortak anlam taşıyan bazı sözcükler, zamanla gerçek anlam ile bağlantılı olarak kendilerine mahsus bazı özel anlamlar taşıyabilmektedir. Böylece bir sözcüğün temel anlamının yanında onunla bağlantılı birçok yan anlamları da mev-

⁵⁸¹ Melâhî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 1/156; Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm* (Beyrut-Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419), 1/270.

⁵⁸² Paluvî, *Zubde*, 1/139.

⁵⁸³ Melâhî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 1/157; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1/580.

⁵⁸⁴ Melâhî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 1/158.

cuttur. Genel kullanımda aynı anlamı ifade eden sözcükler arasındaki bu özel anlam-lara geçişler de iltifât kapsamında sayılmıştır.⁵⁸⁵ Bu konu ile alakalı tespit edebildiği-miz örnekler şunlardır:

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ

“*Ey Peygamberim! Muttakiler, sana indirilen Kur’ân'a ve senden önce indirilen önceki hak kitaplara iman eden kimselerdir. Onlar, ahirete de kesin olarak iman ederler.*”⁵⁸⁶

Âyet-i kerîmede يُؤْمِنُونَ fiilinden يُوقِنُونَ fiiline geçiş vardır. امن kelimesi kökünden türeyen bir kelime olup, ب harfi ile kullanılınca onaylamak ve kabul etmek mânâlarına gelir.⁵⁸⁷ يُوقِنُونَ fiili ise, her türlü şek ve şüpheden uzaklaşarak, sağlamca ve kesin inanmak mânâsına gelir.⁵⁸⁸ Âyette ahirete kesin inanırlar anlamındadır.⁵⁸⁹ Kırâat-ler açısından bu iki kelimeyi incelediğimiz zaman on kırâat imamının يُوقِنُونَ kelimesini aynı okumuşlardır. Ancak يُؤْمِنُونَ kelimesini kırâat imamlarından Verş, Ebû Amr ve Ebû Ca’fer “ibdâl”⁵⁹⁰ ile okumuştur.⁵⁹¹

خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

“Allah, iman etmemekte ısrar eden kâfirlerin kalplerini ve kulaklarını **mühür-ledi**. Onların gözlerinin üzerinde **bir perde vardır** ve onlar için cehennemde büyük bir azap vardı.”⁵⁹²

Âyette خَتَمَ fiilinden غِشَاوَةٌ kelimesine geçiş söz konusudur. Kırâat âlimlerinden Kisâî, غِشَاوَةٌ kelimesini “imâle” ile okumuştur. خَتَمَ fiilinin okunuşunda on kurra ittifâk etmiştir.⁵⁹³ Bu iki kelime arasındaki geçişte on kırâat açısından iltifât sanatı meydana

⁵⁸⁵ Tabl, *Uslûbu'l-İltifât*, 159.

⁵⁸⁶ el-Bakara 2/4.

⁵⁸⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 38.

⁵⁸⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 39; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, 1/39.

⁵⁸⁹ Kurtubî, *el-Câmi*, 1/276.

⁵⁹⁰ İbdâl (الابدال): Lügatte “Bir şeyin yerine başka bir şeyi getirmektir. Yani bir harfin yerine başka bir harfi koymaktır. Kırâat ilmindeki anlamı: “Hemzenin yerine harfi med olan elif, vav ve ya harfini getirerek okumaya” denir. Fırat, *Tecvid ve Kırâat İlmi*, 18.

⁵⁹¹ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, ts., 2/206; Haruf, *el-Muyesser*, 2.

⁵⁹² el-Bakara 2/7.

⁵⁹³ Paluvî, *Zubde*, 99.

gelmiştir. Bu iki kelime genel anlamda gizlemek ve örtmek mânâsında kullanılmaktadır. Özel anlamlarına gelince ختم fiili bir şeyi mühürlemek mânâsı mevcut olup كتم fiili ile anlamdaş kelimelerdir. Çünkü bir şeyi mühürleyip belgelemek ve gizlemekle o şey güvence altına alınır ve ona ulaşmak engellenmiş olur. Sözlükte örtmek mânâsına gelen غشاوة kelimesi, bir şeyi kapamak ve bürümek için kullanılır. Âyette mecazî bir anlatım vardır. Âdeta onların kalpleri ve kulakları mühürlenmiş ve gözlerine ise, sanki bir perde çekilmiş ve böylece her şeyi idrakten aciz kalmışlardır. Bu perde, Allah'ın âyetlerine karşı kör olma, hakikati görememe ve ilâhî gerçeği görmezden gelme perdesidir.⁵⁹⁴ Kalp ve kulaklar için mühürlemek ifadesinin kullanılmasının sebebi, her ikisinin idrâk etme noktalarının ortak olması sebebi ile mühürlenmek ifadesinin kullanılması daha doğrudur. Ayrıca kulak, kalbe giden yol olsa da kalbin mühürlenmesi kulağın da mühürlenmesi anlamına gelmez. Her birinin ayrı ayrı mühürlendiğini başka âyetlerde tekit etmektedir.⁵⁹⁵ Gözlerin idraki de kalp ve kulaklara benzetilmiş ve arkasını göstermeyen perde şeklinde bir ifade tarzı kullanılmıştır.⁵⁹⁶

Bazı müfessirler perde kelimesinin, gözler ve kulaklar için kullanıldığını ve bu durumda قلوبهم üzerinde vakıf yapıldığını söylemişlerdir. Başka bir görüş ise, mühürlemenin hepsi ile alakalı olduğunu ve perdelemek kelimesinin mühürlemenin bizatihi kendisi olduğunu ifade etmişlerdir. Bu sebepten غشاوة fiili üzerinde vakıf yapıldığını ifade etmişlerdir.⁵⁹⁷

مَتْلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ

“Münafıkların misali, ateş yakan kimsenin misali gibidir. Ateş, çevresini **aydınlatınca** Allah, **onların ışığını** giderdi ve onları karanlıklar içerisinde bıraktı da onlar göremiyorlar.”⁵⁹⁸

Âyette أَضَاءَتْ fiilinden بِنُورِهِمْ terkibine geçiş yapılmıştır. Kırâatler açısından bu iki kelimeye baktığımız zaman أَضَاءَتْ fiilini on kırâat âlimi aynı okurken بِنُورِهِمْ terki-bini Kâlûn ve İbn-i Kesîr “sılâ” ile okumuşlardır.⁵⁹⁹ Bu iki kelimedede on kırâate göre iltifât sanatı meydana gelmiştir. Bu iki kelime genel mânâda aydınlatma mânâsında

⁵⁹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 43.

⁵⁹⁵ el-Enfâl 8/23; el-Câsiye 45/23.

⁵⁹⁶ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, 1/43; Ebussuûd, *İrşâd*, 1/37-38.

⁵⁹⁷ Kurtubî, *el-Câmi*, 1/292.

⁵⁹⁸ el-Bakara 2/17.

⁵⁹⁹ Paluvî, *Zubde*, 66.

kullanılır.⁶⁰⁰ Özel anlamda ise, nûr kelimesi ateş ve aydınlatan her şeyin ışığıdır. Karanlığın zıttıdır. Nurda aynı şekilde hareket ve titreme mânâsı mevcuttur. اضائة kelimesinde aşırı aydınlatma mânâsı vardır. Yüce Allah, âyette “Allah, onların aydınlığını giderdi” şeklinde değil de “Allah onların nûrunu giderdi” şeklinde ifade etmiştir. Bunun sebebi, nûr kelimesinin daha belîğ bir ifade tarzı olması ile ilgilidir. Çünkü الضوء kelimesi ışığın fazlalığı mânâsına gelmektedir. Eğer nûr değil de bu kelime kullanılsaydı, o zaman ziyade olan ışığın giderildiği mânâsı anlaşılırdı. Böylece nûr denecek kadar biraz aydınlatmanın kaldığı vehmini verirdi. Oysa buradaki asıl amaç, münafıkların ışığının tamamen izâle edilmesi ve karanlığa gömülmeleri ile ilgilidir.⁶⁰¹

Aynı şekilde النار ve نور kelimeleri arasında da bir bağlantı vardır. Genel mânâda her ikisi de نار ينور نوراً kökünden türetildiği için her iki kelime sözcükte hareket etmek ve titremek mânâsı mevcuttur.⁶⁰² Özel anlamda ise nâr, ışık veren yakan, aydınlatan, lâtif ve ısıtan bir cevher anlamındadır. Nûr da nârın ışığıdır. Âyette de ateşin ışığının değil de nûrun ışığının giderilmesi ifadesi vardır. Çünkü ateşin ışığının yok edilmiş olması, ışığın tamamen söneceğini ifade etmemektedir. Bir durumda güçlü olanın olmaması güçsüz olanın da olmamasını gerektirmez. Böylece اضائة ile نور kelimeleri arasındaki mânâ bağlantısı ile النار ve نور kelimeleri arasındaki bağlantının doğru orantılı olduğunu ifade edebiliriz. Çünkü nâr kelimesi yerine nûrun ifade edilmesi ateşin her yönü ile giderildiği mânâsını ortaya çıkarmaktadır.⁶⁰³

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَا بِبَعْضِهِمْ إِلَى بَعْضٍ قَالُوا أَنُحَدِّثُوكُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

“İkiyüzlü Yahudiler, müminler ile karşılaştıkları zaman, "İman ettik" dediler. Birbirleriyle başbaşa kaldıkları zaman, "**Rabbimizin** huzurunda size karşı delil getirsinler diye mi **Allah'ın** Tevrat'ta size bildirdiklerini müminlere söylüyorsunuz? Bunu anlayamıyor musunuz?" dediler.”⁶⁰⁴

⁶⁰⁰ Yûnus 10/5.

⁶⁰¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 51-52; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, 1/49-50; Kurtubî, *el-Câmi* ' , 1/341; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 1/72-73.

⁶⁰² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 52.

⁶⁰³ Kurtubî, *el-Câmi* ' , 1/322; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 1/73; Ebussuûd, *İrşâd*, 1/50.

⁶⁰⁴ el-Bakara 2/76.

Âyette الله kelimesinden رب kelimesine geçiş yapılmıştır.⁶⁰⁵ Kırâatler açısından baktığımızda on kırâat imamı da kelimeleri aynı okumuştur.⁶⁰⁶ Genel mânâda her ikisi Cenab-ı Hak için kullanılan isimlerdir. Özel anlamda “Rab” ismi sahip ve efendi anlamına gelir. Rab kelimesinin adl “عدل” kelimesi gibi mübalağa ifade eden sıfat mânâsında kullanılan bir mastar olma ihtimali de vardır. Mutlak⁶⁰⁷ “salt” olarak kullanıldığı zaman Allah için kullanılır. Mukayyet⁶⁰⁸ olarak kullanıldığında Allah dışındaki varlıklar için de kullanılır. Mesela, rabbü’l beyt izafet terkibi olarak gelmiş ve ev sahibi anlamında kullanılmıştır. Allah kelimesinin aslı el-ilâhtır. Allah kelimesi hak olan ilaha has kılınmış bir isim olup ondan başkasına asla kullanılamaz.⁶⁰⁹ Ayrıca Allah ismi ûluhiyyet sıfatlarını içerirken, Rab ismi rûbubiyet sıfatlarını içermektedir.⁶¹⁰

بَلَىٰ مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

“Evet, kim bir **günah** işler ve **günahı** kendisini çepeçevre kuşatırsa işte bunlar, cehennem halkıdır. Onlar, cehennemde ebedî olarak kalacaklardır.”⁶¹¹

Âyeti kerîmede Cenab-ı Hak önce سَيِّئَةً kelimesini ifade etmiş ardından aynı mânâyaya gelen خَطِيئَتُهُ kelimesine geçiş yapmıştır. Kırâatler açısından baktığımız zaman سَيِّئَةً kelimesinin kırâatinde on kırâat âlimi ittifak halindeyken خَطِيئَتُهُ kelimesini Nâfi ve Ebû Ca’fer خطيئاته şeklinde med ile okumuşlardır.⁶¹² Yakın mânâ ifade eden bu iki kelimeler arasında iltifât sanatı meydana gelmiştir. Âyetteki ifade ettiği genel mânâ itibariyle günah işlemek ve günahkâr olmak mânâsında kullanılmıştır. Özel anlamlarına baktığımız zaman سَيِّئَةً kelimesi bütün günahları içine alan bir kelime iken⁶¹³ خَطِيئَتُهُ kelimesi de yanlış bir yöne sapma anlamına gelip daha çok kişinin niyet ettiği bir işle

⁶⁰⁵ İki ismin geçtiği diğer örnekler için bakınız. el-Bakara 2/112-70-149-258-275.

⁶⁰⁶ Haruf, *el-Muyesser*, 11.

⁶⁰⁷ Gayrı muayyen fert ya da fertleri gösteren herhangi bir sıfatla kayıtlanmamış lafız anlamında kullanılan bir terimdir. Ferhat Koca, “Mutlak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/402-405.

⁶⁰⁸ Gayrı muayyen fert ya da fertleri gösteren herhangi bir sıfatla kayıtlanmış lafız anlamında kullanılan bir terimdir. Koca, “Mutlak”, 31/402-405.

⁶⁰⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 26-27.

⁶¹⁰ Şemsuddin Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdilmelik İbn Kayyim el-Cevziyye, *Kitabu'l-Fevaid*, thk. Muhammed el-İskenderânî (Beirut-Lübnan: Dâru'l-Kitabi'l Ârabiyye, 2012), 25.

⁶¹¹ el-Bakara 2/81.

⁶¹² Haruf, *el-Muyesser*, 12; Paluvî, *Zubde*, 129; Dâni, *et-Teysir*, 228.

⁶¹³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/144.

meşgul olurken, dikkatli ve titiz olmayı bırakması sebebiyle hedeflediği doğrultu dışında kasıtsız meydana gelen söz ve fiillere denir.⁶¹⁴ Bu anlama göre av zannıyla ateş atıp bir insanı öldürmek kasıttır hataya örnek verilebilir. Bir hedefi vurmaya çalışırken bir insanı vurmaya fiilde hataya örnek verilebilir.⁶¹⁵ Burada bazı âlimler سَيِّئَةً kelimesinden kastın küfür olduğunu حَطِيئَةٌ kelimesinden kastın ise, büyük günahlar olduğunu ifade etmişlerdir. Bazı âlimlerde bunun tam tersi olduğunu ifade etmişlerdir. Burada sahih olan görüş birinci görüş olup سَيِّئَةً kelimesinin küfür حَطِيئَةٌ kelimesinin bütün-günahları kapsadığı mânâsını taşımaktadır. Bu sebepten küfür ve şirki de içine almaktadır.⁶¹⁶ Bu anlamından yola çıkarak aralarında umum-husus ilişkisi olduğunu söyleyebiliriz.⁶¹⁷

رُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَيَسْحَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ
بِغَيْرِ حِسَابٍ

“İnkâr edenlere dünya hayatı süslü ve cazip gösterildi. Onlar, **iman edenlerle** alay ediyorlar. Emir ve yasaklarına riâyet ederek **Allah’a karşı gelmekten sakınan** müminler ise, kıyamet günü kâfirlerin üstünde olacaklardır. Allah, dilediğine hesapsız rızık verir.”⁶¹⁸

Âyette geçen اٰمَنُوا fiilinden sonra mânâ bakımından bağlantısı olan اتَّقَوْا fiiline geçiş yapılmıştır. Yakın mânâ ifade eden bu iki fiil arasında iltifât sanatı meydana gelmiştir. İmân kelimesi امن kökünden türemiş olup güven içinde bulunmak, kabul etmek, korku duymamak mânâsına gelir.⁶¹⁹ Terim anlamı ise, Hz. Peygamber’in Allah’tan getirmiş olduğu hükümleri tereddütsüz kabul etmeye ve inanmaya denir.⁶²⁰ Takvâ kelimesi ise, bir şeyi korumak, zarar verecek şeylerden sakınmak, saygı göstermek, korkmak, korumaya almak mânâlarına gelir. Terim anlamı ise, Allah’a imân ettikten sonra emir ve yasaklarına uymak ve Allah’a karşı gelmekten sakınmaktır.⁶²¹

⁶¹⁴ Yunus Apaydın, “Hata”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/437-442.

⁶¹⁵ İsfahânî, *Mufredât*, 287-288.

⁶¹⁶ Abdurrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelûsî İbn Atrıyye, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Hayr, 1428), 1/315; Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân.*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 1422/2001), 2/178; Ebussuûd, *İrşâd*, 1/122.

⁶¹⁷ Melâhî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 1/137.

⁶¹⁸ el-Bakara 2/212.

⁶¹⁹ İsfahânî, *Mufredât*, 92.

⁶²⁰ İsmail Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), “İmân”, 315.

⁶²¹ Karagöz vd., “İttikâ”, 347-348.

Takvâ kelimesinin kapsamına imân, ihlâs, itâat gibi birçok kavram girmektedir. Bu kelime bu kavramların ifade ettiği bütün anlamları içermektedir. İman etmek, takvanın mertebelerinden biridir.⁶²² Çünkü takvâ sahibi olmak imanın bir gereğidir.⁶²³ İmânla alakası bulunan bu kavramın merkezi kalptir. Cenab-ı Hakk'ın emir ve yasaklarına saygı göstermek hiç şüphesiz kalpteki takvâdandır.⁶²⁴ Kalpteki takvâ ile kastedilen imân ve Allah'a karşı duyduğumuz saygıdır.⁶²⁵

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنَمِّمَ الرِّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَالِدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا اتَّيْتُم بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

“Ey müminler! Emzirme süresini **tamamlatmak** isteyen babalar için boşanmış anneler, çocuklarını **tam** iki yıl emzirirler. *Bu süre içerisinde* annelerin, yeme, içme ve giyim masrafları örfe, hakka ve ahlaka uygun olarak babaya aittir. Her insan ancak gücü nispetinde sorumludur. Ne anne çocuğu sebebiyle ne de baba çocuğu yüzünden zarara uğratılmaz. Baba ölmüş ise mirasçı da aynı şeyleri yapmakla yükümlüdür. Anne ve baba istişare ederek ve anlaşarak çocuğu iki yıldan önce süttten ayırmak isterlerse her ikisine de hiçbir günah yoktur. *Ey babalar!* Eğer siz çocuklarınızı süttanneye emzirtmek isterseniz, örfe, hakka ve ahlaka uygun olarak vereceğinizi teslim ettiğiniz zaman size hiçbir günah yoktur. *Emir ve yasaklarına riâyet ederek* Allah'a karşı gelmekten sakının, bilin ki şüphesiz Allah, yaptıklarınızı çok iyi görendir.”⁶²⁶

Âyette geçen كَامِلَيْنِ isminden يُنَمِّمَ fiiline geçiş yapılmıştır. Birbirine yakın anlamı olan iki kelime arasında iltifât sanatı meydana gelmiştir. Kırâatler açısından baktığımız zaman on kırâat imamı her iki kelimeyi aynı okumuştur.⁶²⁷ Genel kullanım açısından her ikisi de noksanlığın giderilmesi demektir. Özel kullanım açısından يُنَمِّمَ fiilinin mastarı olan اتمام, noksanlığın giderilmesi demek iken كَامِلَيْنِ kelimesi ile aynı

⁶²² Karagöz vd., “İttikâ”, 348.

⁶²³ el-Mâide 5 /11-57-58.

⁶²⁴ el-Hac 22/37.

⁶²⁵ Süleyman Uludağ, “Takvâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 484-486.

⁶²⁶ el-Bakara 2/233.

⁶²⁷ Haruf, *el-Muyesser*, 37; Zerkeşî, *el-Burhân*, 84.

kökten gelen اكمال kelimesi, asıl tamamlandıktan sonra arızî olan noksanlığın giderilmesi mânâsını taşımaktadır. Bundan dolayı تِلْكَ عَشْرَةٌ تَامَّةٌ cümlesi تِلْكَ عَشْرَةٌ تَامَّةٌ cümlesinden daha güzeldir. Çünkü "تَامَّةٌ" kelimesi, sayının tam olduğunu kesin olarak bildirir, ancak sıfatlarındaki bazı eksiklik ihtimallerini ortadan kaldırmaz.⁶²⁸ Ayrıca âyette حَوْلَيْنِ kelimesinin كَامِلَيْنِ kelimesi ile pekiştirilmesi, emzirme konusunda tembellik gösterilmemesi içindir.

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَتَى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتُمْ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِثْتُمْ مِائَةَ عَامٍ فَانظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَانظُرْ إِلَى جَمْرِكَ وَلَتَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ وَانظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِرُهَا ثُمَّ نَكُسُوهَا أَحْمًا فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Ey Peygamberim! Veya çatıları üzerine çöküp harap olmuş ve terk edilmiş bir belde Kudüs'e uğrayan Üzeyir'i bilmedin mi, haberin olmadı mı? Üzeyir, "Acaba Allah, ölümünden sonra bu beldedekileri nasıl diriltecek" dedi. Allah, "Onu öldürdü, yüz yıl ölü kaldı, sonra onu diriltti. Allah, Üzeyir'e "Burada kaç yıl ölü kaldın" diye sordu. Üzeyir, "Bir gün veya bir günün birazı kadar kaldım" dedi. Allah, ona "Bilakis yüz yıl ölü kaldın, inanmazsan yiyeceğine ve içeceğine bak, hâlâ bozulmamış, eşeğine bak! Nasıl çürümüş ve kemikleri dağılmış! Biz seni insanlara ibret yapmak için böyle yaptık. Eşeğin kemiklerine bak, biz onları **nasıl bir araya getiriyoruz**, sonra onlara nasıl et giydiriyoruz. Kendisine bütün bunlar apaçık belli olup gerçek ortaya çıkınca Üzeyir, "Ben iyi biliyorum ki şüphesiz Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir" dedi.”⁶²⁹

Âyette نُشِرُهَا fiili Nâfi, Ebû Amr, İbn Kesîr, Ebû Ca'fer ve Ya'kup نُشِرُهَا şeklinde okumuştur.⁶³⁰ Âyette kırâatler arası bu geçiş birbirine yakın olan iki fiil arasında olmuştur. Her ikisinde de dirilmek mânâsı olan bu kelimelerin özel anlamlarında farklılıklar bulunmaktadır.

نُشِرُ Kelimesinin kökü olan “neşr”, güzel rüzgâr ve kapsamlı rüzgâr demektir. Ayrıca ölünün dirilmesi, yeniden canlanma veya öldükten sonra diriltmek mânâsına

⁶²⁸ Tabl, *Uslûbu'l-İltifât*, 161-162.

⁶²⁹ el-Bakara 2/259.

⁶³⁰ Paluvî, *Zubde*, 1/166.

gelmektedir.⁶³¹ Âyetteki anlamı ise, üzerinden uzun zaman geçmesi sebebiyle beyazlaşan eşeğin kemiklerini nasıl dirilttiğimize bak!⁶³²

نُنشِرُ Fiilinin kökü olan “neşz”, yerden yüksekçe olan bölge demektir. Ayrıca öldükten sonra dirilmeyi de ifade eder. “Nâşiz kadın” demek, eşi ile muvafakat göstermeyip kendi nefisini yükselten, öne çıkararak kadın demektir. Kısacası, kadının eşinin rızasına başkaldırması mânâsına gelir.⁶³³ Âyette fiil, “Biz onu yerden nasıl kaldırıp, her kemiği bedendeki yerlerine döndürüyor ve kemikleri üst üste inşa ediyoruz” anlamındadır.⁶³⁴

كَيْفَ نُنشِرُهَا şeklinde kırâatine göre âyet, “Onları nasıl diriltiriz” كَيْفَ نُنشِرُهَا kırâatine göre, “Onu nasıl hareket ettiririz, bitişirip üst üste getiriyoruz”⁶³⁵ نُنشِرُهَا kırâatinde diriltmek mânâsı mevcut olduğu için bu kemikler bir araya gelmedikçe tek başlarına diriltilemezler. Bu mânâyı نُنشِرُهَا kırâatinde vermek daha uygun olur. Çünkü burada diriltme olmaksızın bir araya gelme mânâsı vardır. Burada diriltmekle vasıflanan şey tek başına kemik değildir. Adamın bizzat kendisidir. Çünkü bu canlı bir kemiktir, denilmez. Bundan dolayı mânâ şöyle olmaktadır: Sen o kemiklere, onları yerdeki mekanlarından kaldırıp, diriltmek üzere sahibinin bedenine nasıl yerleştirdiğimize bir bak.⁶³⁶

Kırâatleri birleştirdiğimiz zaman şöyle bir mânâ ortaya çıkmaktadır: Allah kemikleri bitişirip üst üste getirmiş. Bundan dolayı kemikler belli bir düzen içinde bir araya gelmiş. Sonra bu kemikler ete bürünmüş. Sinirler, etler, damarlar bu beden üzerine yayılarak birbirine bitişmiştir. Sonra ona ruh üfleme sûretiyle diriltmiştir.⁶³⁷

VII. CÜMLELER

Bu iltifât türü, cümlelerin ve kelimelerin yapısını ele alan konuları nahiv “cümle bilgisi” ve sarf “kelime bilgisi” açısından inceleyen bir türdür. Bu fiil, fail, mef’ul, malum, meçhul, lazım, müteaddi, isim cümlesinin fiile cümlesine dönüşmesi

⁶³¹ Melâhî, *Tefsiru'l-Kur'an*, 1/237. Âbese 80/22.

⁶³² el-Kaysî, *el-Keşf*, 1/310.

⁶³³ İsfahânî, *Mufredât*, 806; el-Mücâdele 58/11.

⁶³⁴ Kurtubî, *el-Câmi*, 4/306.

⁶³⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 148.

⁶³⁶ Kurtubî, *el-Câmi*, 4/306.

⁶³⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 7/39. Melâhî, *Tefsiru'l-Kur'an*, 1/239; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 3/37.

veya fiil cümlesinin isim cümlesine dönüşmesi gibi konular kapsamaktadır. Sözü edilen bu dönüşümler cümleye sınırsız anlam zenginliği ve güzelliği katmaktadır. ez-Zerkeşî bu iltifât türünü bazı belâğî âlimlere istinaden cümlelerin ve kelimelerin yapısındaki değişimin iltifâttan olduğunu söylemiştir.⁶³⁸ Aynı şekilde Suyûtî de hocasının izinden giderek o da malûm yapıdan meçhul yapıya geçişi iltifât olarak kabul etmiştir.⁶³⁹ Bu iltifât türü günümüzde hazırlanan bazı çalışmalarda da yerini almıştır. Bu çalışmalar klasik dönemdeki çalışmalarla yetinmeyip yeni bir takım üslûp değişimleri ile ilgili olan, iltifâta daha geniş açıdan bakmamızı sağlayan çalışmalardır.⁶⁴⁰ Bu konu ile alakalı tespit edebildiğimiz örnekler şunlardır:

حَتَّمَ اللهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

“Allah, iman etmemekte ısrar eden kâfirlerin kalplerini ve kulaklarını mühürledi. Onların gözlerinin üzerinde bir perde vardır ve onlar için cehennemde büyük bir azap vardı.”⁶⁴¹

Âyette kalp ve kulak için fiil cümlesi kullanılmışken, gözler için isim cümlesi kullanılmıştır. On kırâat açısından bu kelimeleri incelediğimiz zaman Kâlûn ve İbn-i Kesîr *قُلُوبِهِمْ* kelimesini “sılâ”⁶⁴² ile okumuşlardır. On kırâat imamı *سَمْعِهِمْ* kelimesini aynı okurken *أَبْصَارِهِمْ* kelimesini Verş, taklil,⁶⁴³ Ebû Amr ve Dûrî, “imâle” ile okumuşlardır.⁶⁴⁴ Kırâat âlimlerinden Kisâî, *غِشَاوَةً* fiilini “imâle” ile okumuştur.⁶⁴⁵

Bütün kırâat imamları âyeti aynı okumuşlardır. Dolayısıyla biz on kırâat açısından burada iltifât sanatı olduğunu söyleyebiliriz. Gözler için isim cümlesinin kullanılması, mânânın devamlılığını ve istikrarı sağlamak içindir. Çünkü göz kuvveti ile

⁶³⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/334-335; Ahmet Yüksel, “Arap Dilinde İltifât Sanatının Tarihi Seyri Üzere Bir İnceleme”, *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2010), 79.

⁶³⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 590.

⁶⁴⁰ Tabl, *Uslûbu'l-İltifât*, 146; Dağ, *Kur'ân'da Üslûp Diyalektiği*, 74.

⁶⁴¹ el-Bakara 2/7.

⁶⁴² Bir kelimenin zamirinin kendi harekesine uygun harfi med ile uzatılmasına denir. Fırat, *Tecvid ve Kırâat İlmî*, 143.

⁶⁴³ Taklîl: Elif harfinin tahkik ile imale-i kübrâ arasında okumaya denir. Okuyuş şekli, fem-i muhsinden öğrenil-melidir. Fırat, *Tecvid ve Kırâat İlmî*, 86; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 1/213.

⁶⁴⁴ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, ts., 2/207; Paluvî, *Zubde*, 98.

⁶⁴⁵ Paluvî, *Zubde*, 99.

idrâk edilen o enfüs ve âfak delileri⁶⁴⁶ sürekli olması hasebiyle gözlere perde çekilince onları görememe dâimi olur. Bundan dolayı isim cümlesinde devam mânâsı olduğu için tercih edilmiştir. İşitme ve bilgiyi elde etme yollarından biri olan kalp ile idrâk edilen deliler sürekli olmayıp, arada kesintiye uğradığı için fiil cümlesi ile kullanılması tercih edilmiştir.⁶⁴⁷

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

“*Ey kâfirler! Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Hâlbuki siz ölümler gibi yok iken size O, hayat verdi, sonra sizi O öldürecek, sonra sizi O, diriltecek, sonra siz O'na döndürüleceksiniz, kıyamet kopunca diriltilecek ve mahşer yerinde O'na hesap vereceksiniz.*”⁶⁴⁸

Âyette تُرْجَعُونَ fiili geçişli ve edilgen iken Ya'kup تُرْجَعُونَ şeklinde⁶⁴⁹ fiili geçişsiz ve etken formatında okumuştur.⁶⁵⁰ Burada geçişli fiilden etken fiile veya edilgen fiilden etken fiile bir geçiş yapılmıştır. Kırâatler arası geçişte iltifât meydana gelmiştir. Fiil edilgen olduğu zaman anlamı, “siz O'na döndürüleceksiniz” iken; etken olduğu zaman anlam, “siz O'na döneceksiniz” olur. İki mânâ da birbirine yakındır. İki kırâatle birlikte daha geniş mânâ elde edilmiş olup, ortak mânâsı şudur: “Cenab-ı Hak sizi kendisine döndürecek, siz de O'na döneceksiniz.” Burada fiilin etken olduğu durumda iradenin dışında başka bir kuvvet yardımıyla döndürülme eylemi varken, edilgen olduğu durumlarda kendi iradesi ile dönme mânâsı mevcuttur. Edilgen olan تُرْجَعُونَ fiilinde dönme işinde zorlama vardır. Çünkü Allah'a dönme işi irade ile olmadığı için burada Allah'a dönmeyi temenni eden kâfirleri kapsamı, âyetin bağlamına daha uygundur. تُرْجَعُونَ fiilinde ise, zorlama yoktur. Çünkü irade vardır. Bu da Allah'a dönmeyi temenni eden Müminleri kapsamı açısından daha uygundur.⁶⁵¹

فَتَلَقَىٰ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

⁶⁴⁶ Enfüs: İnsanın kendisini ifade etmektedir. Âfak: İnsanın dışındaki âlemi ifade eder.

⁶⁴⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, 1/38.

⁶⁴⁸ el-Bakara 2/28. Bu âyete benzer örnekler: el-Bakara 2/281-210.

⁶⁴⁹ Haruf, *el-Muyesser*, 5; Melâhî, *Tefsiru'l-Kur'an*, 1/117; Paluvî, *Zubde*, 17112.

⁶⁵⁰ Müteddî (Geçişli): Düzne nesne alan fiillere denir. Meçhul (Edilgen): Söзде özne alan fiillere denir. Lazım (Geçişsiz): Düz nesne alamayan fiillerdir. Malum (Etken): Özne alan fiillere denir. Mehmet Sadi Çöğenli, *Âyet ve Hadis Örneklî Arapça Sarf* (İstanbul: Cantaş Yayınları, 2015), 12-13.

⁶⁵¹ Muhammed Mutevellî eş-Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Ahbaru'l-Yevm, 1991), 1/224; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1/213; Melâhî, *Tefsiru'l-Kur'an*, 1/117. Aynı örnek el-Bakara 2/281'de geçmektedir.

“Âdem, Rabbinden birtakım kelimeler aldı ve bu **kelimelerle** Allah'a tövbe etti. Şüphesiz Allah, tövbeleri çok kabul eden, çok merhametli olandır.”⁶⁵²

İbn-i Kesîr dışındaki bütün kırâat imamları **أَدَمَ** kelimesini ötre ile **كَلِمَاتٍ** kelimesini cemi müennesin nasp alameti olan kesra ile okumuşlardır. Ancak İbn-i Kesîr, **أَدَمَ** kelimesini üstün ile **كَلِمَاتٍ** kelimesini ötre ile okumuştur. Diğer kırâat imamları “Âdem” kelimesini, cümlenin öznesi olarak ötre okurken, İbn-i Kesîr, cümlenin tümleci olarak okumuştur.⁶⁵³ Burada kırâatler arasında gramer açıdan iltifât sanatı meydana gelmiştir. **أَدَمَ** kelimesini özne olarak okuyanlara göre mânâ, “Âdem, Rabbinden bir takım kelimeler aldı” şeklinde olurken **أَدَمَ** kelimesini tümleç olarak okuyanlara göre ise mânâ, “Kelimeler Âdemi kuşattı ” olur. Her iki cümlede anlam bakımından birbirine yakındır.⁶⁵⁴

وَالْمُؤْفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَجَيْنَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ
الْمُتَّقُونَ

“.... Söz verdikleri zaman verdiği **sözlerini tam yerine getiren**, fakirlik, hastalık ve savaşın kızıştığı zamanlarda **sabreden kimselerin davranışdır**.”⁶⁵⁵

Âyette **وَالْمُؤْفُونَ** lafzı merfû olarak okunurken **وَالصَّابِرِينَ** lafzı ise mansûp olarak okunmaktadır. Burada nesne konumunda olan **وَالصَّابِرِينَ** lafzı özne konumunda olan **وَالْمُؤْفُونَ** üzerine atfedilmiştir. Bu geçişler ve atıflar cümlenin yapısında değişime neden olduğu için iltifât meydana gelmiştir. Zerkeşî de bu iki geçişi iltifât olarak kabul etmiştir.⁶⁵⁶ Ayrıca bu iki kelimeyi on kırâat âlimi aynı okumuşlardır.⁶⁵⁷ **وَالْمُؤْفُونَ** kelimesinin merfû olarak okunmasının sebeplerinden biri ya bu kelime **مَنْ أَمَّنَ بِاللَّهِ** kelimesinin mahalline matuftur. O zaman takdirî **وَالْمُؤْفُونَ** şeklinde olur. Veyahut hazfedilmiş bir mübtedanın haberidir. O zaman **وَالْمُؤْفُونَ** takdirindedir.⁶⁵⁸

وَالصَّابِرِينَ kelimesi ise, sabredenleri övmek maksadı ile nasp edilmiştir. Araplar bir şeyi övmek, yüceltmek veya yermek istedikleri zaman o kelimeyi mansub okurlar.

⁶⁵² el-Bakara 2/37.

⁶⁵³ Paluvî, *Zubde*, 1/117; Dâni, *et-Teyisir*, 227; İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, ts., 2/211.

⁶⁵⁴ Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 1/72; Beydâvî, *Envârü't-Tenzil*, 1/73; Melâhî, *Tefsiru'l-Kur'an*, 1/120-121; Kurtubî, *el-Câmi*, 24/1/485.

⁶⁵⁵ el-Bakara 2/177.

⁶⁵⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/325.

⁶⁵⁷ Haruf, *el-Muyesser*, 26; Melâhî, *Tefsiru'l-Kur'an*, 1/186.

⁶⁵⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 5/47; Kurtubî, *el-Câmi*, 3/55-58.

Çünkü övdükleri veya yedikleri kişiyi münferit olarak zikretmiş olmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de bu şekilde örnekler bulunmaktadır.⁶⁵⁹ Bu lafzın mensup olması ilgili çok farklı yorumlar yapılmıştır. Bunlardan bir tanesi ذَوِي الْقُرْبَىٰ kelimesi üzerine atıf şeklindedir. Âyetin takdiri وَالصَّابِرِينَ وَالْقُرْبَىٰ “O sevdiği malından akrabalara ve sabredenlere verir,” şeklinde olur.⁶⁶⁰

الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ فَاِمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٍ بِاِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَاْخُذُوْا مِمَّا اَنْتُمْ مِّنْ شَيْءٍ اِلَّا اَنْ يَّخَافَا اِلَّا يُقِيْمَا حُدُوْدَ اللّٰهِ فَاِنْ خِفْتُمْ اِلَّا يُقِيْمَا حُدُوْدَ اللّٰهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهٖ تِلْكَ حُدُوْدُ اللّٰهِ فَلَا تَعْتَدُوْهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُوْدَ اللّٰهِ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُوْنَ

Dönülebilecek boşama iki defadır. *Bu iki boşamadan sonra* ya iyilikle evliliği sürdürmek veya güzellikle evliliğe son vermek gerekir. *Ey kocalar!* Boşadığınız eşlerinize verdiğiniz hiçbir şeyi, mehri, malı ve mülkü geri almanız size helal olmaz, ancak eşlerin, Allah'ın sınırlarını ve hükümlerini yerine getirememekten **korkmaları hariç**, bu durumda kadınlara verdiğiniz boşadığınızda geri alabilirsiniz. *Ey müminler!* Eğer eşlerin, Allah'ın sınırlarını çiğnemelerinden, *ilkelerini yerine getirememelerinden* korkarsanız, kadının eşine boşanmak için bir bedel vermesinde ikisine de günah yoktur. İşte bunlar, Allah'ın sınırları ve ilkeleridir. Sakın Allah'ın sınırlarını ve ilkelerini çiğnemeyin, *kurallarını ihlal etmeyin*. Kim Allah'ın sınırlarını ve ilkelerini çiğner, *kural-larını ihlal ederse* işte bu kimseler, zâlimlerin ta kendileridir.⁶⁶¹

Âyette يُخَافَا fiili Ebû Ca'fer, Ya'kup ve Hamza kırâatinde يُخَافَا şeklinde edilgen okunmuştur.⁶⁶² Bu kırâatler arasında gramer açısından iltifât sanatı meydana gelmiştir.

Bu âyette eşlerden her ikisinin de Allah'ın sınırlarını yerine getirememekten korkmaları söz konusu olmadıkça, erkeğin hanımından bir şeyler almasını haram kılmaktadır. Bu hususta sınırı aşan kimseleri tehdit etmek sûretiyle de bu haramlığı pekiştirmektedir. Bu ifade şu mânâyâ gelmektedir: Onlardan her biri kendisi hakkında bir kerahetten dolayı eşine karşı yerine getirmesi gereken nikâh sorumluluğunu yerine getirmediğinden dolayı korkacak olursa, kadının fidyeye vermesinden dolayı bir vebâl

⁶⁵⁹ en-Nisa 4/162, el-Ahzâb 33/61, el-Mâide 5/69. Kurtubî, *el-Câmi'*, 3/55-58.

⁶⁶⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 5/48.

⁶⁶¹ el-Bakara 2/229.

⁶⁶² Paluvî, *Zubde*, 1/159.

yoktur. Erkeğin de o fidyeyi almasından dolayı bir vebâl yoktur. Buradaki hitap eşlerin her ikisinedir. *يَخَافَا* fiilindeki zamir, her ikisi içindir. *أَلَّا يُقِيمَا* da mefulun bih'tir.⁶⁶³

Burada *يَخَافَا* kırâatine göre mânâ şöyledir: “Ancak eşler, Allah'ın sınırlarını ve hükümlerini yerine getirememekten korksunlar.” Burada fâil bellidir. Cümle etken yapıdadır. *يَخَافَا* şeklindeki kırâata göre mânâ şöyle olur: “Ancak, Allah'ın sınırlarını ve hükümlerini yerine getirememekten o ikisi korkutulsunlar.” Burada özne zikredilmemiş, cümle edilgen yapıdadır. Bu âyetteki kişiler maksat ise, yöneticiler ve hâkimlerdir. Bu kırâat “hull” yapma yetkisinin devlete ait olduğuna işaret etmektedir. Çünkü burada korkma eyleminin eşlerin haricinde başkalarının yaptığı ifade edilmektedir. Allah burada eşleri kastetseydi “korkarlarsa” ifadesi kullanılırdı.⁶⁶⁴

İki kırâat arasını birleştirdiği zaman; bu âyet bize eğer eşler arasındaki hukukun yerine getirilememe korkusu cereyân ettiği zaman veya hâkimlerden biri bu eşlerin evlilik hukuklarını yerine getirmediğine kâni olduğu zaman iki tarafında “hull” yapmalarının caiz olduğunu ifade etmektedir. Ancak ikna edici şeri bir sebep olmadığı zaman eşlerin “hull” istemesi haramdır.⁶⁶⁵

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَيَأْتِيَوْمَ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ

“İnsanlardan, "Allah'a ve ahiret gününe iman ettik" diyenler vardır. **Hâlbuki onlar, müminler değildir.**”⁶⁶⁶

Âyette *آمَنَّا بِاللَّهِ* fiil cümlesinden *وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ* isim cümlesine geçiş söz konusudur. Fiil cümlesinden isim cümlesine geçişte iltifât vardır. On kırâat açısından bu iki cümleyi incelediğimiz zaman Verş, *آمَنَّا بِاللَّهِ* cümlesindeki hemzeyi “medd-i bedel”⁶⁶⁷ ile okur.⁶⁶⁸ *وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ* cümlesinde ise *هُم* zamirini Kâlûn ve İbn-i Kesîr “sılâ” ile okurken, *بِمُؤْمِنِينَ* kelimesini Verş, Sûsî ve Ebû Ca'fer “ibdâl”⁶⁶⁹ ile okumuşlardır.⁶⁷⁰ Bu

⁶⁶³ Kurtubî, *el-Câmi* ' , 4/74.

⁶⁶⁴ Kurtubî, *el-Câmi* ' , 4/74; Melâhî, *Tefsiru'l-Kur'an*, 1/218; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 6/108-109; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 133.

⁶⁶⁵ Melâhî, *Tefsiru'l-Kur'an*, 1/219.

⁶⁶⁶ el-Bakara 2/8.

⁶⁶⁷ **Meddi Bedel:** Hemze harfi medden önce geldiği zaman harekesinin cinsinden med harfine dönüştürülmesine denir. Paluvî, *Zubde*, 87; Fırat, *Tecvid ve Kırâat İlmi*, 59.

⁶⁶⁸ Dâni, *et-Teysir*, 164.

⁶⁶⁹ **İbdâl (الإبدال):** Lügatte “Bir şeyin yerine başka bir şeyi getirmektir. Yani bir harfin yerine başka bir harfi koymaktır. Kırâat ilmindeki anlamı: “Hemzenin yerine harfî med olan elif, vav ve ya harfini getirerek okumaya” denir. Fırat, *Tecvid ve Kırâat İlmi*, 18; Paluvî, *Zubde*, 1/77.

⁶⁷⁰ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, ts., 2/206; Haruf, *el-Muyesser*, 2; Hatib, *Mu'cemu'l-Kırâat*, 1/41.

okuyuşların lafız açısından bir etkisi varken; mânâ açısından bir etkisi yoktur. Bu âyette on kırâate göre de iltifât sanatı olmuştur. Burada isim cümlesi olan وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ cümlesinin aslı وَمَا أَمْنَا cümlesidir. İsim formatında gelmesinin sebebi ise, münafıkların hâkiki mânâda iman ehli olmadıklarını açık bir şekilde ifade etmek içindir. Bu şekilde ifade edilmesi, onların geçmişte iman etmemelerinden daha belîğ ifade tarzı olmuştur. İsim cümlesinin tercih edilmesinin başka bir faydası ise; mânâyâ süreklilik ve istikrâr kazandırmasıdır. Bu da münafıkların hiçbir zaman iman ehli olamayacağını göstermektedir.⁶⁷¹ Ayrıca isim cümlesine “ب” edatı ile vurgu yapılmıştır. Böylece iman konusundaki iddialarının kesin bir şekilde reddedildiği pekiştirilme yoluyla ifade edilmiştir.⁶⁷²

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُونَ

“Münafıklar, iman edenlerle karşılaştıkları zaman, "**Biz, iman ettik**" derler. Şeytanları, kâfir dostları ile baş başa kaldıkları zaman, "**Biz, sizinle beraberiz**. Biz ancak müminlerle alay ediyoruz" derler."⁶⁷³

Âyet, münafıkların müminlere hitap şekli fiil cümlesi ile ifade etmişken, kâfir olan dostlarına karşı diyalogunu ise, “inne” ile pekiştirilmiş bir isim cümlesi ile ifade etmiştir. Burada fiil cümlesinden isim cümlesine bir geçiş söz konusudur. Kırâatler açısından bu iki cümleyi incelediğimiz zaman قَالُوا آمَنَّا cümlesindeki hemzeyi Verş medd-i bedel ile okumuştur.⁶⁷⁴ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ âyetini vasl halinde Kalun ve İbn-i Kesîr sîlâ ile okurken; Verş, med sîlâ⁶⁷⁵ ile Hâlef ise sekit ile okumuştur.⁶⁷⁶ Bu farklı okuyuş şekilleri lafız açısından bir farklılık meydana getirirken; mânâ da farklı bir etkisi yoktur. Âyette, münafıkların mü'minlere karşı söyledikleri ifadeler, değerli ifadeler olmadığı için daha fazla vurguyu hak eden ifadeler değildir. Çünkü iman etmedikleri halde iman ettiklerini iddia ediyorlar. Ayrıca kendilerini inanmaya sevk eden etkin bir sebepleri olmadığı için söyledikleri sözleri mübâlağa ile ifade etmelerinin de karşı tarafa pek bir mânâ ifade etmeyeceğini de biliyorlardı. Bu sebepten böyle ifade edilmiştir.⁶⁷⁷

⁶⁷¹ Ebussuûd, *İrşâd*, 1/39.

⁶⁷² Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, 1/44.

⁶⁷³ el-Bakara 2/14. Benzer örnekler el Bakara 2/177-187-217.

⁶⁷⁴ Dâni, *et-Teysir*, 147; Medhet Aça, *el-Hâdî fi'l Kırâati'l-Aşeri's-Suğrâ* (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2017), 175.

⁶⁷⁵ **Med Sîlâ:** Kât' hemzesinden önce gelen cemî mim'inin beş elif miktarı uzatılmasına denir. Sekt: Okuyuş esnasında nefes almadan sesi kesmek demektir. Paluvî, *Zubde*, 97; Fırat, *Tecvid ve Kırâat İlmi*, 97,194.

⁶⁷⁶ Molla Efendi, *Umdetü'l Hallân*, 133; Paluvî, *Zubde*, 66.

⁶⁷⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 48.

İsim cümlesinin pekiştirme edatı ile gelmesinin sebebi onlara söyledikleri sözlerde sebatı kast ettikleri içindir. Aynı âyetin devamında gelen biz sadece müminlerle alay ediyoruz ifadesi de bu sebat eylemlerini daha fazla pekiştirmektedir.⁶⁷⁸

وَلِكُلِّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيٰهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمْ اللَّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Herkesin **yöneldiği** bir kıblesi vardır. Hayır, iyi, güzel ve Allah’a itaat olan şeylere koşun. *Ey insanlar!* Siz nerede olursanız olun Allah, hepinizi *kıyamet kopunca* bir araya getirir, *hesaba çeker, iyi veya kötü yaptıklarınızın karşılığını verir*. Şüphesiz Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir.”⁶⁷⁹

Âyette geçen مَوَلِّيٰهَا kelimesini İbni Âmir, مَوْلَاهَا şeklinde okumuştur.⁶⁸⁰ Bu iki kırâat arasında gramer açısından bir değişiklik söz konusudur. Dolayısıyla âyette iltifât meydana gelmiştir.

Cümle هُوَ مُوَلِّيٰهَا şeklinde okunduğu zaman anlamı, “O, yüzünü çeviren” şeklinde olur. Bundan dolayı iki tümleçten biri olan وجهه veya نفسه ifadesi hazfedilmiştir. Başka bir görüşe göre çeviren Allah’tır. Çünkü bu işi yapanın Allah olduğu bilinen bir meseledir. O zaman اللَّهُ مُوَلِّيٰهَا إِيَّاهُ mânâsında olur. Cenab-ı Hak o din sahibi kişiyi o kibleye döndürür. Allah’ın döndürmesi ise, sadece Kâbe için söz konusu olur. Allah’ın dışında olan döndürmeler şeytanın döndürmesidir. Ya da buradaki zamir, كل lafzına döner. Bu takdirde anlamı şöyle olur: Herkesin bir kıblesi vardır. O kibleye sahip olan her bir kimse yüzünü kendi kıblesine döndürür.⁶⁸¹

İbn Âmir cümleyi ismi mef’ûl sîgasıyla “مَوْلَاهَا” okunmuştur. O zaman mânâ şu şekilde olur: Herkesin döndürüleceği bir kıblesi vardır. Zeccâc (ö. 311/923), bu kırâatle ilgili şunu söylemektedir. Bu kırâate göre zamir tek kişiye aittir. Mânâsı, “İnsanlardan her bir kimsenin bir kıblesi vardır. Her bir kişi o kibleye döndürülür.”⁶⁸² Bu kırâatle okununca zamir kesinlikle كل lafzına döner. Mânâ bozulacağı için Allah lafzına dönmesi câiz olmaz.⁶⁸³

فَلَمَّا أَهْبَطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَلَمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

⁶⁷⁸ Beydâvî, *Envâru’l-Tenzîl*, 1/47.

⁶⁷⁹ el-Bakara 2/148.

⁶⁸⁰ Paluvî, *Zubde*, 1/143.

⁶⁸¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 103; Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, 3/30-31.

⁶⁸² Kurtubî, *el-Câmi*, 2/449-450; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 4/148-149.

⁶⁸³ Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, 3/31; Melâhî, *Tefsiru’l-Kur’ân*, 1/176.

“Biz, Âdem, Havva ve İblis'e "Cennetten hepiniz yeryüzüne inin" dedik. Ey insanlar! Size benden mutlaka doğru yolu gösteren peygamberler ve kitaplar gelecektir. Kim benim doğru yolu göstericilerime ve kitaplarıma uyarsa işte onlara **bir korku yoktur** ve onlar mahzun da olmazlar.”⁶⁸⁴

Âyette فَلَا خَوْفٌ cümlesi Ya'kup kırâatinde فَلَا خَوْفٌ şeklindedir. Bu iki kırâat arasında gramer açısından bir geçiş söz konusu olduğu için iltifât sanatı meydana gelmiştir.

Cenab-ı Hak bu âyette Hz. Âdem ve eşini uyardığını, o ikisini ve şeytanı cennetten çıkardığını bildirmektedir. Burada asıl kast olunan onların soylarıdır. Burada hidâyetten maksat, peygamberler ve ilâhi beyândır. Âyette “kim benim hidâyetime uyarsa demek” kendisine indirilen kitaba ve gönderilen peygamberine uyarsa, onun için korku yoktur demektir. Ne ahiret işleri ile ilgili korkusu vardır ne de dünya işlerinde kaybettiklerinden dolayı bir üzüntü vardır.⁶⁸⁵

Âyetindeki olumsuzluk edatından kasıt edilen şey hakkında âlimler ihtilâf etmişlerdir. Bu olumsuzluk edatı ile dünya ve ahiret korkularından olumsuzluk mu yoksa sadece ahiret korkularında olumsuzluk mu hususunda farklı görüşler meydana gelmiştir.⁶⁸⁶ Bu görüşler ise şu şekildedir:

فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ cümlesindeki لَا edatı ليس edatının amel ettiği gibi amel eder. Burada mutlak olarak خَوْفٌ cinsini olumsuz kılma ihtimâli vardır. Buda sadece ahirette olur. Ayrıca belirli bir korkuyu yok etme ihtimâli de vardır. Bu korku gelecekte kaynaklı bir korku olup içgüdüsel olan bir korku değildir. Bu korku sadece dünyada olur.

فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ kırâatindeki لَا edatı cinsini olumsuz kılmak için olup إِنَّ edatının ameli gibi amel eder. Burada mutlak olarak خَوْفٌ cinsini olumsuz kılma ihtimâli vardır. Bu da sadece ahirette olur.⁶⁸⁷

İki kırâat arasını birleştirdiğimiz zaman burada korkunun sadece ahirette olmaması kastedildiği anlaşılır. Aslında فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ cümlesi hem

⁶⁸⁴ el-Bakara 2/38.

⁶⁸⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 1/146.

⁶⁸⁶ Melâhî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 1/124.

⁶⁸⁷ Melâhî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 1/124; Kurtubî, *el-Câmi'*, 24/1/488.

dünya da hem de ahirette onlar için hiçbir korkunun olmamasını gerektirmektedir. Oysaki durum bu şekilde değildir. Çünkü hem korku hem hüznün dünyada kâfirlere oranla müminler de daha çok bulunmaktadır. Ayrıca mümin bir kimsenin ibadetlerini hakıyla yaptığına dair kesin bir hüküm veremez. Her türlü kusurlu olma korkusu vardır. Ayrıca müminde son nefeste kötü akıbet korkusu da vardır. Kısacası buradaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere korku ve hüznün olmayışından kastın ahirette olmayacağı mânâsı ortaya çıkmaktadır.⁶⁸⁸

Tantavî (1862-1940) 'ye göre, bu âyette korku ve hüznün ifadeleri mutlak olarak olumsuz kılınmıştır. Bu âyetin gerektirdiği mânâyâ göre doğru yolda olan kimselere ne dünya da ne de ahirette korku ve hüznün sirâyet etmeyecektir. Ancak âyetin devamında gelen kâfirlerin cezası ile ilgili olarak “onlar cehennem ashabıdır” cümlesi ile beraber bu âyette Müslümanların sadece ahirette sıkıntı ve korku yaşamayacağını mânâsı tercih edilir.⁶⁸⁹

وَاتَّبِعُوا مَا نُنزِّلُ مِنَ السَّمَاوَاتِ عَلَىٰ مَلَكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

“Yahudiler, Süleyman'ın hükümdarlığı ve peygamberliği hakkında büyücülerin uydurduğu sözlere tabi oldular, Süleyman, büyü yaparak inkâr etmedi, fakat büyücüler inkâr ettiler. Çünkü büyücüler, insanlara büyü ve Bâbil kentinde insan sûretine bürünen iki melek Hârut ve Mârut'a indirilen bilgileri öğretiyorlardı. Hâlbuki bu melekler, "Biz bir imtihan vesileyiz, sakın sihir yapıp kâfir olmayın!" demedikçe hiçbir kimseye hiçbir şey öğretmezlerdi. Yahudiler, bunlardan karı ile kocanın arasını ayıran şeyleri öğreniyorlardı. Büyücüler, Allah izin vermedikçe hiçbir kimseye büyü ile zarar veremezler. Onlar, insanlara faydalı olan şeyleri değil, zarar veren şeyleri öğreniyorlardı. Andolsun ki onlar, büyü satın alan kimsenin ahirette hiçbir nasibinin olmadığını bildiler. Karşılığında kendilerini sattıkları sihir ne kötüdür. Bunu, keşke bilselelerdi.”⁶⁹⁰

⁶⁸⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/27.

⁶⁸⁹ Melâhî, *Tefsiru'l-Kur'ân*, 1/125; Tantavî b. Cevherî el-Mısırî, *et-Tefsiru'l-Vasît li'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Matbaatu's-Saâdet, 1047/1987), 1/131.

⁶⁹⁰ el-Bakara 2/102; Benzer örnekler: el-Bakara 2/117-184-189-197-214-219-254-236-240.

Âyette وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ ifadesini İbn Âmir, Hamza, Kisâi ve Hâlef, وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ şeklinde okumuştur.⁶⁹¹ Bu iki kırâat arası gramer açısından bir geçiş söz konusu olduğu için iltifât sanatı meydana gelmiştir.

وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ ifadesindeki لَكِنَّ kelimesinin iki mânâsı vardır: Bu kelimedede geçmiş zamandaki haberi olumsuzla çevirir. Gelecekteki haberi olumluya çevirir. Bu âyette istidrâk⁶⁹² ile beraber emirde mübâlağa, sonra geçen cümleyi isbât ve önce geçen cümleyi olumsuz yapmada te'kit mânâsını da içermektedir. لَكِنَّ ifadesi üç harften oluşmaktadır. لا olumsuzluk edatıdır. ك hitap içindir. اِنَّ ise, isbât ve tahkik içindir. Bu kelime şeddeli okununca “inne” gibi amel eder. İsmi üstün, haberini ötre yapar. Bundan dolayı الشَّيَاطِينَ kelimesinin sonunu üstün olmuştur. Ayrıca bu kırâat, Hz. Süleyman'ı korumaya yönelik te'kit mânâsı içermektedir. Sihir işini Hz. Süleyman'a nisbet ettiklerinden dolayı olumsuz kılmada mübâlağa vardır. Çünkü Yahudiler, onun Allah'tan geldiğini iddia etmektedirler.⁶⁹³

وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ şeklindeki kırâate mânâ bakımından şeddeli olan kelime ile aynıdır. Ancak amel etme noktasında bu kelime اِنَّ gibi amel eder. Bundan dolayı الشَّيَاطِينَ kelimesinin sonu ötre olmuştur. Bu âyette sadece istidrâk mânâsı vardır. Burada tercih edilen görüş atıf vavı ile okunduğunda وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ lafzı şeklinde kırâat edilmesi daha güzeldir. Atıf vavı ile okunmadığında لَكِنَّ الشَّيَاطِينَ şeklinde kırâat edilmesi daha güzeldir.⁶⁹⁴ Çünkü şeddesiz olan kırâatte atıf harfi olmadan da mânâ tamamlanır. Şeddeli olan kırâatte ise, atıf harfi olmadan mânâ tamamlanmaz. Çünkü bu kırâat اِنَّ gibi amel etmektedir.⁶⁹⁵

⁶⁹¹ Paluvî, *Zubde*, 1/137.

⁶⁹² Önceden cümleden doğan eksikliği, tefehhümü kaldırmaya yarayan cümleye denir. İsmail Durmuş, “İstidrâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/329-330.

⁶⁹³ Kurtubî, *el-Câmi* ' , 2/283-284; el-Kaysî, *el-Keşf*, 1/256.

⁶⁹⁴ Kurtubî, *el-Câmi* ' , 2/284; Melâhî, *Tefsiru'l-Kur'ân*, 1/151.

⁶⁹⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/215.

SONUÇ

İslamiyet'in geniş alanlara yayılması ve yeni yerlerin fethedilmesi ile birlikte birçok toplum Müslüman olmuş ve bunlar Kur'ân-ı Kerîm'i daha iyi anlama çabası içine girmişlerdir. Bu çaba, âlimlerin Kur'ân-ı Kerîm üzerinde yoğun dil çalışma faaliyetlerine başlamasına vesile olmuştur. Dil bilimciler gerek dil kâidelerini tespit etmede gerekse belâgat sanatlarını keşfetmede Kurân-ı Kerîm'i temel kaynak olarak kullanmışlardır.

Kur'ân ve kırâat ilmi et ve tırnak gibi birbirine kenetlenmiş, ayrılması mümkün olmayan, birbirini tamamlayan iki temel olgudur. Kırâat ilmi, İslâm âlimlerinin yazmış olduğu birçok eserde hüccet olarak kullanılmıştır. Özellikle tefsir, kelâm, fıkıh, hadis, belâgat gibi birçok ilimde hüküm kaynağı ve delil konusu olmuştur. Ayrıca birçok İslâm âlimi eserlerinde kırâat vecihlerinin açığa çıkardığı anlam farklılığına değinmiş, farklılıkların ortaya çıkardığı edebî inceliklerin lafza ve mânâyâ yansımalarını izâh etmeye çalışmıştır. Çünkü bu ilim, Kur'ân kaynaklı ilimler arasında ihtiyaç duyulan Müslüman bir kimsenin öğrenmesinin ve öğretmesinin farz-ı kifâye olduğu bir ilimdir. Ayrıca müfessirlerin bu ilme vâkîf olması, Kur'ân-ı daha iyi tefsir etmeye yardımcı olacaktır. Müfessirlerin haricinde hadis, fıkıh, edebiyat, kelâm gibi alanlarda çalışan kimselerin doğru analiz yapabilmeleri için bu ilme vâkîf olmaları önem arz etmektedir. Kırâatlere olan vukûfiyet, gerek filolojik ve gramer çalışmalarında gerekse Kur'ân tercümeleri ve meâllerinde daha sağlıklı yorumların yapılmasına imkân tanınması nedeniyle bu sahada çalışacakların kırâat ilmini mutlaka göz önünde bulundurmaları gerekmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'deki anlamlarından biri, insanın yüzünü etrafa çevirmesi demek olan iltifât, ilk olarak Asmâî (ö. 216/831) tarafından keşfedilmiş, belâgat terimi haline gelmeden önce de muhteva olarak kullanılmıştır. Çünkü iltifât, bir beyitte veya kısa bir sözde beklenmedik şekilde kişi, zaman, üslûp, kelime ve cümle bilgisi bakımından değişiklikler yapmaktır. Başka bir ifade ile iltifât, kelimenin ana yapısını ve özünü değiştirmemek şartıyla bir sözde mutlak olarak meydana gelecek her türlü değişim ve dönüşümü kapsayan bir sanattır. İltifâtın amacı, tek düzeliği, monotonlaşmayı ortadan kaldırmaktır. Çünkü iltifâttaki bu üslûp değişikliği bir anda farklı bir üslûbun içine girmesiyle dinleyicinin dikkatini çekmekte ve verilen mesajı pür-dikkat dinlemesine yardımcı olmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de iltifât sanatının birçok örneği vardır. Özellikle aşere bağlamında incelendiğinde bu örneklerin sayısının daha da fazla olduğu görülmektedir. Çalışmada verilen örneklerde de görüldüğü üzere bu değişiklikler kullanıldığı dile kınama, azarlama, nasihat, korkutma gibi farklı farklı mânâlar kattığı gözlemlenmiştir. Kur'ân'da çokça bulunan iltifât sanatı, kırâat imamları tarafından icrâ edilen farklı okuyuş vecihleri ile zenginleştirilmiş, bu birliktelik Kur'ân'ın mânâ iklimine farklı sunum ve zenginlikler katmıştır. Bu edebî sanat bazen sayfalarca anlatılacak bir fikri, tek cümle ile ifade etmiş ve ana fikre farklı vurgulamalarla temas etmiştir. Kısacası cirmi küçük cürmü büyük olan bu sanat, kıraatlerle birleşince metne akıcılık sağladığı, lafız ve anlam boyutunu renklendirdiği bu çalışmamızda da kendini ispat etmiştir.

İltifât sanatı belâgat ilmindeki yeri hususunda farklı görüşlere sahiptir. Sonuç itibariyle belâgat âlimlerinin bu alanlarla ilgili yaptıkları izâhları göz önüne aldığımız zaman, iltifât sanatının meânî ilmine ait olduğu kanaati daha ağır basmakla beraber bedî ve beyân ilimlerinden de ayrı düşünülemez. Çünkü bu sanat muhatabı hedef alan bir sanat olması nedeniyle nahvî, işlevsellik, anlamsal güzellik sağlaması, durumun gereği ile sıkı bağlantısı, cümle dizilimi ve bu ilmin inşası açısından meânî ilmine, lafzî güzellikler sağlaması ve hedeflediği gayeleri gerçekleştirmesi açısından bedî ilmine, zâhirin gereğinin dışına çıkma yönüyle de beyân ilminin kapsamında olması gerektiğini düşündük. Ardından bir âyette iltifât sanatının meydana gelebilmesi için bir takım şartları izâh ederek bunu verdiğimiz örneklerle detaylandırdık. Bu şartların genelde lafız ve üslûp çerçevesinde olduğunu böylelikle metne, akıcılık, güzellik sağlamanın yanında Kur'ân'ın icazı açısından da ciddi bir alan kapladığını müşahade ettik. Bu sebepten iltifât sanatını bütüncül bir bakış açısıyla ve daha kolay anlaşılacak bir tasnifle sıraladık. Tasnifimizi: Zamirler, Sayılar, Zamanlar, Sîgalar, Edatlar, Kelimeler ve Cümleler şeklinde adlandırdık.

Biz bu çalışmayı “*Kırâat-ı aşere*” olgusu çerçevesinde Medenî sûrelerden biri olan el-Bakara özelinde ele aldık. Çünkü bu sanatın sadece Mekkî sûrelerde meydana geldiğini iddia edenlere bunun gerçeği yansıtmadığını ve bu sanatın Kur'ân'ın bütününe yayıldığı gerçeğini uzun bir dönemde nâzil olan el-Bakara sûresi ile sunmaya çalıştık. Dolayısı ile bu çalışmamız neticesinde toplam 131 iltifât örneğine rastlayabildik. Bunların 35'i zamir, 15'i sayı, 28'i sîga, 10'u zamanlar arası geçişler, 6'sı edatlar, 13'ü kelimeler ve 24'ü cümleler ile ilgili iltifâttır. Sadece bir sûrede bu kadar iltifât

sanatının olması bu sanatın önemini çok net bir şekilde vurgular niteliktedir. Bundan dolayı gerek Kur'ân'ın yorumlanmasında gerekse meâl yazarken iltifât sanatının göz ardı edilmemesi ve iyice araştırılıp uygulanması önemli bir husustur. Çünkü Cenab-ı Hak kullarına vermek istediği mesajları birbirinden farklı ve çok ince üslûpla âyetler arasında zikretmiştir. Böylelikle iltifât sanatının, kırâat ve tefsir bütünlüğünün derin nüanslara sahip olduğunu birkez daha müşahede ettik. Bizler de bu çalışma ile o ince detayların üstündeki örtüyü kaldırmaya çalışarak Kur'ân'ın terkindeki o güzelliklere bir nebze de olsa vâkıf olmaya gayret ettik..

KAYNAKÇA

- Aça, Medhet. *el-Hâdî fî'l-Kırâati'l-Aşeri's-Suğrâ*. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2017.
- Alevî, Yahya b. Hamza. *Kitâbu't-Tirâz*. Mısır: Dâru'l-Kutubi'l-Hadîviyye, 1914.
- Âlûsî, Şihâbeddin Mahmûd b. Abdillâh. *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'î'l-meşânî*. thk. Mâhir Habbuş. 30 Cilt. Beyrut-Lübnan: Muesse-setu'r-Risâle, 1431/2010.
- Apaydın, Yunus. "Hata". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Arpaçukuru, Osman. "Meâller İltifât Sanatını Yansıtır mı?" *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/3 (2020).
- Beydâvî, Nâsıruddîn Ebû Sâîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman el Mer'aşeli. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai-Turâsi'l-Ârabî, ts.
- Birişik, Abdulhamit. *Kıraat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 3. Basım, 2018.
- Bolelli, Nusrettin. *Belâgat Beyân-Meânî-Bedî' İlimleri Arap Edebiyatı*. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 11. Basım, 2017.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahihu'l-Buhârî*. Dimeşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1423/2002.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahihu'l-Buhârî ve Tercemesi*. çev. Mehmet Sofuoğlu. 16 Cilt. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1988.
- Bulut, Ali. *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'*. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*. 10 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1928.
- Cârîm, Ali el-Emin, Mustafa. *el-Belâgatu'l-Vâzihâ fî'l-Beyânî ve'l-Meanî ve'l-Bedî'*. thk. Kasım Muhammed Linnevrî. Beyrut: Mektebetu Dâru'l-Fecr, 2014.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*. thk. D. Muhammed Muhammed Tamir. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1430/2009.

- Cubran, Mesud. *er-Raid*. Beyrut: Dâru'l-İlm lil-Mellayîn, 7. Basım, 1992.
- Curcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed-Birgivî, Takîyuddîn Muhammed bin Ali. *Avâmilu'l-Curcani-Avâmilu'l-Birgivi*. çev. Mehmet Ali Arslan. Ankara: Mütercim Yayınları, 2018.
- Çağıl, Necdet. *Kur'ân Belâgati ve Fonetigi Yönünden Kırâatler*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Çetin, Abdurrahman. *Kırâatların Tefsire Etkisi*. İstanbul: Ensar Yayınları, 3. Basım, 2020.
- *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*. İstanbul: Ensar Yayınları, 3. Basım, 2013.
- Çögenli, Mehmet Sadi. *Âyet ve Hadis Örneklî Arapça Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'*. Erzurum: Cantaş Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Âyet ve Hadis Örneklî Arapça Sarf*. İstanbul: Cantaş Yayınları, 5. Basım, 2015.
- Dağ, Mehmet. *Kur'ân'da Üslûp Diyalektiği: İltifât (Zamanlar ve Şahıslar Arası Geçiş)*. Ankara: Salkımsöğüt Yayınları, 2008.
- Dânî, Ebu Amr Osman b. Said. *el-Mukni' fi Ma'rifeti Mersûmi'l-Mesâhifi'l-Emsâr*. thk. Nure binti Hasan b. Fehd el-Humeydî. Riyad: Dâru't-Tedmuriyye, 1. Basım, 1431/2010.
- Ebu Amr Osman b. Said. *et-Teysir fi'l-Kırâati's-Seb'*. Kahire: Mektebetu's-Sahâbe, 1429/2008.
- Dayf, Şevki. *el-Belâga Tatavvur ve Tarih*. Kahire: Dâru'l-Meârif, 9. Basım, 1965.
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ. *İthâfu Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kırâati'l-Erbaa Aşer*. thk. Şaban Muhammed İsmail. Beyrut: Mektebetu'l Kulliyâti'l Ezher, 1. Basım, 1987/1407.
- Dinçer, Ferit. "Kıraat Farklılığından Dolayı Oluşan Zamir İltifâtı: Zemahşerî Örneği". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Durmuş, İsmail. "İltifât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 22. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

- “İstidrâk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 23. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Ebû Hayyân, Esiruddin Muhammed el-Endelûsî. *el-Bahru'l-Muhît*. 11 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1432/2010.
- Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî. *İrşâdu'l-'Akli's-Selîm ila Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 9 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru İhyai-Turâsi'l-Arabi, ts.
- Fırat, Yavuz. *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2018.
- Gırnâtî, İsmâîl b. el-Ahmer Ebû'l-Velîd. *A'lâmu'l-Mağrip ve'l-Endûlus fî'l-Karnissamin*. Beyrut: Risâle Yayınları, 1976.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. “Beyân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 6. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Mehmet Yazgan. 2 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, 5. Basım, 2018.
- Haruf, Muhammed Fehd. *el-Muyesser fî'l Kırâati'l-Erbaa Âşer*. Beyrut: Dâru İbn-i Kesîr, 5. Basım, 1437/2016.
- Hatib, Abdullatif Muhammed. *Mu'cemu'l-Kırâât*. 11 Cilt. Dimeşk: Dâru Sa'duddîn, 1719/2000.
- Ibn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem. *Lisânu'l-Arab*. Kahire: Dâru'l-Meârif, 2007.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî. *et-Taḥrîr ve't-Tenvîr*. 33 Cilt. Tunus: Dâru Tûnusiyyeti lin-Neşr, 1984.
- İbn Atıyye, Abdurrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelûsî. *el-Muḥarreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. 8 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Hayr, 2. Basım, 1428.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân. *el-Muhteseb fî Tebyîni Vucûhî Şevâzzi'l-Kırâât ve'l-İzâhi Anhâ*. thk. Ali Necdî Nâsîf vd. İstanbul: Sezgin Neşriyat, 1406/1984.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hasan Ahmed. *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.

- İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsuddin Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdilmelik. *Kıtabu'l-Fevaid*. thk. Muhammed el-İskenderanî. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kıtabı'l-Ârabiyye, 2012.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. 8 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419.
- İbnu'l-Cezerî, Ebu'l Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*. thk. Ali Muhammed Dabbâğ. 1 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*. thk. Ali Muhammed Dabbâğ. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Muncidu'l-Mukriîn ve Murşidu't-Tâlibîn*. nşr. Muhammed Ali Beydun. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1416/1995.
- İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Feth Ziyâuddîn Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Meselu's-Sâ'ir fi Edebi'l-Kâtip ve's-Şa'ir*. thk. Ahmet el-Hûfî-Bedevî Tâbâne. 4 Cilt. Dâru'l-Nehzati Mısır, ts.
- İsfahânî, Ebu'l-Kasım Huseyn b. Muhammed b. Mufaddal Râgıp. *Mufredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvan Adnan Dâvudî. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 4. Basım, 2009.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati*. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 6. Basım, 2018.
- Karagöz, İsmail. *Allah Kelâmı Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri Açıklamalı ve Kırk Meâli*. 8 Cilt. Ankara: Kar Yayınları, 2020.
- vd. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Basım, 2010.
- Kattan, Menna' Halil. *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 35. Basım, 1418/1998.
- Kaysî, Ebü Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib. *el-Keşf 'an Vucûhi'l-Kırâ'ati's-Seb' ve 'İlelihâ ve Hucecihâ*. thk. Muhyiddin Ramazan. 2 Cilt. Dimeşk: Mecmuâtu'l-Luğati'l-Ârabiyye, 1394/1974.

- Kazvîni, Celâluddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Hâtib. *el-İzâh fî Ulûmi'l-Belaga el-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*. nşr. Muhammed Ali Beydûn. Beyrut-Lübnan: Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, 1424/2003.
- Kefevî, Ebu'l Bekâ Eyyûp b. Mûsâ el-Huseynî. *el-Kulliyât Mu'cem fî'l-Mustalâhât ve'l-Furuki'l-Luğaviyye*. thk. Adnan Derviş-Muhammed el-Mısırî. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2. Basım, 1998.
- Kılıç, Hulusi. "Belâgat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 5. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kınar, Kadir. "Belagatta İltifât". *Bilimname* 8 (2005).
- Koca, Ferhat. "Mutlak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 31. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi'li-Ahkâmî'l-Kur'ân ve'l-Mubeyyin limâ Tezammenehû mine's-Sunneti ve Âyi'l-Furkân'*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî. 24 Cilt. Beyrut-Lübnan: Muessesetu'r-Risâle, 1427/2006.
- Luvîs, Ma'lûf el-Yesûîn. *el-Muncid fil-Lugât*. Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 33. Basım, 1992.
- Mağribî, Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb el-. *Mevâhibu'l-Fettâh fî Şerhi Telhîsi'l-Miftâh*. nşr. "Halil İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.
- Mahallî, Celâleddin-Suyûtî, Celâleddin. *Tefsîru'l-Celâleyn*. Dımeşk-Beyrut: Dâru İbn-i Kesîr, 17. Basım, 1437/2016.
- Mahcûb el-Hasen Muhammed. "Kur'ân-ı Kerîm'de İltifât Sanatı". çev. Mustafa Şentürk-Kasım Altuntaş. *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2013).
- Melâhî, Abdullah Ali. *Tefsîru'l-Kur'ân bi'l-Kırââtî'l-Kur'âniyyetu'l-Âşer*. 13 Cilt. Lübnan: Rawabial Kudüs, 1423/2002.
- Molla Efendi, Muhammed Emin B. Abdullah. *Umdetu'l-Hallân fî İzâhi Zubdeti'l-İrfân*. İstanbul: Mektebetu'l Mahmûdiyye, 2019.
- Mollaİbrahimoglu, Süleyman. "Kur'ân-ı Kerim'de İltifât Sanatı" 33/1 (1997).

- Musa, İbrahim. *Buhûsun Menheciyye fi Ulumi'l-Kur'ani'l-Kerim*. Umman: Dâru'l-Ummare, 1416/1996.
- Mustafa, İbrahim vd. *Mu'cemu'l-Vasît*. 2 Cilt. Kahire, 2. Basım, 1960.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 2014.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Hâfızuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*. thk. Yusuf Ali Bedevî. Dımeşk-Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 7. Basım, 1438/2017.
- Özdemir, Abdurrahman. "Kadîm Bir Söz Sanatı: İltifât ve Kur'ân'da İltifât Örnekleri". *İslami İlimler Dergisi* 2 (2006).
- Paksu, Ömer Faruk. *Arap Dilinin Temel Kaideleri*. Kahramanmaraş: Kalkan, 2017.
- Paluvî, Hâmid b. el-Hâc Abdu'l-Fettâh. *Zubdetu'l-İrfan fi Vücuhi'l-Kur'ân*. thk. Mustafa Atilla Akdemir. 2 Cilt. Dubai: Caizetu Dubai ed-Devliyyeti lil-Kur'âni'l-Kerîm, 1442/2020.
- Râfî, Mustafa Sadık. *İcâzu'l-Kur'ân ve Belağatun-Nebeviyye*. Beyrut: Dâru'l Kutubi'l-Arâbiyye, 9. Basım, 1393/1973.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-Gayb*. thk. Abdurrahman Muhammed. 32 Cilt. Kahire: Muessesetu'l-Metbûâtû'l-İslâmiyye, 1307/1938.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Muhammed b. Ali. *Miftâhu'l-Ulûm*. nşr. "Naîm Zerzûr". Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1987.
- Selûm, Tamer-Selûm, Yusuf. "Zâhiretu'l-İltifât fi Keşşâfi'z-Zemahşerî". *Mecme'u'l-Lugati'l-Arabiyye* 2/71 (1416 1996), 284-277.
- Seybuker, İsmail Hacı Abdulkâdir. *Tenevvu' Suveri'l-İltifâti fi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Makasiduhu'l-Belağiyye ve'l-İ'caziyye*. Sudan: Camietu Ümmi'd-Dermân el-İslâmiyye;, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Şuayb Arnavut. Lübnan: Muessesetu'r-Risâletu Naşirûn, 1429/2008.
-*el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Suudi Arabistan: İrşâd ve Dâvet ve İslâmi İşler Bakanlığı, ts.

- Şa‘râvî, Muhammed Mutevellî. *Havâtır Havle ‘l-Kur‘âni ‘l-Kerîm*. 26 Cilt. Kahire: Ah-baru‘l-Yevm, 1991.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi ‘u‘l-Beyân ‘an Te‘vîli Âyi‘l-Kur‘ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin Turkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 1422/2001.
- Tabl, Hasan. *Uslûbu‘l-İltifat fi‘l-Belâgati‘l-Kur‘âniyye*. Kahire: Dâru‘l-Fikri‘l-Arabî, 1998–1418.
- Tantâvî, b. Cevherî el-Mısırî. *et-Tefsîru‘l-Vasît li‘l-Kur‘âni‘l-Kerîm*. Kahire: Matba-atu‘s-Saâdet, 3. Basım, 1047/1987.
- Teftâzânî, Sa‘duddîn. *Muhtasaru‘l-Meânî*. Kudüs: Dâru‘l-Fikr, 1411.
- Tîbî, Şerefuddîn Huseyn b. Abdillâh. *et-Tibyân fi‘l-Beyân*. thk. Abdussâtir Huseyin Mebrûk Zemmûd. Mısır: Ezher Üniversitesi Doktora Tezi, 1397/1977.
- Tûfî, Süleymân b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Saîd. *el-İksîr fi‘l-İlmi‘t-Tefsîr*. thk. Abdulkadir Huseyn. Beyrut-Lübnan: Mektebetu Dâru‘l-Evzâî, 1409/1989.
- Uçar, Hasan. *Kur‘ân-ı Kerîm‘deki Anlamsal Bedi‘ Sanatları*. Konya: Necmettin Erba-kan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Uludağ, Süleyman. “Takvâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ulusü Ülger, Müşerref. *Arap Dili ve Belâgatında İltifât Sanatı*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Ünal, Mehmet. *Kur‘ân‘ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. ed. Ali Öge. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2019.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur‘ân Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Yenda Yayınları, 1357/1938.
- Yüksel, Ahmet. “Arap Dilinde İltifat Sanatının Tarihi Seyri Üzere Bir İnceleme”. *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2010).
- Zebîdî, Zeynuddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif. *Sahih-i Buhar-i Muhtasaru‘l-Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*. çev. Ahmed Naim-Kâmil Miras. 8 Cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019.

- Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî. *el-Îzâh fî 'İleli'n-Nahv*. thk. Mâzin el-Mubârek. Beyrut: Dâru'n-Nefâ'is, 1986/1406.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el- Keşşâf an Hakâ'iki Ğavâmidî't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*. thk. Halîl Me'mûn Şeyhâ. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Ma'rife, 1430/2009.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhilu'l-İrfan fî Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. İsa el-Babî el-Halebî. 2 Cilt. Kahire, 3. Basım, 1362/1943.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl. 4 Cilt. Kahire: Dâru't-Turâs, 2008.
- Zevbeî, Talip Muhammed İsmâîl. *Min Esâlîbi't-Ta'biri'l-Kur'ânî*. Beyrut: Daru'n-Nahdetu'l-Arabiyye, 1996.
- Zuhaylî, Vehbe. *Tefsîru'l-Veciz el-Kur'ânî'l-Âzîm*. Dimeşk-Suriye: Dâru'l-Fikr, 1437/2016.

EKLER

TABLO-1

KİRÂAT FARKLILIKLARI BAĞLAMINDA İLTİFÂT SANATININ MÂNÂYA YANSIMASI: BAKARA SÛRESİ ÖRNEĞİ		
SIRANO	İLTİFÂT TÜRÜ	ÂYET NUMARASI
1	ZAMİRLER	19-24-27/28-31-38-48-57-58-59-61-73-74-83-89-90-95-98-106-140-143-144-172-197- 211 -252- 253 -259- 271 -285
2	SAYILAR	7-19-35-36-38-41-45-68-81-111-112-164-184-257-285
3	ZAMANLAR	21-28-49-54-87-99-119-212-125-215
4	SÎGALAR	910-36-49/50-51-83-85-90-126-132-177-182-185- 191 -208-213-219-222-229-233-236-245-249-251-260-279-280
5	EDATLAR	28-165-236-269-282-284
6	KELİMELELER	4-7-17-70-76-81-112-149-212-233-258-259-275
7	CÜMLELER	7-8-14-28-37-38-102-117-148-177-184-187-189-197-210-214-217-219-229-236-240-254- 281

Not: Siyah punto ile belirtilen âyetlerde birden fazla iltifât türü mevcuttur.